

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

На правах рукопису

ХАНИКІНА НАТАЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 81'37 [811.161.2+ 811.511.141]

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО СТАНІВ СУБ'ЄКТА
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Овчиннікова Ірина Ігорівна

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО СТАНІВ СУБ'ЄКТА	16
1.1 Співвідношення понять “номінація” і “мотивація” в сучасній лінгвістиці	14
1.2 Мовні й позамовні процеси словотвірної мотивації дієслівної семантики зовнішнього і внутрішнього станів суб'єкта	28
1.3 Семантико-когнітивна мотиваційна модель дієслівних номінацій на позначення фізичного / тілесного стану суб'єкта	38
1.3.1 Пропозиційна мотивація як механізм метонімічної семантичної деривації дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта	41
1.3.2 Асоціативно-термінальна мотивація як механізм метафоричної семантичної деривації дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта	44
1.4 Ціннісно-оцінний складник мотиваційної основи дієслів на позначення психічного/емоційного стану суб'єкта	46
1.4.1 Модусна та асоціативна мотивація дієслівної семантики психічного/ емоційного стану суб'єкта	47
1.4.2 Оцінна шкала як індикатор мотивації дієслівної семантики психічного/емоційного стану суб'єкта	51
Висновки до розділу 1	55
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО СТАНІВ СУБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ	60
1.1 Сучасні тенденції у розробці методологічних підходів до	

	аналізу дієслівної семантики	60
2.2	Методи і методика представлення семантики багатозначного слова	65
2.3	Метод поліситуаційного аналізу семантичної транспозиції дієслів як ефективний спосіб розкриття їх мотивації (за Н. Лебедевою)	69
2.4	Комплексна методика поліситуаційного й ономасіологічного аналізу мотивації дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта (за О. Селівановою)	75
2.4.1	Спосіб представлення дієслівної семантики як поліситуативної динамічної структури (за Н. Лебедевою)	75
	Висновки до розділу 2	84
	РОЗДІЛ 3 МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ	87
3.1	Мотиваційна основа дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з відчуттєвими проявами людського організму в угорській та українській мовах	91
3.2	Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного зовнішнього стану суб'єкта у плані локальної характеристики в угорській та українській мовах	103
3.3	Мотиваційна основа дієслів на позначення фізіологічно-тілесного стану суб'єкта з відчуттєвими проявами людського організму в угорській та українській мовах	109
3.4	Мотиваційна основа дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта зі значенням “втрачати сили, ставати /стати фізично слабким” в угорській та українській мовах	112
3.5	Словотвірною-ономасіологічна мотиваційна основа дієслів на позначення психічного стану суб'єкта в угорській та	

українській мовах	116
Висновки до розділу 3	119
РОЗДІЛ 4 МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ	122
4.1 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану огиди в угорській та українській мовах	123
4.2 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану здивування в угорській та українській мовах	130
4.3 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану зневаги в угорській та українській мовах	134
4.4 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану любові/кохання в угорській та українській мовах	140
4.5 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану сорому в угорській та українській мовах	148
4.6 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану печалі в угорській та українській мовах	151
4.7 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану інтересу в угорській та українській мовах	158
4.8 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану радості в угорській та українській мовах	162
4.9 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану гніву в угорській та українській мовах	166
4.10 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану страху/тривоги в угорській та українській мовах	171
Висновки до розділу 4	177
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	186
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДММ – дієслівна мотиваційна модель

МПК – ментально-психонетичний комплекс (за О. Селівановою)

діал. – діалектне

книж. – книжне

розм. – розмовне

псих. – психічний

підс. – підсилююче

укр. – українська

угор. – угорська

уроч. – урочисто

átv. – переносне значення

пéр. – народнорозмовне

ВСТУП

Дисертація присвячена вивченню мотиваційної основи дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

Антропоцентричне спрямування сьогоденної лінгвістики на дослідження взаємозв'язку мови і людини сприяло інтеграції в мовознавчі дослідження здобутків інших наук, насамперед, філософії (Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, В.М. Топоров, У. Еко та ін.), біології (У. Матурана), нейрології (А. Дамазіо, А.Р. Лурія), антропології (К. Леві-Стросс), семіотики (С.С. Єрмоленко, С.П. Денисова, О.П. Воробйова, Ч. Морріс, Ч.С. Пірс, І.І. Серякова та ін.), психолінгвістики й етнолінгвістики (А.А. Залевська, Д.І. Терехова, О.В. Тищенко, С.М. Толстая), корпоральної семантики (Г.Ю. Крейдлін, Х. Рутроф), біосеміотики (Р. Харріс), які допомагають якнайповніше розкрити співвідношення тілесного (Н.Б. Мечковська, Ю.О. Сорокін та ін.) й емоційного (К.Е. Ізард, П. Екман) компонентів у всіх проявах буття людини, відображених через мову загалом та процеси номінативної діяльності (Т.В. Булигіна, О.С. Кубрякова, Г.А. Уфімцева, Г.О. Золотова та ін.) зокрема.

Теорія номінації з її основними векторами – семасіологічним (О.А. Земська, В.В. Левицький, В.В. Лопатін, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська та ін.) і ономасіологічним (Ф.С. Бацевич, О.Л. Березович, Т.І. Вендіна, М.Д. Голєв, Т.А. Космеда, Г.В. Кочерга, О.О. Селіванова та ін.) продовжує розробку ефективних методик для розкриття механізмів мотивації тих найменувань (О.І. Блинова), що відбивають особливості поведінки мовців, насамперед, їх фізичний (або в інших термінах тілесний/соматичний) і психо-емоційний стани в процесі спілкування.

Останнім часом досягнення у сфері когнітивної семантики (М.М. Болдирев, Дж. Лакофф, М. Тернер та ін.) зумовили перегляд колишніх наукових тлумачень щодо ролі тіла й емоцій у конструюванні мовних значень (І.А. Галуцьких).

У зв'язку з цим було сформульовано нову наукову гіпотезу (А.П. Мартинюк), суть якої полягає в тому, що мовні форми самі по собі нічого не позначають: позначення природної мови потребують кореляції тіла (фізичного прояву поведінки людини) й емоцій (психічного вираження різних почуттів та відчуттів) для того, аби стати семантично мотивованими, тобто функціональними.

Складну й досі не розв'язану проблему при цьому становить аналіз семантичної і когнітивної мотивації мовних позначень, які здатні передавати такі стани людини. Найбільш складними одиницями, що мають семантику стану, у мотиваційно-номінативному плані залишаються *дієслова* (Ф.С. Бацевич, Н.Б. Іваницька, О.І. Леута, О.Л. Орендарчук, П.П. Драгомирецький, Т.В. Парасюк), адже вони акумулювали у своїй внутрішній і зовнішній формі складні механізми процесів семантичної деривації.

У лінгвістиці вже склалася потужна традиція у вивченні дієслівної семантики стану, представники якої працювали переважно в трьох напрямках: *денотативно-ономасіологічному* (Ю.Д. Апресян, Л.Г. Бабенко, Л.М. Васильєв, Т.М. Возний, О.В. Падучева, Н.Ю. Шведова та ін.), *аспектуальному* (О.В. Бондарко, Т.В. Булигіна, А.П. Загнітко, А.А. Зализняк, Ю.С. Маслов, М.Ю. Шелякін та ін.) і *функційно-синтаксичному* (Й.Ф. Андерш, Н.Д. Арутюнова, В.В. Бабайцева, О.А. Боговик, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, П.П. Драгомирецький, В.Ю. Копрів, О.І. Леута, І.І. Овчиннікова та ін.).

Новий погляд на розкриття потенційних можливостей дієслів із семантикою стану представлено в працях *когнітивно-граматичного* спрямування, у яких ці позначення витлумачують як мовні структури, що виконують функцію компресії (конденсації) знань про ситуацію стану загалом, а також як поліситуативні й поліпропозиційні комплекси (М.М. Болдирев, Н.Б. Іваницька, О.С. Кубрякова, Г.І. Кустова, Н.Б. Лебедева, М.С. Небольсіна, Ч. Філлмор та ін.).

Окрему групу дієслів утворюють ті, що позначають фізичний і психічний стани суб'єкта, які слід розглядати комплексно, адже обидва стани є виявами складних процесів, які відбуваються в людському організмі і впливають один на одного (З. Кевечеш).

Актуальність теми дисертації зумовлена її спрямуванням на вивчення процесів семантичної транспозиції в мовах, що належать до різних сімей (у даному разі індоєвропейської й уральської) і морфолого-типологічних класів (флективного й аглютинативного), а також необхідністю комплексного аналізу тих дієслівних номінацій, що позначають фізичний і психо-емоційний стани людини і становлять складність у соціально-орієнтованому спілкуванні носіїв неспоріднених мов, зокрема української та угорської, адже мають національно-специфічну мотивацію в дієслівних способах і засобах вираження цих станів. Поєднання порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів до розкриття мотиваційної основи дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах сприятиме виявленню спільних і відмінних тенденцій у концептуалізації досліджуваних фрагментів мовних картин світу представниками українського й угорського соціумів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри загального мовознавства та германістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Зіставно-типологічне вивчення мов у синхронії і діахронії” (тему дисертації затверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол протокол №7 від 2003 р., уточнено і перезатверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол протокол № 10 від 23 червня 2016 року).

Метою дослідження є розкриття механізмів семантико-словотвірної і когнітивно-ономасіологічної мотивації дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– критично проаналізувати наукову літературу і сформулювати теоретичні положення роботи щодо вивчення механізмів мотивації семантики дієслівних номінацій у неспоріднених мовах;

– розробити методологічну базу для аналізу дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах;

– виявити характер мотиваційних відношень в ономасіологічній і когнітивно-семантичній структурі дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта;

– схарактеризувати мотиватори дієслівної семантики фізичного/фізіологічного станів суб'єкта шляхом поліситуаційного аналізу в українській та угорській мовах;

– здійснити когнітивно-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення психоемоційного стану суб'єкта і виявити типи їх мотивації в українській та угорській мовах;

– установити спільні й відмінні тенденції у словотвірній і когнітивно-ономасіологічній мотивації дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

Об'єкт дослідження становлять словникові статті з реєстровими дієсловами із семантикою фізичного і психічного станів суб'єкта в тлумачних словниках української та угорської мов.

Предметом дослідження є словотвірна і когнітивно-ономасіологічна мотивація дієслівної семантики фізичного/фізіологічного (тілесного) і психічного (емоційного) станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

Джерельною базою дисертації є матеріали словників української мови: Словник української мови в 11 томах (ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.), Великий тлумачний словник сучасної української мови (уклад. і голов. ред.

В.Т. Бусел); Словник синонімів української мови у 2 томах (укл. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк та ін.), Фразеологічний словник української мови в 2-х кн. (уклад. В.М. Білоножко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін.); угорської мови: A magyar nyelv Szótára (Gergely Czuczor, József Fogarasi) Magyar értelmeyő szótár diákoknak. Szómagyarázatok példamondatokkal, Udvari István: Magyar – ukrán szótár I–II. // Іштван Удварі: Угорсько-український словник I–II. (= Glossarium Ukrainicum 8–9); етимологічні словники: Етимологічний словник української мови: у 7 т. (гол. ред. О.С. Мельничук); Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete [Electronic Resource]. – Mode of Access: www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tinta/TAMOP-4...szotar/Etimologiai_szotar.pdf; Magyarország online szinonimaszótára [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://szinonimaszotar.hu>; Magyar nyelv értelmező szótára [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>.

Фактичний матеріал дисертації становлять 490 словникових статей із реєстровими дієсловами на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах (82 реєстрові дієслова зі значенням фізичного стану і 175 – психоемоційного стану в українській мові; 96 і 137 – в угорській), їхні ЛСВ, морфемні деривати, синоніми та фраземи з семантикою зазначених станів, відібрані з указаних вище лексикографічних джерел.

Специфіка теми, завдань і матеріалу дисертації зумовили комплексний підхід до вибору **методів дослідження**: *структурного методу* з його методиками *компонентного аналізу* – для виявлення категоріальних, інтегральних і диференційних сем (мотивів і аломотивів) у дієслівній семантиці фізичного і психічного станів суб'єкта, *дистрибутивного* – для виявлення сполучуваних властивостей досліджуваних дієслів в українській та угорській мовах; *порівняльно-історичного*, зокрема елементів *прийому внутрішньої реконструкції* – для відновлення первісних мотиваторів у семантиці дієслів фізичного і психічного станів суб'єкта усередині мовних

груп (слов'янської – індоєвропейської мовної сім'ї й угорської – уральської мовної сім'ї); *метод когнітивної реконструкції* – для відновлення зв'язків семантики фізичного і психічного станів суб'єкта в дієсловах української та угорської мов; *зіставно-типологічний метод* – для обрання *tertium comparationis* – мотиваційної ознаки в семантиці дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта, яка стала основою цього позначення та способом вияву значень за рахунок наявності в дієслівній структурі комплексу мотиваційних ознак (мотиваційної бази); *ситуативно-подієво-пропозиційний метод* (Н.Б. Лебедева) – для пропозиційного структурування поліситуативної і поліподієвої семантики досліджуваних дієслів у кожній із мов, а також для моделювання денотативної і когнітивної структур ситуативними – одиниці плану змісту дієслова, що включає кілька ситуацій, співвідносних з однією дієслівною формою; *когнітивно-ономасіологічний метод* – для встановлення типів мотивації дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі *вперше визначено* тенденцію до продуктивності префіксальної і суфіксальної словотвірної мотивації дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській мові та суфіксальної – в угорській; *виявлено дві семантико-мотиваційні моделі* дієслів на позначення фізичного ('перебувати в певному фізичному стані та виявляти його зовнішнім виглядом, поведінкою') і психічного ('активне внутрішнє переживання стану суб'єктом і вияв цих переживань у поведінці й зовнішності') станів суб'єкта; *скласифіковано* дієслова на позначення фізичного стану суб'єкта за 4 групами: 1) фізично-тілесного стану суб'єкта з семою 'відчуттєві прояви людського організму'; 2) фізичного зовнішнього стану суб'єкта з погляду локальної характеристики; 3) фізіологічно-тілесного стану суб'єкта з семою 'відчуттєві прояви людського організму'; 4) фізично-тілесного стану суб'єкта з семою 'втрачати сили, ставати / стати фізично слабким'; *реконструйовано* денотативну структуру дієслівної семантики фізичного/фізіологічного станів

суб'єкта, ядро якої становлять дієслівні асертивні ситуацями, а значення формується семами з максимальною кількістю ознак конкретного стану, та їхня ближня (нарколядерна зона) периферія, що лексикалізує за допомогою ЛСВ та морфемних дериватів конкретну ситуацію фізичного/фізіологічного станів суб'єкта в кожній із мов; *відновлено* когнітивні імпліцитні зв'язки дієслівних асертем з фразеологічними позначеннями фізичного/фізіологічного станів суб'єкта, що утворюють зону крайньої периферії, а також із тими значеннями, що межують з іншими дієслівними асертемами на позначення психоемоційних та інших станів суб'єкта; *установлено* нерівномірність заповнення ядерних і периферійних зон дієслівної семантики фізично-тілесного та фізіологічно-тілесного станів суб'єкта в українській та угорській мовах: *зафіксовано* ширше заповнення дальньої (за рахунок сталих виразів і фразем) та крайньої (де дієслівні позначення демонструють здатність до переходу від фізичного до психічного станів) периферії асертивних ситуацями в українській мові, на відміну від угорської мови, де більш заповненими є лексиколізовані денотативні структури дієслівної семантики цих станів суб'єкта, утворені морфемними дериватами та синонімічними ядерними дієслівними ситуацями, а також увиразнюється макроструктура, утворена зоною крайньої периферії.

Виявлено типи мотивації дієслів, що позначають психоемоційні стани суб'єкта за десятьма базовими емоціями: інтерес, радість, подив, любов, печаль, гнів, огида, знавага, страх, сором. *Ідентифіковано* перевагу змішаного типу метафоричної мотивації у двох мовах: сенсорно-психологічного різновиду модусного типу, гештальтного й архетипного різновидів асоціативно-термінального типу, у яких актуалізованим є ціннісно-оцінний складник. *Установлено*, що дієслівні ситуацями крайньої периферії набувають вторинних ознак суміжних емоцій. *Відмінністю* дієслів угорської мови є їхня диференціація на каузацію і фазовість: своїми позначеннями вони маркують причину чи початок процесу психічного стану, що переживає/відчуває суб'єкт, його тривалість.

Удосконалено методологію аналізу дієслівної семантики шляхом поєднання ситуативно-подієво-пропозиційного методу і когнітивно-ономасіологічного методу.

Практичне значення одержаних результатів роботи визначається можливістю їх застосування в процесі викладання дисциплін “Загальне мовознавство” (розділ “Мова і мислення”, “Лексико-семантична система мови”), “Лексикологія угорської мови”, “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (розділи “Контрастивна семантика”, “Лексико-семантичні системи мов у порівняльно-історичному та зіставно-типологічному аспектах”), “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексика”, “Словотвір”, “Граматики”), “Теоретична граматики угорської мови”, “Практична граматики угорської мови”, “Лінгвокраїнознавство”; у лексикографії – для укладання двомовних словників, у практичній перекладацькій діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на шістьох *міжнародних конференціях*: HUNGARO-RUTENICA IV (Сегед, Угорщина, 2008), Україна і світ: діалог мов і культур (Київ, 2014, 2015), “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2015), Мир мови – мир в мові (Київ, 2015), “Актуальные проблемы филологии и лингвистики” (Budapest, Угорщина, 2016); на звітно-наукових конференціях викладачів, аспірантів і докторантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2016).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено в *десятьох* публікаціях: у *шести* статтях, надрукованих у фахових виданнях України, у *двох* статтях – у періодичних виданнях інших держав, у тезах доповідей *трьох* наукових конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури (346 позицій, з яких 49 – іноземними мовами), списку використаних лексикографічних джерел (52

позиції). Повний обсяг дисертації – 218 сторінок, основний зміст викладено на 185 сторінках.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну роботи, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне й практичне значення отриманих результатів, указано форми апробації та структуру роботи.

Перший розділ “Теоретичні засади вивчення механізмів мотивації дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта” розкриває суть поняття “внутрішня форма слова” як основа мотивації, містить аналіз поглядів дослідників на визначення мотивації та її типів, а також характеристику когнітивно-ономасіологічного й семасіологічного аспектів вивчення мотивації дієслівних номінацій, які описують фізично-тілесний і психоемоційний стани суб'єкта.

У другому розділі “Методологічна база для аналізу дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах” схарактеризовано принципи відбору й аналізу дієслівних позначень суб'єкта як носія станів в українській та угорській мовах та розроблено комплексну методику когнітивно-ономасіологічного аналізу їх мотивації в поєднанні з поліситуаційним аналізом, яка послідовно й ефективно апробована в роботі у дві процедурні стадії, докладно представлені у третьому і четвертому практичних розділах.

У третьому розділі “Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта в українській та угорській мовах” реконструйовано первісне значення ключових лексем, що позначають фізичний стан суб'єкта, виявлено спільні й відмінні мотиваційні та структурні типи лексем на позначення зазначеного стану, досліджено дієслівні ситуативи за комплексною методикою когнітивно-ономасіологічного аналізу в поєднанні з ситуативно-подієво-пропозиціональний методом, розробленим Н. Лебедевою.

Четвертий розділ “Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану суб’єкта в українській та угорській мовах” містить дослідження мотиваційної основи дієслів, що позначають психічний стан суб’єкта, реконструйовано первісне значення їх ключових лексем, які визначені за десятьма базовими емоціями, що виділяє К.Е. Ізард. Ситуативи цієї ЛСГ проаналізовані за ситуативно-подієво-пропозиційним методом Н. Лебедевої.

У **висновках** підведено підсумки роботи та окреслено перспективи подальших досліджень.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ДІСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО СТАНІВ СУБ'ЄКТА

1.1 Співвідношення понять “номінація” і “мотивація” в сучасній лінгвістиці

Динамічний розвиток пізнавальної та комунікативної діяльності людини і, як наслідок, поява нових реалій, артефактів, предметів матеріальної і духовної культури зумовлюють постановку одного з основних завдань мови – “забезпечення всіх сфер життєдіяльності людини новими іменуваннями” [219, с. 5]. Це завдання залишається ключовим у теорії номінації.

Феномен номінації перебуває у фокусі уваги вчених від появи наукового знання. Проблема номінації та її механізми, незважаючи на різносторонню її розробленість, продовжує привертати увагу лінгвістів, філософів, психологів. У збережених фрагментах праць багатьох античних філософів уже порушувалося питання про походження імен [цит. за пр.: 106] і вирішувалося ними в напрямку “річ – слово”, тобто в ономасіологічному аспекті. “За твердженням стоїків, – писав Секст Емпірик (давньогрецький лікар і філософ) [190, т. 1.], – говорити – це вимовляти звук, що позначає представлену річ” [3, с. 69].

Надалі ономасіологічні положення, сформульовані в рамках філософії мови, перейшли до александрійської граматики [165] і розвивалися в семасіологічних граматиках, де були підпорядковані семасіологічним завданням, які полягали в систематизації формальних структур мови та описові їх функцій. Першими авторами ономасіологічної моделі мови стали граматисти XIII-XIV ст. Спираючись на семасіологічні граматики Доната і

Присціана, вони здійснили ономасіологічну переорієнтацію традиційної семасіологічної граматики [2, с. 12].

Історія семасіологічного й ономасіологічного напрямів у мовознавстві проходила в їх взаємній залежності, утім, залежність останнього від першого була сильнішою, ніж зворотна залежність. Інакше й не могло бути: перш ніж приступити до систематизації змістових структур мови, необхідно здійснити систематичний опис її формальних структур [див. докладніше про це: 70, № 3, с. 108–131].

Не вдаючись глибоко в етапи історико-хронологічного розвитку цієї проблеми, бо вона вже послідовно розкрита в праці В.П. Даниленка “Ономасиологическое направление в истории грамматики”, зазначимо, що в усі часи вона була у центрі уваги науковців, але найбільш ретельне її вивчення розпочалося лише у ХХ столітті. Цьому сприяли кілька факторів [219], основними з-поміж яких є:

1) остаточне оформлення мовознавства як самостійної наукової дисципліни, його структурування, виділення в ньому таких розділів, як фразеологія, семантика, прагматика, тісно пов'язаних із проблемами іменування й словотвору [219];

2) поява аналітичного напрямку у філософії, що значно збагатив як теорію мови загалом, так і теорію номінації зокрема (Л. Вітгенштейн, Р. Мур, Д. Остін, Г. Фреге, Б. Рассел та ін.) [цит. за пр.: 200].

У другій половині ХХ століття вчені звернули увагу на вторинну номінацію. Причому до складу номінативних одиниць традиційно стали включати не тільки лексеми, але й висловлювання, і різні okazіональні засоби. Результати досліджень учених (Н. Арутюнова, В. Гак, Г. Колшанський, Є. Кубрякова, Б. Серебренніков, Ю. Степанов, В. Телія, А. Уфімцева) було викладено у фундаментальній праці “Языковая номинация” (1977), де були висвітлені різноманітні аспекти теорії номінації та висловлені слушні думки щодо цієї складної проблеми [245].

У даний час номінація визначається як процес творення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто функціонують для називання й вичленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень і речень. Під номінацією також розуміється і результат процесу іменування, тобто утворена значуща мовна одиниця [117, с. 345]. Вивчення цього мовного процесу і його результатів належить до сфери інтересів спеціального розділу мовознавства – теорії номінації.

Сьогодні вже можна говорити про те, що у теорії номінації розмежовують два підходи: **ономасіологічний** (з його аспектами: власне *ономасіологічним* – Т. Кияк, О. Кубрякова, О. Снітко та ін., *функціонально-ономасіологічним* – Ф. Бацевич, В. Гак, Т. Космеда та *когнітивно-ономасіологічним* – О. Березович, Т. Вендіна, О. Селіванова та ін.) і **семасіологічний** (заснований на дослідженнях зі *словотвірної* і *семантико-словотвірної деривації* – О. Блінова, З. Валюх, М. Голєв, О. Земська, Н. Клименко, І. Улуханов та ін.), кожен з яких продовжує розроблятися залежно від цілей номінативного аналізу. Останнім часом дослідники прагнуть до інтеграції здобутків обох підходів, а також розширення їх за рахунок залучення процедур етимологічного аналізу, прийомів реконструкції мовних фактів та їхнього зіставлення в різних мовах (див.: Л. Дронова, А. Корольова, О. Тищенко, М. Шутова та ін.).

Перший (про який вище вже згадувалося) зародився в семасіології (семантиці), необхідність якого передбачав ще М. Покровський у своїй праці “Семасиологические исследования в области древних языков” (1895 р.) [177] і який вже тоді започаткував галузь, що вивчає найменування, використання мовних засобів для позначення позамовних об’єктів. Але на відміну від семасіології, що демонструє напрям від засобів вираження до вираженого значення, ономасіологія ґрунтується на аналізі від позначуваного предмета до засобів його позначення, ширше – від плану змісту до форми (плану вираження).

Другий, семасіологічний, підхід передбачає аналіз смислу імені з метою виокремлення та називання реалії (або класу реалій, денотата) [104].

Оскільки науковий інтерес цієї роботи пов'язаний переважно з ономасіологічним аспектом номінації, то розглянемо його більш докладно для встановлення відношень між **поняттями номінація і власне мотивація**.

Повертаючись до витоків формування ономасіологічного інтересу у вивченні слів як засобів називання в мові, варто зазначити, що цей напрям, за версією учених, сягає різних історичних етапів. Стисло прокоментуємо сучасні етапи розробки ономасіологічного напрямку в теорії номінації.

Ономасіологічний підхід, згідно зі спостереженнями А. Уфимцевої [219], плідно проявив себе на самому початку ХХ століття у лінгвістичній концепції “слова і речі” (Р. Мерінгер, Г. Шухардт, В. Мейер-Любке) (насамперед, на матеріалі романської діалектології, що досліджувала способи позначення того чи іншого об’єкта у різних споріднених мовах і діалектах), що виник свого часу у філософії (див. на початку роботи про це йшлося). Актуалізуючи інтерес лінгвістичних шкіл до “слова”, а також до розмежування понять “значення” і “позначення”, представники школи “слів і речей” (“*Wörter und Sachen*” – науковий журнал, що видавався вищезгаданими авторами) відіграли важливу роль у формуванні та розвитку лінгвістичного напрямку, який вивчає номінацію [219, с. 5]. На початку ХХ століття він посів найважливіше місце у вивченні лексики, тоді ж з’явився і сам термін.

Проте, як зазначає В. Даниленко, становлення науки про номінацію найчастіше пов’язують із роботами Л. Вейсгербера як представника теорії лексичних полів, а також із працями Ф. Дорнзейна, В. фон Картбурга, Б. Кводі та В. Краузе, завдяки дослідженням яких у 1950-і рр. виникла **ономасіологія як самостійне лінгвістичне вчення про номінацію зі своїм методологічним апаратом** [70, № 3, с. 108–131].

Інтенсивний розвиток номінації припадає на другу половину ХХ століття, утвердженню якої сприяли теорії Ф. де Соссюра про *позначене і*

позначення [204], Л. Єльмслева про план вираження і план змісту [73], вчення Л. Щерби про активну і пасивну граматику [239] (ономасіологія відповідає активній граматиці). Виникнувши у сфері лексикології, ономасіологічний підхід був згодом застосований для вивчення способів вираження понятійних категорій, репрезентованих засобами словотвору, граматики тощо. Ономасіологічний підхід протиставлений граматиці у тому смислі, що він ігнорує рамки рівнів мовної структури, створюючи свій власний системний опис мови, хоча і менш жорсткий, ніж опис семасіологічний [70, с. 108–131].

У цей період спостерігається тенденція перенесення наукового інтересу з вивчення номінації власних назв до імен загальних. Крім того, від вивчення функції лише іменників лексикологи переходять до розгляду інших повнозначних частин мови, зокрема, дієслів, а дослідження окремих знаків змінюється аналізом їх поєднання в рамках складних слів або словосполучень. Зміщується також дослідницький інтерес від вивчення процесу номінації до аналізу процесу позначення цілих ситуацій [45], де дієслово посідає найважливіше місце.

Починаючи з 70-х рр. ХХ століття дослідження, з ономасіологічного вивчення мовних одиниць розвиваються в рамках функціональної граматики (школа О. Бондарка та его послідовників) [178].

Загалом ономасіологічний підхід, перш за все, зорієнтований на реконструкцію внутрішньої форми слова, він є базою теорії номінації (О. Селіванова) [191] і найбільш характерний для досліджень з історичної лексикології (при вивченні зміни найменувань об'єктів), ареальної лінгвістики (при аналізі варіювання позначень одних і тих же об'єктів у варіантах літературних мов і в діалектах), при побудові синонімічних рядів і семантичних полів, контрастивної лінгвістики (при вивченні актів, способів і засобів вираження одного й того ж поняття в зіставляваних мовах).

Теорія номінації пов'язана, насамперед, зі з'ясуванням того, як співвідносяться між собою понятійні форми мислення, як створюються,

закріплюються й розподіляються найменування за різними фрагментами об'єктивної реальності.

Сутність номінації, на думку Г. Колшанського, полягає в тому, що мовний знак репрезентує деяку абстракцію як результат пізнавальної діяльності людини, абстракцію, що відображає діалектичне протиріччя одиничного і загального в реальних предметах і явищах. А тому номінація є не що інше, як мовне закріплення понятійних ознак, які відображають властивості предметів [103, с. 19].

Предметом теорії номінації є виявлення та аналіз закономірностей творення номінативних мовних одиниць, вивчення взаємозв'язку між понятійними формами мислення, а також те, у який спосіб створюються, закріплюються й розподіляються найменування за різними фрагментами об'єктивної реальності, так звану мовну техніку номінації (**механізми**): її **акти, способи і засоби**.

В акті номінації, що представляє семантичний трикутник: “реалія (денотат) – поняття (сигніфікат) – ім'я” отримують назву лише ті реальні або фіктивні об'єкти, на які спрямована діяльність людини. Кожен компонент цих логічних відношень у мовленнєвій реалізації акту номінації збагачується характерними ознаками світу, що відбивається в конкретній мові. Реалія набуває ознак денотата імені, тобто сукупності властивостей, притаманних позначуваної даним ім'ям реалії (об'єкта або класу об'єктів). Поняття, відображаючи категоріально-мовну, суттєву ознаку предмета, виступає як сигніфікат (смысл) імені, до якого можуть входити й експресивні ознаки. Ім'я ж представляється як звукоряд, розчленований у мовній свідомості відповідно до структурно-типологічної організації певного мовного коду [219].

При цьому слід підкреслити, що в будь-якому випадку акт номінації є мовленнєво-мисленнєвим актом, з перебігу якого не може бути виключена проміжна ланка: когнітивна, концептуально-логічна або образна, але

діяльнісна, тобто така, яка свідчить про включення об'єкта, що підлягає іменуванню (або сукупності об'єктів), в діяльність і життя людини.

Термін “номінація” може вживатися як для вираження відношень, так і для самого звукового комплексу, за допомогою якого здійснюється позначення. Так само і знак передбачає або відношення між позначеним і позначенням, або саме позначення [218, с. 7].

Номінація традиційно ділиться на первинну і вторинну, однак, у різних дослідників часто не збігається зміст термінів “первинна” і “вторинна” номінація. Так, ономасіологи, що спираються на традиції порівняльно-історичного методологічного мовознавства (Н. Арутюнова, Г. Колшанський, О. Кубрякова), вважають, що первинні процеси номінації – це вкрай рідкісне явище наразі: імена первинної номінації усвідомлюються носіями мови як первісні (або архетипні утворення) [114, с. 38]. Походження таких номінацій може бути визначено тільки при етимологічному або історичному аналізі.

Номінативний словниковий запас сучасної мови поповнюється в основному за рахунок запозичень або вторинної номінації, тобто використання в акті номінації звукового і графічного вигляду вже існуючої одиниці як імені для нової реалії. Тому вторинною номінацією називають використання фонетичного вигляду першообразної одиниці для нового позначуваного як здатність мови поповнювати свій номінативний інвентар.

Способами такого виду номінації є **словотвір** (регулярний спосіб творення нових слів і значень за допомогою різних словотвірних засобів) і **транспозиція: синтаксична** (при якій морфологічні засоби вказують на зміну синтаксичної функції при збереженні лексичного значення) і **семантична** (яка не змінює зовнішньої форми переосмислюваної одиниці, а сприяє утворенню багатозначних слів (полісемії), метафоричних і метонімічних назв, а також фразеологізмів різних типів).

Засоби номінації, що самобутньо складаються в кожній мовній системі, різноманітні й неоднорідні. У сучасному стані ономасіологія уявляється як наука, яка вивчає одиниці номінації всіх рівнів мови. Сучасні

лінгвісти стверджують, що вона включає одиниці номінації будь-якої структурної простоти або, навпаки, складності, будь-якої протяжності, будь-якого генезису [114, с. 38]. Щоб бути одиницею (засобом) номінації, ця одиниця повинна відповідати одній вимозі – позначати, служити назвою, виділяти іменоване як окрему сутність і величину, виконувати номінативну функцію, тобто репрезентувати виділений в акті номінації об’єкт засобами мови і замінювати далі цей об’єкт його ім’ям в мовленнєвій діяльності і в мисленнєвих операціях з об’єктом [див. докладніше: 210].

Результати вторинної номінації сприймаються як похідні за змістом або морфологічним складом.

Представники іншого підходу у розумінні первинної і вторинної номінації (Т. Булигіна, В. Гак, А. Уфимцева) під первинною номінацією розуміють мовне іменування за допомогою слів і словосполучень, а під вторинною – мовленнєве позначення за допомогою речень.

Віднесення слів і словосполучень до первинної, а речень – до вторинної номінації сягає теорії позначення Е. Бенвеніста [18, с. 113], яка оперує двома способами позначення системних засобів: 1) семіологічним і 2) семантичним.

1. Семіотичний спосіб позначення надає мовному знаку статус цілісної одиниці: “знак існує в тому випадку, якщо розпізнається як позначене всією сукупністю членів мовного колективу і якщо викликає в кожного члена спільноти загалом однакові асоціації й однакові уявлення” [там само, с. 139].

2. Семантичний спосіб – це “специфічний спосіб позначення, який породжується мовленням”, тобто “семіотична сутність (знак) має бути пізнаною, семантична сутність (мовлення) повинна бути зрозумілою” [18, с. 134].

Розрізняють також номінацію природну і штучну. *Перший* вид ономазіологічного процесу (природна номінація) передбачає утворення потрібного слова-знака, його винахід після знаходження нового денотата. Формування лексичного поняття завершується тоді, коли знайдено слово-знак. Якщо предмет, явище, ознака, відношення повторюються, тобто

зустрічаються мовцям щоразу, а уявлення про нього типізуються, то цей факт сприяє формуванню лексичного поняття і створенню для його фіксації словесного знака [105]. У таких випадках автор добирає відповідне слово, інтуїтивно орієнтуючись на об'єктивні мовні закономірності номінації. *Штучна* номінація – це утворення нового лексичного матеріалу, навмисна словотворчість, тісно пов'язана з креативністю особистості, включеної у конкретний історичний і соціальний континуум. Такий вид номінації є суб'єктивним [63].

Акту номінації передуює **мотивація**, яка є умовою вище прокоментованого процесу іменування предметів і явищ навколишньої дійсності. Тому до теорії номінації має безпосереднє відношення і термін *мотив* номінації – ознака, що покладена в основу найменування, тобто *внутрішня форма слова*. Разом із сигніфікативним і денотативним аспектом він становить структуру лексичного значення слова, під яким розуміється зміст слова, що відображає і закріплює у свідомості мовця його уявлення про предмет, властивості, процес, явище і т. ін. [52, с. 261].

На сьогодні найбільш узагальненою і коректною, на думку Г. Ягафарової [244, с. 177], є відображувальна теорія значення, цілком заснована і побудована на ономасіологічному підході. Процес вияву мотивації слова в момент номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за якою названий об'єкт, називається **мотивізацією** слова [244, с. 177] (про співвідношення цих термінів буде йтися в наступному параграфі дисертації – 1.2).

Невипадково в сучасній лінгвістиці з'явився новий напрям наукового аналізу – *мотивологія* (О. Блінова, М. Голєв, Томська мотивологічна школа).

Але найсучасніший погляд на проблему мотивації найменувань з позицій когнітивно-ономасіологічного підходу представлений у працях О. Селіванової, яка переконана в тому, що однією з актуальних проблем сучасного словотвору та теорії номінації залишається дослідження **мотиваційних механізмів**, що на мовному рівні виявляються в структурно-

семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями, а на когнітивному рівні є способом мовної репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості [193, с. 379–389].

Аналіз мотивації номінативних одиниць уможлиблює хоч би часткову експлікацію мовної системи, вияв психічних процесів, які опосередкують зв'язок мовного й концептуального, процедури отримання, обробки та переробки інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом, внутрішньою мисленнєвою рефлексією при взаємодії з позасвідомими процесами [193].

Здебільшого мотивація, за спостереженнями О. Селіванової, була об'єктом вивчення в структурно-семантичному аспекті (праці О. Земської, І. Улуханова, В. Лопатіна, О. Блінової, Н. Клименко, Т. Кияка, Р. Гжегорчикової, Г. Брекеле, Г. Марчанда й ін.).

Як пише Л. Ніколаєнко [163, с. 15–16], цитуючи Т. Гончарову [67, с. 56–58], у мовознавстві тривалий час обстоювали тезу про довільність, випадковість вибору мотивуючої ознаки в акті номінації. І лише наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. основні положення теорії акад. Б. Серебренникова [199] про випадковість вибору мотивуючої ознаки як основи найменування предмета або явища почали підлягати ревізії [43, с. 15–17; 205, с. 60–61 та ін.]. Зокрема, Ю. Степанов наполягає на необхідності перегляду цієї тези у світлі нових культурно-філософських підходів до осмислення мови. На його думку, “випадковість вибору мотивуючої ознаки, що береться за основу найменування в межах семантичного культурного ряду концептуалізованої сфери, далеко не випадкова: [...] ознака первинного найменування (а також і подальшого перенесення імені, тобто вторинного найменування) є випадковою в тому разі, коли розглядаються розрізнені приклади поза тими семантичними рядами, до яких вони належать” [205, с. 61].

Щоправда, із таким досить категоричним судженням теж важко погодитися [67, с. 56; 163, с. 16], якщо йдеться про семантичну мотивованість. За спостереженнями І. Голубовської, міжмовне вивчення семантичної мотивованості знака через образ, що лежить у його основі, виявить “строкату

картину” [...] [66, с. 64]. Інша річ – словотвірна мотивованість. Тут цілком слушними, на думку Т. Гончарової [67, с. 57], Л. Ніколаєнко [163, с. 16], є твердження Т. Вендіної у тому, що саме словотвір дає ключі до розуміння внутрішньої форми слова, відкриваючи можливості для ономасіологічного аналізу у плані виявлення національно-культурної специфіки мовних одиниць, які ще чекають на своє дослідження, а стійка повторюваність мотивуючої ознаки в різних видах номінації свідчить проти довільності, а тим більше випадковості її вибору [44, с. 43].

Це дало поштовх до глибшого осмислення проблеми словотвірної мотивації в таких аспектах: почали розглядати мотивацію широко з позицій фактору розвитку мови загалом (С. Толстая), виділяти мотиваційні поля мови (О. Березович), а також розробити теорію мотивології як особливої сфери лінгвістичного знання (О. Блінова).

Починаючи з середини ХХ ст., розгляд мотивації отримав більш вагоме семантичне спрямування у зв'язку з розробкою російським дослідником Г. Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі. Згодом мотивація почала вивчатися в ракурсі способу відображення в похідному слові ознак позначуваного об'єкта як відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку слова з іншими членами словника, як вибір ознак предмета, що стають представниками його в цілому [193, с. 379–389]. Виходячи з цього, вивчення внутрішньої форми слова як продукту розумової діяльності людини дає змогу простежити форми “переходу” дійсності в мислення (пор., відоме гумбольдтівське визначення слова: “Слово – не еквівалент чуттєво сприйманого предмета, а еквівалент того, як він був осмислений мовленнєтворчим актом у конкретний момент винаходу слова; саме тут головне джерело різноманітних найменувань для одного й того ж предмета. По суті, мова презентує нам не самі предмети, а лише поняття про них [...]” [68, с. 103]).

Ці думки В. фон Гумбольдта, як уважає Т. Гончарова, свідчать про те, що існує сфера мовної номінації, у якій внутрішня форма функціонує не тільки як дериваційна пам'ять слова, але й як асоціативно-образний засіб [67, с. 47].

Якраз застосування когнітивного підходу до вивчення номінаційних процесів уможливило з'ясування того факту, що при творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовлює принципово новий погляд на диференціацію мотиваційних відношень.

У монографії О. Селіванової “Когнитивная ономазиология” [191, с. 109–152] **мотивація** витлумачується як наскрізна лінгвопсихоментальна операція формування ономазіологічної структури на підставі вибору мотиватора (-ів) зі структури знань про позначене в складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій. При встановленні структури знань дослідниця керувалася юнгівською схемою свідомості [242], організованою на підставі п'яти психічних функцій, які беруть участь у пізнавальних процесах: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції. Останню функцію, відповідальну за формування символів із матеріалу позасвідомого та процес індивідуалізації, дослідник іноді розглядав як допоміжну, складну, опосередковану іншими функціями.

Структура знань про позначене представлена у розробниці у вигляді спрощеної моделі ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК), яка враховує кореляцію виявлених Юнгом п'яти психічних функцій свідомості.

Залежно від статусу обраного мотиватором фрагмента МПК О. Селіванова виокремила 4 типи мотивації найменувань: 1) пропозиційний, 2) асоціативно-метафоричний, 3) модусний і 4) змішаний [193, с. 379–389].

Підсумовуючи, зазначимо, що поняття *номінація* і *мотивація* перебувають у відношеннях суположення, де мотивація передуює акту номінації. Головним методом дослідження механізмів мотивації є когнітивно-ономазіологічний, що складається з двох етапів: інтерпретації

ономасіологічної структури номінативної одиниці (розкриття структурно-семантичних зв'язків між похідними та твірними одиницями) та моделювання відповідної концептуальної структури знань про позначене, з якої на підставі активації у свідомості людини здійснюється вибір мотиватора(-ів).

1.2 Мовні й позамовні фактори словотвірної мотивації дієслівної семантики зовнішнього і внутрішнього станів суб'єкта

Складні питання мотивації назв у лінгвістиці, незважаючи на потужну традицію їх вивчення у царині словотвору, теорії номінації та когнітивної ономасіології (покликання на представників кожного напрямку вже ми робили в попередньому параграфі і коментували ключові положення їхніх досліджень), продовжують розроблятися у сферах порівняльно-історичного і зіставно-типологічного мовознавства, бо власне співвідношення твірних і похідних слів становить сутність словотвірного процесу і словотвірного механізму номінації в різних мовах загалом. Твірна база і похідне слово перебувають між собою у відношеннях дериваційної (словотвірної) мотивації (залежності), що має структурно-семантичний характер і визначає напрям мотивації.

Які ж дискусійні проблеми залишаються остаточно не розв'язаними і на матеріалі однієї мови, і на тлі зіставлення в різних мовах? Це, насамперед, сам термін *мотивація*, (*мотивування*), поряд з яким одночасно функціонують такі суміжні, проте не зовсім тотожні терміни, як *мотивованість*, *мотивізація*. Поява цих дублетів, на думку О. Селіванової, потребує їх коректного витлумачення і розмежування [193, с. 157].

Класичне визначення словотвірної мотивації подано в багатьох роботах (візьмемо, наприклад, одне з визначень, де під *мотивацією* розуміють процес, “одну зі сторін процесу деривації, особливою формою функціонування слова (дериваційно-мотиваційний процес)” [64, с. 3]), а

також у підручниках зі словотвору, яке вже є загально визнаним і прокоментованим багатьма науковцями-теоретиками і практиками як відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких або визначається за допомогою значення іншого або цілком збігається (ототожнюється) зі значенням іншого в усіх формах, крім частиномовного (радіти – радість, “той, хто перебуває у стані радості”) [176]. Майже таке розуміння мотивації пропонує й О. Блінова, синтезувавши суміжні його розуміння, про які ми вже зазначали на початку роботи: мотивація – це зв’язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв’язку значення (семемі) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [24, с. 297–298].

Твірне слово – це власне мотивуюче слово, від якого утворюються похідні або мотивовані слова. Відношення між мотивованим і немотивованим словом розглядаємо як вияв семантичної залежності: первинне слово є немотивованим (хоча це питання на сьогодні залишається відкритим, як і твердження авторів праці “Языковая номинация ...”, що первинних слів у мовах небагато), відтак вторинне, або похідне, мотивується значенням іншого слова того самого кореня, що хронологічно передує йому. Кожна лексема, виникаючи в мові, виявляє тенденцію до породження похідних, оскільки в ній закладено прагматичну потребу і можливість мотивувати семантично і структурно нову лексичну одиницю.

Тимчасом **мотивованість** розглядається як результат такого процесу з огляду на внутрішню форму як засіб (основа) мотивації [96, с. 77].

На мовному рівні розрізняють (Н. Іщенко, Т. Кияк та ін.) три види мотивованості: формальну, змістову та знакову. Спробуємо представити своє бачення видів мотивованості мовного знака відповідно до досліджуваної проблеми в дисертації й мовного матеріалу, яким є дієслівна лексика на позначення психічного і фізичного станів суб’єкта.

Розпочнімо з формальної мотивованості, яку ми розуміємо дещо по-іншому, ніж у вказаних вище працях. Під *формальною мотивованістю* розуміємо механізм набуття номінативною одиницею зовнішньої форми, тобто фонетичної оболонки і морфологічного статусу (тут можна говорити і про морфологічну мотивованість, яка до того ж визначається словотвірною моделлю лексичної одиниці). *Семантична мотивованість* визначається через відношення між твірною основою та словотвірним формантом, між внутрішньою формою та значенням похідного загалом [83, с. 213–215]. Відтак, морфологічна мотивованість – це словотвірна модель номінативної одиниці, а семантична – це результат взаємовідношення між словотвірними формами й основою, між новим і попереднім значенням [96, с. 102]. *Знакова мотивованість* – це зв'язок між планом змісту і планом вираження мовної одиниці

Власне сам процес вияву мотивації слова в момент номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за якою названий об'єкт, називається **мотивізацією** слова [244, с. 177].

Як бачимо, між внутрішньою формою, мотивацією і мотивованістю наявна суттєва різниця: мотивація – це процес, внутрішня форма – засіб, на якій спрямований цей процес, мотивованість – результат словотвірного акту. Мотивованість та мотивація – характеризуються синхронією, а з'ясування внутрішньої форми потребує розкриття етимології мовної одиниці.

Наявність мотиваційних зв'язків між твірною та похідною основами уможлиблює пояснення твірного через похідне, опис його реального змісту, а також допомагає виявити об'єктивну картину навколишнього світу і визначити сутність словотвірних процесів і механізмів у когнітивно-ономасіологічному плані.

Виконання номінативної функції похідними словами, до яких належать і досліджувані в роботі дієслівні номінації, що є вторинними одиницями мови, є об'єктом вивчення в словотворі, тобто в словотвірній мотивації. В основі цих вторинних найменувань лежать первинні мовні одиниці. Отже,

під **словотвірною мотивацією (не мотивованістю)** розуміємо раціональність зв'язку між позначеним і позначенням, наступність нових одиниць щодо попередніх, які представлені в мотивуючій базі перших.

Засобом процесу мотивації, як було з'ясовано нижче, є не власне значення слова, а *мотив найменування* (мотиваційна ознака), тобто його внутрішня форма, яку ми інтерпретуємо як **основу мотивації** [203, с. 9–14; 143, с. 138].

Мотиваційна ознака – термін, яким здебільшого послуговуються при характеристиці ономазіологічного аспекту мотивованості. У словотвірному ж аспекті вживають термін *семантична ознака* (ознаки) (семантична ознака, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого, тобто сема). Мотиваційна ознака, з одного боку є матеріально вираженою (мотиваційна форма) [24, с. 363], а, з іншого боку, має певну семантику (семантичну ознаку), що стосуються плану змісту лексеми (мотиваційне значення). У випадку семантичної деривації мотиваційна ознака є копією твірного слова.

Описуючи мотиваційний механізм номінації, зокрема дієслівної, будемо вживати термін *мотив*, *мотиваційна ознака*, *внутрішня форма слова* як інваріанти щодо до їх варіантів: *аломотив*, *семантична ознака*, *сема*. Безпосередньо внутрішня форма розглядається в роботі під час виявлення зумовленості вибору мотиваційної ознаки (вибір мотиваційної ознаки у процесі номінації детермінується як позамовними факторами: культурно-історичними та ментально-психологічними чинниками, так і внутрішньомовними), адже внутрішня форма слова – явище протOVERBальне, це – своєрідний місток між позамовною і мовною дійсністю.

Саме розкриття мотиваційної основи дієслівних найменувань на позначення фізичного і психоемоційного стану суб'єкта і є метою дисертаційної роботи. Значення, безпосередньо мотивоване значенням дериватора, є прямим значенням похідного слова чи переносним значенням дериватора. Відмінність між прямим та переносним значенням похідного базується на характеристиці мотивації цих значень, тобто пряме значення

похідного мотивоване значенням основи, а переносне значення мотивоване власне цим прямим значенням.

Для того, щоб з'ясувати механізми мотивації дієслівних найменувань стану суб'єкта в неспоріднених мовах, розглянемо детальніше сутність процесу формування дієслівної семантики стану загалом у мовах, що належать до різних сімей.

Останніми роками в лінгвістиці активізувався науковий інтерес до вивчення семантики дієслова як найбільш важливої частини мови.

Свого часу це пророкував ще В. Виноградов, який стверджував, що “дієслово є найскладнішою і найбільш ємною граматичною категорією” [46, с. 337], вкладаючи в ці свої думки смисл невичерпності цього лексико-граматичного класу слів, до якого завжди буде привернута увага представників різних лінгвістичних напрямів. Особливо ґрунтовними і різноаспектними були дослідження семантичної структури дієслова з позицій лексико-семантичної системи мови, коли розроблялися їх класифікації в лексико-семантичні групи, що вже тоді зробило їх багатим матеріалом для розгляду механізмів мотивації і номінаційних процесів, яким вони підлягали, розкриттю способів їх вторинної номінації.

Так, у лінгвістичній літературі описувалися різні ЛСГ дієслів, проте найбільш складною і неоднозначною в плані семантики і вторинної номінації становлять **дієслова стану**, адже саме поняття стану є досить широким і неоднозначним. Звернімося до лексикографічних джерел, де витлумачується лексема *стан*.

У “Толковом словаре русского языка” С. Ожегова і Н. Шведової подається таке пояснення слова рос. “*состояние*”: 1. см. Состоять. 2. Положение, внешние или внутренние обстоятельства, в которых находится кто-что-н. В состоянии войны. Состояние погоды. Состояние здоровья. В состоянии покоя. 3. Физическое самочувствие, а также расположение духа, настроение. Находиться в состоянии восторга. 4. Звание,

социальное положение (устар.). Лишение прав состояния. 5. Имущество, собственность” [314, с. 751].

У Словнику української мови в 11 томах, т. 9 *стан* визначається як:

1. Обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами.

1.1. Сукупність ознак, рис, що характеризують предмет, явище в даний момент відповідно до певних вимог щодо якості, ступеня готовності і т. ін.

1.2. Місце, роль у суспільстві, у соціальному чи професійному середовищі; становище. Соціальний стан.

1.3. Фізичне самопочуття або настрої.

2. фіз. Сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла.

2.1. Характер розташування, взаємодія і рух часток речовини.

3. Сукупність суспільно-політичних відносин, обстановка суспільного життя.

4. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада.

5. (лінгв.) Граматична категорія стану служить для вираження взаємовідношення між суб'єктом і об'єктом дії. Вона властива тільки перехідним дієсловам (Сучасна укр. літ, м., II, 1969, 399); лексико-граматичний розряд, що об'єднує слова (предикативні прислівники, безособово-предикативні слова і т. ін.), які вживаються у функції головного члена безособового речення (Сучасна українська літературна мова, V, 1973, 261) [326, т. 9, с. 643].

У “Венгерско-русском словаре” лексема *állapot* та її синоніми мають такі значення:

1. Состояние; *cseppfolyós* – физ. жидкое состояние; *egészségi* – состояние здоровья; *üzemképes* – рабочее состояние (механизма); *jó/rossz – ban* – в хорошем/плохом состоянии; *ittas – ban* в нетрезвом виде; *nyers – ban* – в сыром виде; *a beteg – a javult / rosszabbodott* – состояние больного улучшилось / ухудшилось;

2. *Helyzet, viszony* – положення; *családi* – семейное положення; *tűrhetetlen* – нетерпимое положення; *vagyoni* – имущественное положення.

Як бачимо, розуміння стану в українській та угорській мовах мають як спільну семантичну основу, яка диференціюється на два аспекти: 1) стан когось, чогось і 2) положення (обставини), так і відмінності. Засоби вираження безпосередньо стану в кожній із мов є своєрідними, проте найбільше навантаження виконують **дієслова стану**.

Спираючись на ці визначення, можна говорити про категоріальний статус поняття “стану”. У першу чергу, слід зазначити про те, що поняття “стан” є онтологічною (стан – це певне явище дійсності; відображення в мові специфічної форми буття предмета, що виникає під впливом внутрішніх та / або зовнішніх факторів, при цьому такі фактори не змінюють сутнісні характеристики предмета. На підставі цього Т. Булигіна виділяє **основні онтологічні типи семантики стану**: 1 тип – психологічний, фізіологічний, соціальний стани людини; 2 тип – стан природи і навколишнього середовища; 3 тип – фізичний стан неживого предмета та ін. [35, с. 8]) і гносеологічною філософською категорією.

Онтологічним підґрунтям для вивчення типів і видів стану служать відчуття, що переживає людина, зміни в зовнішності, характерні для конкретного стану, зміни в поведінці, у реакції на зовнішнє середовище (фізіологічний / фізичний / тілесний, психологічний / емоційний та ін. типи стану). *Гносеологічний* аспект стану включає знання людини про те, як виявляється стан.

Універсальність даної категорії сприяла формуванню широкого і вузького підходів до вивчення категорії стану в лінгвістиці. Широкий підхід до розуміння поняття стан, носіями якого є як істоти, так і неістоти, зорієнтований на розгляд відображення в мові уявлень про навколишній світ, а сам термін вживається на позначення всіх видів стану: стабільних і змінних (епізодичних, минутих станів людини), а також ситуацій та явищ дійсності, пов'язаних зі станом [80, с. 136–138; 173, с. 237–246; 42; 226, с. 313, р. 67, 12,

18, 44]. При вузькому підході до стану відносять, як правило, дієслова (або інших лексико-граматичних класів слів), що позначають різні типи стану суб'єкта-людини (фізіологічний / фізичний / тілесний, психологічний / емоційний та ін. типи стану) [24].

Оскільки стани людини актуальні для конкретного відрізка часу, непостійні, на відміну від її якостей, то вони повинні змінювати один одного в часі. Отже, вираження будь-якого стану людини передбачає зіставлення цього стану з іншими можливими станами тієї ж самої людини. Тому дослідники категорії стану диференціюють його ще й за ознакою процесуальності / непроцесуальності, яку пов'язують як із дієслівними (*сумувати, радіти, старіти*), так і недієслівними (*сумно, шкода*) засобами вираження.

Загалом дослідники, що розробляли лексико-граматичні питання **дієслівної семантики стану**, традиційно працювали в трьох напрямках: *лексикологічному, лексико-морфологічному і лексико-синтаксичному*.

Суто *лексикологічні праці*, виконані на матеріалі дієслів, спираються на денотативну природу дієслів й їхні ономазіологічні класи (поля), які виділяються на основі ядерних компонентів значення (наводимо найвідоміші праці класиків цього аспекту: Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Л. Бабенко, Л. Васильєв, О. Падучева, Н. Шведова та ін.).

Представники *лексико-морфологічного* напрямку спрямовували вивчення дієслівної семантики стану на розкриття аспектуальних форм дієслів (О. Бондарко, Т. Булигіна, Ю. Маслов, О. Падучева, М. Шелякін та ін.).

Лексико-синтаксичний напрям становлять ті дослідження дієслівної семантики стану, де дієслова описується з погляду їх функціонування в реченні (Н. Арутюнова, В. Бабайцева, О. Леута та ін.).

Новий погляд на розкриття потенційних можливостей дієслів із семантикою стану запропонували прибічники *когнітивно-граматичного* аспекту, які почали аналізувати їх як відображення ситуації стану загалом

(М. Всеволодова, Г. Володіна, В. Казаріна, В. Копров, З. Попова, Ю. Степанов та ін.).

У дисертації актуалізовано когнітивно-ономасіологічний аспект вивчення дієслівних найменувань зовнішнього і внутрішнього стану суб'єкта в неспоріднених мовах з урахуванням результатів робіт представників усіх напрямів.

Окремо відзначимо найновіші найбільш дотичні до концепції цієї дисертації праці, зокрема роботи В. Копрова із семантико-функціонального зіставного синтаксису російської, англійської та угорської мов, де аналізуються засоби вираження стану в складі речень з інваріантною семантичною структурою “суб'єкт і його дія / стан” [107, с. 228–229].

Відповідно до онтологічного і гносеологічного аспектів розуміння категорії стану суб'єкта, досліджувані в дисертації дієслова аналізуюмо на основі мотиваційної ознаки в їх значенні, або загальної категоріально-лексичної семи ‘прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані і переживати стан’. Оскільки в роботі досліджується фізичний/тілесний стан суб'єкта і психічний/емоційний стан суб'єкта і обрано лексико-граматичний клас слів, що позначають ці стани, – дієслова, то складниками цієї мотиваційної ознаки, орієнтуючись на матеріал дослідження, є два аломотиви: ‘зовнішній прояв стану суб'єкта’ і ‘внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану’.

Розглянемо, які семи є мотиваторами для утворення дієслівних номінацій на позначення таких станів суб'єкта.

Дієслова, що позначають **зовнішній прояв стану суб'єкта**, тобто його **фізичний/тілесний стан**, мотивовані, наприклад, такими ознаками: ‘ставати товщим; поправлятися’ (*гладшати*); перебувати в напівсонному стані, неміцно спати (*дрімати*); ‘втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину) / замерзнути – стан переохолодження’ (*дубіти*); ‘стати молодшим; помолодшати’ (*замолодіти*).

Загальний мотив дієслів цієї групи ‘прояв стану суб’єкта: перебувати в певному стані’ – виявляти зовнішні ознаки росту, фігури, голови, рис обличчя (фізичного тіла), віку, загалом здоров’я тощо.

Дієслова, що позначають **внутрішній прояв стану суб’єкта**, тобто його **психоемоційний стан**, мотивовані такими ознаками: ‘бути у збудженому стані’ (*гарячитися*); ‘зазнавати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовуватися, злитися’ (*дратуватися*); ‘відчувати страх, переляк; ставати боязким, лякливим’ (*злякуватися*); ‘відчувати неспокій, тривогу’ (*непокоїтися*) та ін.

Загальний мотив дієслів цієї мотиваційної моделі ‘прояв стану суб’єкта: переживати стан – набувати і виражати внутрішні якості (про людину: ставати будь-яким за характером, схильностями, ситуаціями, обставинами). Наприклад, укр. дієслово психічного стану *сполотніти* мотивується іменником *полотно* шляхом утворення суміжного поняття “білий”, що відтворюється в семантичній структурі цих слів у вигляді диференційної семи: *сполотніти* – “побіліти, збліднути”.

Дієслівна мотиваційна модель (далі – ДММ) ‘**перебувати/бути** в певному стані – **виявляти** зовнішні ознаки і переживати стан – **набувати** і **виражати** внутрішні якості’ містить у собі пасивний компонент – суб’єкт перебуває в певному фізичному/емоційному стані й активний компонент дієслівної семантики стану, вказуючи на те, що суб’єкт активно переживає цей стан. Продуктивність цієї ДММ є оптимальною у випадках, коли необхідно описати стан суб’єкта, що виражається в його фізіології, тілесності, психіці, емоціях і поведінці. Наприклад, ДММ дає змогу схарактеризувати внутрішній стан суб’єкта, що виявляється в поведінці людини. Дієслова на зразок *тужити*, *веселитися*, *радіти* можуть бути інтерпретовані в такий спосіб: людина себе поводить так, що це виявляє стан її туги, печалі або радості, веселощів, гарного настрою тощо. Людина, або суб’єкт, виявляє своїми діями цей стан [231, с. 193].

1.3 Семантико-когнітивна мотиваційна модель дієслівних номінацій на позначення фізичного / тілесного стану суб'єкта

Перш ніж сформулювати теоретичні положення щодо розуміння поняття семантико-когнітивної мотивації дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта, на засадах яких буде виявлено семантичні і когнітивні механізми мотивованості дієслів, у внутрішній формі яких наявний загальний мотив **зовнішнього прояву фізичного стану суб'єкта** та його аломотиви, спробуємо з'ясувати, що дослідники розуміють під поняттям фізичного стану суб'єкта і як така понятійна основа відобразилася в дієслівній семантиці.

Оскільки об'єктом дослідження є дієслова, що позначають процесуальний і статичний стани суб'єкта – людини, то варто уточнити, що ми розуміємо під поняттям суб'єкт. Суб'єкт – це актант, який у відображуваній ситуації, описуваній дієсловом (наприклад, *хворіти* – це ситуація, у якій перебуває суб'єкт у процесі його знедужання і виявляє цей стан хвороби своїм зовнішнім виглядом – фізичним нездужанням) є носієм стану.

Тепер слід зосередити увагу на коректному витлумаченні поняття фізичний стан суб'єкта.

На сьогодні можна говорити про два аспекти витлумачення станів людини, які одночасно є і зрізами динаміки особистості, і інтегральними реакціями особистості, зумовленими її стосунками, поведінковими потребами, цілями активності та адаптивності в навколишньому середовищі й ситуації [241].

Безпосередньо фізичний стан людини розглядають як характеристику її здоров'я, що визначається ступенем готовності виконувати фізичні навантаження різного характеру в конкретний відрізок часу. Ця готовність залежить від особливостей фізичного розвитку, функціональних можливостей окремих систем організму. У майже здорових осіб факторами, що визначають фізичний стан, є фізичний розвиток, фізична працездатність,

функціональні можливості серцево-судинної та дихальної систем і вік. Фізичний розвиток людини характеризується поєднанням антропометричних і функціональних показників різних механізмів. Одна група факторів (наприклад, швидкість роботи, ступінь фізичного навантаження) безпосередньо впливає на організм і фізичний стан людини. Інша група факторів впливає на особистість та її психічний стан. У першому випадку йдеться про фізіологічні, а в другому – про психологічні фактори [там само]. Тому і в мовознавстві ці обидва фактори стали критеріями для тематичної класифікації засобів, що позначають фізичний / фізіологічний / тілесний і психічний / емоційний стани суб'єкта.

Вивчаючи фізичний стан людини в різних гуманітарних і природничих науках, його, як правило, пов'язують із проблемою тілесності і соматикону [251], де тіло розуміють як психосоматичну (психофізіологічну) єдність [56]. Спроби пошуку взаємозв'язку та взаємозалежності соматки та емоцій, за спостереженнями І. Галуцьких, представлено у соматичній теорії емоцій Джеймса-Ланге [цит. за пр.: 56], автори якої намагалися віднайти відповідності між об'єктивними проявами активності вегетативної системи і суб'єктивним відчуттям пережитої емоції. Проте помилкове надання авторами первинної значущості вегетативним реакціям перед емоціями зумовили однобічний характер цієї теорії [там само].

Слід погодитися з думкою З. Кевечеша про те, що людське тіло є важливим джерелом для концептуалізації певних фрагментів світу [273, р. 18]. А. Мартинюк, аналізуючи концепцію А. Дамазіо крізь призму критичних поглядів А. Залевської, наводить одне з її положень, яке стосується взаємозв'язку фізичних і психічних станів людини. У таких складних організмах, як людське тіло, мозок і розум (mind) є маніфестацією одного й того ж інтегрованого організму; тіло й мозок взаємодіють за допомогою хімічних і нейронних зв'язків: тіло, репрезентоване в мозку, створює необхідний контур посилянь (frame of reference) для ментальних процесів, усвідомлюваних як події розуму; розум еволюціонує завдяки

взаємодії тіла й мозку в процесі еволюції, протягом індивідуального розвитку людини в певний момент [144].

Вище вже було згадано про загальний семантичний мотив дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта: 'прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані' – виявляти зовнішні ознаки росту, фігури, голови, рис обличчя (фізичного тіла), віку, загалом здоров'я.

Аломотивами цього семантичного мотиву є дієслова, де актуалізовано прояви суто фізіологічних і фізичних якостей. Дієслова з такою семантичною мотивацією характеризують життєдіяльнісний стан суб'єкта, фізичні особливості організму людини та частин тіла (соматикон), пов'язані, нгасамперед, з різними відчуттями: *боліти, мліти, нити, остовніти, отерпнути, терпнути, ціпеніти*.

Семантико-мотиваційна дієслівна модель цієї групи є такою: **перебувати у (певному фізичному) стані й виявляти цей стан своїм зовнішнім виглядом, поведінкою**. Ця модель має такі семантико-мотиваційні конкретизатори:

– 'перебувати в стані хвороби і виявляти відчуття фізичного болю загалом', пов'язані з порушенням нормальної життєдіяльності організму, наприклад, укр. *недужати, нездужати, хворіти* / угор. *betegskedik, betegségben szenved, gyengélkedik*; зокрема, виявляти втрату чутливості, здатності рухатися, наприклад, укр. *мліти, терпнути (отерпнути), ціпеніти* / угор. *elájul, elveszti eszméletét, (el)zsibbad, (meg)dermed, elgémberedik, megmerevedik*;

– 'перебувати в стані абсолютного фізичного спокою і виявляти цей спокій своєю поведінкою', наприклад, укр. *відпочивати, спати* / угор. *megpihen, kipiheni magát, alszik, aludni*;

– 'перебувати в напівсонному стані, неміцно спати', наприклад, укр. *дрімати, куняти* / угор. *szunyókál, szundikál szendereg, szundit, szundikál, bóbiskol* (народнорозмовні);

– ‘перебувати в стані переохолодження і виявляти цей стан своєю поведінкою’, наприклад, укр. *замерзнути, дрижати / befagy, megfagy*, (народно-розмовні *erősen átfázik, ősszefagy*), *remeg, reszket*.

Решта аломотивів цієї семантико-мотиваційної дієслівної моделі буде виявлено в процесі аналізу фактичного матеріалу у практичному розділі дисертації.

1.3.1 Пропозиційна мотивація як механізм метонімічної семантичної деривації дієслів на позначення фізичного стану суб’єкта. Когнітивно-ономасіологічний аспект мотивації дієслів на позначення фізичного стану суб’єкта розглянемо, спираючись на концепції і розуміння мотивації О. Селіванової [191] та О. Березович [20].

Нагадаємо ще раз, що застосування когнітивного аспекту дослідження номінаційних процесів дає змогу з’ясувати той факт, що при творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовлює принципово новий погляд на диференціацію мотиваційних відношень. А тому структура знань про позначене представлена у вигляді спрощеної моделі ментально-психонетичного комплексу, яка враховує кореляцію п’яти психічних функцій свідомості: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції.

Щодо дієслів із семантикою фізичного стану суб’єкта, то припускаємо, що їх когнітивно-ономасіологічна структура, тобто МПК враховує кореляцію таких функцій свідомості: відчуттів (наприклад, здорового фізичного стану), мислення й інтуїції (поводитися відповідно до цього відчуття як осмислено, так й інтуїтивно).

Ядром МПК дієслів на позначення фізичного стану суб’єкта, за О. Селівановою, є **пропозиційні структури** – мисленнєві аналоги ситуацій, що характеризуються відносною об’єктивністю, внутрішньою несуперечливістю й позначаються мовними одиницями в прямих значеннях [193, с. 379–389]. Тут звертаємо увагу на поняття відносної об’єктивності і

прокоментуємо його нижче. Кваліфікація пропозицій як ядра МПК виходить з експериментального доведення дослідниками пам'яті того факту, що “довготривала пам'ять людини є великою сіткою взаємно перехрещених пропозиційних дерев, кожне з яких містить певний набір вузлів пам'яті з численними зв'язками” [116, с. 15, 134]. Ще Дж. Лакофф свого часу зазначав, що більша частина структури людського знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виділяють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними [125]. Пропозиційний компонент має відповідати критеріям об'єктивності й несуперечливості інформації, відтворюючи “об'єктивну семантичну константу”, здатну отримувати істинне значення, яка була виведена вище в структурі семантичного мотиву дієслівної семантики фізичного стану суб'єкта.

Цитуючи О. Селіванову, яка коментувала позицію позитивіста Б. Рассела, зазначимо, що пропозиція (ментальна операція, здійснювана в мисленні людини), визначалася і витлумачувалася цим дослідником як відносна об'єктивність людського сприйняття світу, яка відповідає справжньому (реальному) стану справ у світі. Натомість логічна семантика, що досліджує співвідношення значення мовних висловлень з об'єктами предметної дійсності під кутом зору його істинності / неістинності, засади якої були закладені працями німецького логіка Г. Фреге, не спроможна була розв'язати протиріччя між об'єктивністю мови й суб'єктивністю свідомості, яку позначає природна мова [цит. за пр.: 193, с. 379–389].

І лише на сучасному етапі розвитку лінгвістики саме когнітивна семантика здатна допомогти у розв'язанні цих суперечностей представників логічної семантики, зокрема, такі її положення:

– семантика природних мов є результатом концептуалізації й категоризації світу представниками певного етносу й культури, який відображає досвід, знання, відчуття людини, що можуть і не відповідати дійсному стану справ;

– генератором значень висловлень є людина як носій когніції, що обирає власний або нав'язаний їй мовою спосіб інтерпретації дійсності;

– один і той же фрагмент дійсності може мати різні семантичні відповідники як в одній мові, так і в різних мовах залежно від способу профілювання й бази як підгрунття семантизації [196, с. 216].

Дж. Лакофф розглядає пропозиційні структури як різновид ідеалізованих когнітивних моделей, як ментальні сутності, у яких “не використовуються механізми уяви” [125, с. 177]. У складі цього типу мотивації О. Селіванова виявляє такі різновиди: гіперонімічний, еквонімічний, категорійний, опозитивний і предикатно-аргументний.

Дієслівні найменування на зразок укр. *мліти*, *замліти* мають пряме значення 1. Втрачати чутливість, німіти внаслідок порушення кровообігу (про частини тіла) [320, т. 3, с. 215], а тому відносимо їх до тих, в основі яких лежить пропозиційна структура і кваліфікуємо як мотивовані пропозиційно. Пропозиційна мотивація не є однорідною й за загальним механізмом розглядається як метонімічна, адже в процесі номінації здійснюється перенесення позначення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю в межах однієї ситуації. Метонімія загалом “більш реалістична, ніж метафора: вона оперує не образно-асоціативною подібністю, а реальною суміжністю, зіставленням позначень чи їхньою парціальністю” [183, с. 182]. Різновидом цього типу мотивації є еквонімічний (або традиційно його можна назвати як партитивний), коли мотиватором є позначення одного рівня узагальнення, зафіксованих в одному класі об'єктів як рубрикативи. Тут загальний стан втрати чутливості всього тіла людини (див.: значення досліджуваних дієслів 3. діал. Втрачати сили, слабнути; ставати виснаженим) переносено на окремі частини тіла: руки, ноги, спину. До предикатно-аргументного різновиду пропозиційної мотивації, який характеризується вибором мотиваторів, що корелюють із різноманітними компонентами предикатно-актантних рамок або предикатно-аргументних структур, належать дієслова, де мотиватор найменування позначає суб'єкт, який є істотою і перебуває в певному

фізичному стані: укр. *хворіти* – бути хворим, *дрімати* – бути в напівсонному стані, німецько спати, *гладшати* – ставати товщим; поправлятися.

1.3.2 Асоціативно-термінальна мотивація як механізм метафоричної семантичної деривації дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта. Необмеженість фізичних станів людини протистоїть браку відповідних мовних найменувань, використаних у прямих значеннях, а також специфіці їхньої інтеріоризації носіями мови. Ця суперечність компенсується, як ми уже зазначали в параграфі 1 цієї дисертації, використанням уже існуючих назв для дієслівного іменування цих станів за принципом аналогії, подібності. Складники пропозиції отримують переносні позначення шляхом інтеграції з іншими концептуальними структурами, що відображається в наявності нелінійних пропозиційних структур позначення одного стану.

Таку мотивацію О. Селіванова називає **асоціативно-термінальною**, яка, на відміну від про позиційної, за загальним механізмом номінації є метафоричною. Метафоризація є найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні або асоційованої з нею. Цей тип мотивації також має кілька різновидів залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтної концептосфер у процесі позначення: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний [193, с. 379–389].

Структурна метафора, як уже відомо за численними працями, які цитують Дж. Лакоффа, зокрема і О. Селіванова, характеризується інтеграцією сфер джерела й мішені на підставі одного суміжного компонента. Зважаючи на це, термінал структури знань про позначене

отримує знак іншого концепту в кореляції з відповідним пропозиційним компонентом цієї структури [193, с. 379–389].

На основі *структурно-метафоричного різновиду* асоціативно-термінальної мотивації утворено, наприклад, дієслово на позначення фізичного стану людини *дерев'яніти*. У Словнику української мови в 11 т. це дієслово має значення 2. перен. Втрачати чутливість; терпнути, німіти [319, т. 2, с. 247] (У Марка підгиналися ноги. Дерев'яніли руки. Цілу ніч простояв він біля штурвала, не маючи жодної хвилини відпочинку (Микола Трублаїні, II, 1955, 447)), яке мотивується прикметником *дерев'яний* (виготовлений із дерева) на основі асоціації з чимось “твердим” (або на основі суміжного поняття деревина), що відтворюється в семантичній структурі цих слів у вигляді диференційної семи: ‘втрачати чутливість’.

Гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації включає мотиватори – знаки інших концептів – на підставі подібності зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів.

Цей різновид мотиваційної основи дієслівного позначення фізичного стану людини спостерігаємо в дієслові *закрутитися*, яке в Словнику української мови має одне зі значень, пов'язане з фізичним станом запаморочення людини (У голові закрутилось (закрутиться) в кого, кому; Голова закрутилась (закрутиться) чия, в кого, кому) [320, т. 3, с. 170]. У внутрішній формі цього дієслова актуалізується перенесення значення на основі асоціації зі “швидким рухом, обертами навкруги, кружлянням”. Проте тут у цьому дієслові наявна ще й синестетична семантика, пов'язана із зоровим гештальтом, який актуалізований у семі ‘запаморочення’ через соматизм очі. Образи специфічних сенсорних проб (зорові, слухові, одоративні, тактильні, смакові) є результатом картування різного фізичного впливу на певні частини тіла (очі, вуха тощо); “коли ми щось відчуваємо, то можемо це і бачити на власні очі. У відповідній ділянці нашого мозку переробляються сигнали про те, що відбувається з нашим організмом” [249, р. 232], тобто те, що зумовлює наш фізичний стан.

З іншого боку, у дієслові *закрутитися* наявний і **архетипний мотив** когнітивної основи дієслівної семантики. О. Селіванова зазначає, що **архетипний різновид асоціативно-термінальної мотивації** керується кореляцією структури знань про позначене з первісними вродженими психічними елементами, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття. Механізм такої метафоризації опосередкований складним асоціюванням [193].

Архетипну природу метафоризації дієслова на позначення фізичного стану людини *закрутитися* репрезентують позначення колового руху, що зумовлює навіть втрату свідомості, слабкість людини, фізичний біль, навіть божевілля і пов'язане магичною семантикою кола, з діями нечистої сили, чаклунів (вихори, завивання, заломлювання). Звідси фразеологізм *крутити голову* – “2. Поводити себе нечесно по відношенню до кого-небудь; дурити, обдурювати”.

Пропозиційне ядро (метонімічна мотивація) і його термінальна частина (метафорична мотивація) становлять **семантико-когнітивну мотиваційну модель** дієслів на позначення фізичного/тілесного стану суб'єкта, яка є спільною для досліджуваних мов, проте припускаємо, що ступінь продуктивності семантичних моделей дієслівної метонімії і моделей дієслівної метафори в українській і угорській мовах буде різним. Це плануємо перевірити в наступних практичних розділах дисертації.

1.4 Ціннісно-оцінний складник мотиваційної основи дієслів на позначення психічного/емоційного стану суб'єкта

Свого часу дослідники словотворчої мотивації не надавали великого значення ролі модусу як оцінки в номінаційних процесах (О. Селіванова). Проте когнітивно-ономасіологічний аналіз модусної (або ціннісної) мотивації дає змогу виявити особливості оцінного сприйняття світу конкретним

етносом, визначити ціннісні пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості, механізм їхнього відображення в процесах дієслівної номінації. Обрання оцінки позначуваного як однією з мотиваційних ознак ономасіологічної структури дієслів на позначення психічноемоційного стану суб'єкта ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного несвідомого тощо [20, с. 212].

Ці пізнавальні функції перебувають у прямій залежності з психічними станами людини. Не вдаючись докладно до розгляду поняття психічні стани суб'єкта, бо це одне з основних завдань безпосередньо психологів, зосередимося лише на наявних у психології класифікаціях цих станів з метою з'ясування механізмів їх номінації, передусім, за допомогою дієслів.

1.4.1 Модусна та асоціативна мотивація дієслівної семантики психічного/ емоційного стану суб'єкта. Загалом психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія людини з навколишнім середовищем [311]. Психіка включає 1) психічні властивості, 2) психічні процеси, 3) психічні якості, 4) психічні стани. Нас цікавить остання складова психіки – **психічний стан**, оптимальне визначення якого як одного з можливих режимів життєдіяльності людини на фізіологічному рівні, що відзначається енергетичними характеристиками, а на психологічному – системою психологічних фільтрів, які забезпечують специфічне сприйняття навколишнього світу, запропонував А. Прохоров у своїй праці “Психология состояний”, 2004.

Психічні стани впливають на перебіг психічних процесів, а, повторюючись часто, набувши стійкості, можуть включитися до структури особистості як її специфічної властивості [241]. Оскільки психічні стани є

системними явищами, то перш ніж їх класифікувати, необхідно виділити основні компоненти цієї системи.

Системоутворювальним фактором для станів А. Прохоров вважає певну актуальну (мотиваційну) потребу, яка ініціює (мотивує) той чи інший психологічний стан [179]. Якщо умови зовнішнього середовища сприяють швидкому і легкому задоволенню потреби, то це сприяє виникненню позитивного стану – радості, наснаги, захоплення і т.ін., а якщо ймовірність задоволення низька або взагалі відсутня, то стан буде негативним за емоційною шкалою.

Спочатку, на думку того ж А. Прохорова, психологічні стани є нерівнозначними, і лише після отримання певних ресурсів вони набувають статичного характеру. Саме в початковий період формування стану виникають найбільш сильні емоції як суб'єктивні реакції людини, що виражає своє ставлення до процесу реалізації актуальної потреби [там само].

Залежно від інформації, що зберігається в пам'яті, формується психологічний компонент стану, що включає в себе емоції, очікування, установки, почуття і “фільтри сприйняття”. Останній компонент дуже важливий для розуміння характеру стану, оскільки саме через нього людина сприймає світ, а головне, оцінює його. Після установки відповідних фільтрів об'єктивні характеристики навколишнього світу вже набагато менше впливають на свідомість, а головну роль відіграють установки, переконання й уявлення. Наприклад, у стані любові об'єкт прихильності здається ідеальним і позбавленим недоліків, а в стані гніву інша людина сприймається у винятково чорному кольорі, і логічні аргументи уже не так сильно впливають на ці стани [там само].

Якщо в емоціях головну роль відіграє суб'єкт сприйняття, то в почутті тісно пов'язані й взаємозумовлені і суб'єкт, і об'єкт, причому при сильних почуттях друга людина може займати у свідомості навіть більше місце, ніж сам індивід (почуття ревності, помсти, кохання). Після виконання тих чи інших дій із зовнішніми предметами чи соціальними об'єктами людина

доходить до якогось результату. Цей результат або дозволяє реалізувати потребу, що викликала певний стан, або результат виявляється негативним. У цьому разі виникає новий стан – фрустрації, агресії, роздратування і т.ін., у якому людина отримує нові ресурси, а значить – нові шанси цю потребу задовольнити. Якщо ж і надалі результат залишається негативним, то включаються механізми психологічного захисту, що знижують напруженість психічних станів і зменшують ймовірність виникнення хронічного стресу [179].

Труднощі класифікації психічних станів полягають у тому, що, як вище було сказано, вони тісно перетинаються один із одним настільки, що їх досить складно розмежувати, наприклад, стан деякої напруженості часто з'являється на тлі станів стомлення, агресії та інших станів. Тим не менш, існує чимало варіантів їх класифікацій. Найчастіше їх поділять на *мотиваційні*, *вольові* та *емоційні* [там само]. Дозволимо собі зробити припущення, що емоційний складник є в кожному з виявлених типів психічних станів людини, а тому з урахуванням цього припущення пропонуємо дещо уточнену класифікацію, яка дотична до концепції даної дисертації, її ідей та наукових гіпотез. Відтак, представляємо три типи психічно-емоційних станів людини, як-от:

1. Власне емоційні психічні стани – це емоційній тон відчуттів, емоційній відгук на явища дійсності, настрої, конфліктні емоційні стани: радість, смуток, обурення, злість, образа, задоволеність і незадоволеність, бадьорість, туга, приреченість, пригніченість, відчай, страх, боязкість, жах, пристрасть, стрес, афект, фрустрація тощо.

2. Емоційно-мотиваційні (або в іншій термінології – гностичні) психічні стани – це бажання, прагнення, інтереси, потяги, пристрасті, сумніви, цікавість, допитливість, зосередженість.

3. Емоційно-вольові психічні стани – це стани ініціативності / пасивності, рішучості / нерішучості, упевненості / невпевненості, стриманості / нестриманості тощо.

Виявлені типи емоційних станів та почуттів як проявів людської психіки неодноразово перебували у фокусі дослідження не лише таких наук, як психологія і фізіологія (К. Ізард), але і в центрі уваги лінгвістів (Н. Арутюнова, Л. Бабенко, А. Вежбицька, І. Галуцьких, М. Гамзюк, А. Мартинюк, Н. Романова, Ю. Степанов, В. Телія, В. Шаховський, I. Ibarretxe-Antuñano, G. Lakoff, Z. Kövecses та ін). Зважаючи на надзвичайну складність емоційної сфери людського існування, а також безмежно широкий діапазон емоцій та почуттів, які переживає людина – різних за своєю інтенсивністю, валентністю, стенічністю та змістом, царина емоцій та почуттів, безперечно, потребує системного та детального вивчення.

“Емоції мають подвійний спосіб виявлення в мові, – пише Л. Бабенко. З одного боку, вони проявляються в мові як емоційний супровід, емоційне забарвлення, що виникає в результаті актуалізації в мовленні людини емоційного стану у вигляді емоційних оцінок [...]. Про це докладніше розглянемо в наступному параграфі. А з іншого, емоції відбиваються мовними знаками як об’єктивно існуюча реальність, подібна будь-якій іншій спостережуваній реальності” [14, с. 1].

Утім, минущість, мінливість усього їх спектру робить складним процес вираження людиною того, що вона відчуває, за допомогою вербальних засобів [57, с. 115–121], чільне місце з-поміж яких посідають дієслова.

Вище у попередніх параграфах ми вже визначили механізми мотивації семантики стану в дієслівних номінаціях і оглядово торкнулися процесів номінації дієслів, що позначають різні психічні стани людини. Нагадаємо, що семантична мотиваційна дієслівна модель включає дієслова на позначення всіх трьох типів психічних станів людини, основним **мотивом** яких є **‘активне внутрішнє переживання стану суб’єктом і вияв цих переживань у його поведінці й зовнішності’** (укр. *печалитися* – “відчувати, переживати печаль, смуток, бути сумним; сумувати, журитися”; укр. *ликувати*, уроч., книжн. – “виявляти велику радість; торжествувати”). Цей мотив демонструє онтологічний зв’язок психічного стану суб’єкта з його

фізичним станом, адже внутрішні переживання людини так чи інакше виявляються у її тілесності, соматиці тощо. Так, наприклад, печаль людини обов'язково виражають очі, загалом міміка і поведінка (див. про це докладніше: [224, с. 30–40]).

Як справедливо зазначає І. Галуцьких [57, с. 115–121], яка покликається на спостереження й висновки нейробіологів, зокрема на праці А. Дамазіо, “сьогодні у сфері природничих наук неподільність взаємозв'язків психічного і фізіологічного не викликає сумнівів. Про зв'язок соматики та фізіології з почуттєво-емоційною сферою свідчить, зокрема, явище соматизації, суть якого полягає в появі тілесних скарг як виявів психологічного дистресу, коли негативні емоції та почуття призводять до таких фізіологічних проявів, як хвороби. Нейробіолог А. Дамазіо, говорячи про етіологію емоцій/почуттів, має на увазі їхню обов'язкову вкоріненість у тілі – нервових клітинах і ділянках головного мозку, що вводить емоції до складу “тілесного циклу”. Роботу рефлексивної функції тіла він пояснює поступом “емотивного стимулу”, що відбувається на рівні сенсорики тіла, услід за яким мозок автоматично генерує хвилю змін у тілі, у його внутрішніх органах, що і підготовлює тіло до дії (підвищується рівень серцебиття, адреналін надходить до кров'яного потоку та ін.). Саме таким є механізм взаємозв'язку емоцій і фізіологічних проявів у тілі” [251, 252].

Тому аломотиви дієслівної семантики психічно-емоційного стану людини як варіанти основного виявленого вище семантичного мотиву демонструють цей зв'язок і порушують ще одну надзвичайно важливу і до сьогодні дискусійну проблему, яка актуалізована в цих аломотивах, – це їх ціннісно-оцінна маркованість, на якій варто зупинитися докладніше.

1.4.2 Оцінна шкала як індикатор мотивації дієслівної семантики психічного/емоційного стану суб'єкта. Залежно від впливу на особистість дослідники поділяють психічні стани на позитивні й негативні. Перші – стенічні, що підвищують життєдіяльність, другі –

астенічні [див. докладніше про це: 74, с. 110]. Відповідно, й буття базових емоцій К.Е. Ізард диференціює на позитивне і негативне. Позитивне буття включає в себе інтерес, радість, подив, сором і провину; негативне – печаль, гнів, огиду, зневагу і страх – десять базових емоцій [82, с. 150–151]).

У розумінні природи позитивних базових емоцій та їхньої сутності виявляються унікальні мотиваційні та специфічні форми переживання. Щодо негативних базових емоцій, то їх поява залежить від біологічного й соціального факторів [там само, с. 210]. Ця проблема тісно пов'язана з тими соціальними нормами життя людей, які встановлені у конкретному соціумі, відображають насамперед, його цінності, культурні традиції, ритуали, поведінку, яка так чи інакше виражає емоції і психіку людини, її почуття тощо. Тому мотиваційна природа дієслівної семантики психічного стану суб'єкта онтологічно зумовлена ціннісними установками етнокультур і оцінною шкалою актуалізації цих установок.

Російські дослідниці І. Чекулай і О. Прохорова у своїй статті “Корреляция понятий языковая картина мира и языковая оценка: за и против” [227, с. 146–151] переконані в тому, що цінність є досить прихованою і неоднозначною категорією, важко доступною до цілком об'єктивного аналізу, і тому про цінності можна судити лише через її вираження у вигляді оцінки.

У широкому смислі цінність визначається ними як “значущість (користь, корисність) деякої безлічі об'єктів для безлічі істот”. Але синоніми “значимість” і “корисність” є не єдиними у своєму ланцюгу. Сюди слід було б додати й такі аксіологічні категорії, як “норма”, “стабільність”, “звичайність”, “перспективність” та ін. Цінності – це також і речі, події тощо, об'єктивні й суб'єктивні, денотативні і сигніфікативні явища [...]. Цінності представлені в мові майже всіма змістовими знаками, які передають поняття про сукупність предметів і явищ, тобто всіма засобами мови. Трансформація цінностей і ціннісного ставлення в оцінку – складний процес і механізм, особливо в мові і свідомості носіїв, оскільки саме тут відбувається

матеріалізація цінностей у форму вербальної і невербальної оцінки [227, с. 146–151].

Це, безумовно, стосується і мовного вираження психічних станів людини, які супроводжуються емоціями, де оцінка є шкалою для розмежування позитивних і негативних емоцій. Як зазначає Н. Лук'янова, “оцінка наче поглинає у себе відповідну емоцію, а параметри оцінки й емоції збігаються: “приємне” – “добре”, “неприємне” – “погано” [140, с. 45].

Загалом, за спостереженнями Є. Левшунової, “емоційне життя сучасної людини супроводжують дві різноспрямовані тенденції. Перша тенденція характеризується зростанням частоти та інтенсивності емоційних навантажень, чому сприяють сучасні умови життя [...], реагуючи на які людина переживає страх, тривогу, безпорадність, тугу і відчай. Друга тенденція характеризується негативним ставленням до емоцій, яким приписується деструктивна, дезорганізувальна роль як у суспільному, так і в особистому житті окремої людини. Соціальні зміни в суспільно-політичній та економічній сфері останніх десятиліть відображають різке зростання кількості афективних розладів особистості (тривожних, депресивних та ін.) “ [135, с. 150].

Надзвичайна складність емоційно-психічних станів і почуттів, які переживає людина, потребує глибокого вивчення ціннісно-оцінного складника в мотиваційній структурі дієслівного значення “психічний стан людини”, який є основним критерієм у виявленні цієї семантики.

Так, емоцію сорому К. Ізард розглядає як сильне збентеження від осудного вчинку або потрапляння в принизливу ситуацію [82]. Здивування – як враження від чогось несподіваного, дивного, незрозумілого; для людини емоційно забарвлюється і виділяється щось нове, непізнане. Здивування як емоційну рису пов'язують із поняттям допитливості. Домінуючою потребою в цьому разі стає пізнання нового об'єкта і, як наслідок, спостерігається невеличання інших емоційних станів.

Окрім того, дослідник говорить також про позитивні взаємозв'язки між проявами емоцій радості й інтересу. Емоцію інтересу він розглядає як мотивацію процесів уваги і сприйняття, яка стимулює і впорядковує пізнавальну активність людини. Радість – позитивна емоція, що сприяє встановленню дружніх контактів і зниження негативних емоційних проявів. Тимчасом гнів, навпаки, є проявами негативних емоцій [там само].

З-поміж різних типів і видів оцінки для маркування психічно-емоційних станів людини найбільш релевантною є сенсорний тип оцінки. Н. Арутюнова [12, с. 85] свого часу розробила класифікацію оцінних значень сенсорної оцінки. У дієслівних позначеннях психічно-емоційного стану людини мотиватори сенсорного типу базуються на стереотипних ціннісних антиноміях етносвідомості, що передають позитивні й негативні наслідки відчуттів людини. Сенсорні процеси безпосередньо забезпечують найтісніший пізнавальний контакт людини з об'єктивним світом і служать підґрунтям для подальшої ментальної обробки й мовного позначення. Оцінка безпосередньо впливає з того відчуття, яке незалежно від волі й самоконтролю, переживає людина.

Слідом за О. Селівановою [193], виділяємо **модусну мотивацію сенсорно-психологічного типу** оцінку, яка, на її думку, хоча і за загальним механізмом є метонімічною, використовуючи на позначення цілого за суміжністю лише його оцінно-сенсорне сприйняття, проте в досліджуваних дієсловах переважно є **метафоричною**, адже оцінка позначення відчуттів людини переноситься на знаки інших концептуальних сфер, що значно розширює знакові ресурси дієслівних найменувань спектра відчуттів. Хоча О. Селіванова сенсорну мотивацію і психологічну розглядає окремо, попередньо відібраний для аналізу дієслівний матеріал дає підстави припустити, що в основі сенсорної мотивації лежить психолого-оцінний складник.

Мотиваторами сенсорно-психологічного різновиду модусної мотивації є лексеми: укр. *горе, біда, радість, печаль, смуток, туга, страх, неспокій* тощо / угор. *szomorúság, bánat, baj, öröm, csapássóvárgás, félelem, szorongás*.

Почуття радості, щастя, насолоди, успіху й ін. викликають **позитивні** емоції, які є семантичними мотивами таких дієслівних метафор, як укр. *радіти, веселитися, усміхатися, торжествувати, триумфувати* / угор. *örül, örüljete, mulattam, szórakoztat, gyönyörködtet, mosoly, érvényesül, diadal*. – “відчувати радість з приводу чого-небудь”, “бути в радісному, веселому настрої”. Сенсорно-психологічні оцінки закладені також у модусі мотиваторів укр. *рай, блаженство, благо, Бог, Христос (позитивні): обожнювати* – “дуже любити, захоплюватися”; *раювати* – “2) відчувати насолоду, блаженство, щастя”; *блаженствувати* – “жити безтурботно, спокійно, у достатку”; “відчувати (внутрішньо переживати) насолоду, блаженство, щастя” і виявляти це своєю зовнішністю й поведінкою / угор. *imádás, boldogságban*.

Мотиваторами **негативного** полюсу сенсорно-психологічної оцінки дієслівних метафор на позначення психічного стану суб’єкта є такі лексеми: укр. *гнів, лют, біс, сказ* / угор. *harag düh ráadás veszettség* тощо. **Негативні** емоції, зумовлені гнівом, роздратуванням, стали семантичним мотивом у внутрішній формі таких дієслівних метафор: укр. *біситися, біснутися* – “бути в психічному стані великого збудження, роздратування”, сердитися (розсердитися), гніватися (розгніватися), “бути у психічно-емоціоному стані гніву, роздратування” / угор. *dühöng, bosszankodik, tombol*; укр. *дратуватися* – “відчувати невдоволення, досаду, гнів, злість” / угор. *felingerül, felizgul, izgatja, magám, bosszankodik, nép. ingerkedik, ingerel, bosszant, iugat*; укр. *лютувати, скаженіти* – “бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів” / угор. *őrjöng, kegyetlenkedik*.

Окрему проблему в оцінній мотивації дієслівних позначень психічного стану людини становлять амбівалентні одиниці, що у своїй внутрішній формі одночасно містить і позитивну, і негативну оцінку.

Так, наприклад, тривожність (укр. *бентежитися, тривожитися, хвилюватися, нервувати, непокоїтися* / угор. *nyugtalanzkodik; aggódik izgul, bánkódik, szomorkodik, búsul valamin, valami miatt*) не слід однозначно зараховувати до негативних емоційно-психічних станів, адже тривога може виникати у людини через те, що вона близько до серця сприймає долі інших людей, діло, якому служить. Без подібного стану взагалі неможливе успішне здійснення багатьох видів професійної діяльності та спілкування, і вказана тривожність повинна бути не тільки тривалим психічним станом людини, але і рисою її особистості, властивістю її характеру [74, с. 118]. “М’які” форми тривожності служать людині сигналами до усунення недоліків, що є в роботі, до виховання рішучості, сміливості, упевненості у власних силах.

Те саме можна сказати і про такі дієслова: укр. *отетеріти (оторопіти)* – “украї розгубитися, збентежитися від несподіванки, з переляку і т. ін., втративши здатність міркувати, рухатися” / угор. *elfogódik, meghökken, zavarba jön*; укр. *ніяковіти (зняковіти)* – “бути в стані зняковіння” / угор. *zavarba jön, elszégyelli magát, szégyenkezik*.

Мотиватори *сум, журба, туга, печаль*, які передують стан смутку людини в семантиці дієслів *горювати, журитися, печалитися, сумувати, тужити, скорбити*, теж потребують залучення широкого контексту для з’ясування їх оцінної маркованості й мотивованості.

Н.Д. Арутюнова [12, с. 85] у своїй класифікації оцінок виділяє ще й сублімовані оцінки: етичні й естетичні, пов’язані з осмисленням морального й аморального, красивого й потворного. Метафоричними мотиваторами з позитивним модусом морального й красивого є лексеми *світло, зорі* (наприклад, укр. *зоріти*, поряд з іншими значеннями, має переносні – “сяяти, світитися” від щастя, задоволення, перебуваючи у стані радості.

Висновки до розділу 1

Теоретичні засади вивчення механізмів мотивації дієслівних позначень фізичного і психічного станів суб'єкта спираються на два підходи в теорії номінації: *ономасіологічний* (з його аспектами: власне ономасіологічним, функціонально-ономасіологічним і когнітивно-ономасіологічним) і *семасіологічний* (заснований на дослідженнях зі словотвірної і семантико-словотвірної деривації), які дали змогу встановити співвідношення між такими ключовими поняттями дисертаційної роботи, як власне номінація і мотивація.

Номінація в роботі розуміється широко як процес творення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто функціонують для називання й вичленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них, а також вузько – як результат процесу іменування, тобто вже утворена мовна одиниця. Предметом вивчення в теорії номінації є виявлення та аналіз закономірностей творення номінативних мовних одиниць, вивчення взаємозв'язку між понятійними формами мислення, а також те, у який спосіб створюються, закріплюються й розподіляються найменування за різними фрагментами об'єктивної реальності, тобто предметом є так звана мовна техніка номінації (або її механізми): *акти, способи і засоби*.

Акт номінації – це семантичний трикутник: “реалія (денотат) – поняття (сигніфікат) – ім'я”, де отримують назву лише ті реальні або уявні об'єкти, на які спрямована діяльність людини. Номінація буває первинною і вторинною, а оскільки в роботі розглядається вторинне знакопозначення дієслів, то основними його *способами* є *словотвір* (регулярний спосіб творення нових слів і значень за допомогою різних словотвірних засобів) і *семантична транспозиція* (яка не змінює зовнішньої форми переосмислюваної одиниці, а сприяє утворенню багатозначних слів (полісемії), метафоричних і метонімічних назв). *Засобами* вторинної номінації є ті одиниці, що здатні

виконувати номінативну (семіотичну) функцію, тобто позначати, служити назвою, виділяти іменоване як окрему сутність і величину, а головне, репрезентувати виділений в акті номінації об'єкт засобами конкретної мови і замінювати далі цей об'єкт його ім'ям у мовленнєвій діяльності і в мисленнєвих операціях з об'єктом.

Акту номінації передують *мотивація*, яка є умовою вище прокоментованого процесу номінації предметів і явищ навколишньої дійсності і яка характеризується складними механізмами, що на мовному рівні виявляються в структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями, а на когнітивному – є способом мовної репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості.

Засобом процесу мотивації є *мотив найменування* (мотиваційна ознака), тобто його внутрішня форма, яку ми інтерпретуємо як *основу мотивації*. *Мотиваційна ознака* – це поняття, яким послуговуються при характеристиці когнітивно-ономасіологічного аспекту мотивованості, яка в лексико-семантичному аспекті, зокрема в актах словотворення витлумачується як *семантична ознака*, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого слова, тобто сема.

Досліджуючи *мотиваційний механізм номінації*, зокрема дієслівної, робочими термінами, що формують інструментарій дослідження, є: *мотив*, (*мотиваційна ознака, внутрішня форма слова*) як інваріанти по відношенню до їх варіантів: *аломотив*, (*семантична ознака, сема*). Вибір мотиваційної ознаки в процесі номінації детермінується як позамовними факторами: культурно-історичними та ментально-психологічними чинниками, так і внутрішньомовними, адже внутрішня форма слова – це явище протOVERBальне, це – своєрідний місток між позамовною і мовною дійсністю.

Досліджувані в дисертації дієслова на позначення фізичного і психічного стану суб'єктів аналізуємо на основі мотиваційної ознаки в їх значенні, або загальної категоріально-лексичної семи 'прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані і переживати стан'. Оскільки в роботі

досліджується фізичний/тілесний стан суб'єкта і психічний/емоційний стан суб'єкта і обрано лексико-граматичний клас слів, що позначають ці стани, – дієслова, то складниками цієї мотиваційної ознаки, орієнтуючись на матеріал дослідження, є два аломотиви: ‘зовнішній прояв стану суб'єкта’ і ‘внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану’.

Семантико-мотиваційна модель номінації дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта є такою: ‘перебувати в певному фізичному стані і виявляти цей стан своїм зовнішнім виглядом, поведінкою’. *Когнітивно-мотиваційна модель* включає пропозиційну мотивацію як механізм *метонімічної номінації* дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта і асоціативно-термінальну мотивацію (з її різновидами – структурно-метафоричним, гештальтним і архетипним) як механізм *метафоричної номінації* дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта.

Семантико-мотиваційна модель номінації дієслів на позначення психічного стану суб'єкта є такою: ‘активне внутрішнє переживання стану суб'єктом і вияв цих переживань у його поведінці й зовнішності’. *Когнітивно-мотиваційна модель* дієслівної номінації психічного стану суб'єкта заснована на модусній мотивації сенсорно-психологічного типу, яка є *метафоричною* з яскраво вираженою ціннісно-оцінною мотивацією.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ МОТИВАЦІЇ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ФІЗИЧНОГО І ПСИХІЧНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА

2.1 Сучасні тенденції у розробці методологічних підходів до аналізу дієслівної семантики

Домінування антропоцентризму, за словами А. Плотникової, “зумовило нове осмислення онтологічного статусу лексичного значення слова і необхідність вивчення семантичних явищ із когнітивних позицій. Основний орієнтир когнітивної семантики – це *динамічний підхід* до аналізу значення, при якому воно розуміється не стільки як структура ієрархічно впорядкованих сем, задана спочатку, скільки як єдність, сформована в процесі пізнання людиною навколишньої дійсності” [174, с. 3].

Різні спостереження дослідників над пошуками адекватного аналізу дієслова сприяли актуалізації когнітивно-семантичного аспекту його опису, оскільки саме смислова наповненість дієслова виправдовує його домінантну роль серед інших частин мови [1, с. 20].

М. Небольсіна у своїй кандидатській дисертації “Русские глаголы речевого воздействия в аспекте полиситуативности” детально аналізує становлення як логіко-семантичного, так і когнітивно-семантичного напрямку у вивченні дієслова [160] і, як наслідок, заявляє, що “у лінгвістиці спостерігаються дві основні тенденції розгляду семантики дієслова” [160, с. 18–19]. Відповідно до першої тенденції, за її спостереженнями, дієслово позначає процес, дію або стан, тобто основною його властивістю вважають здатність позначати динамічний процес, рух або стан у часі [дослідниця покликається на працю: 188, с. 582]. Згодом у лінгвістиці утвердився інший погляд на онтологічну сутність дієслова, де на перший план виходить його релятивна функція, тобто здатність називати не тільки дії, процеси, стани, а й їх учасників та носіїв.

Тут дослідниця М. Небольсіна наводить слушні думки С. Кацнельсона [160, с. 19], який, зіставляючи прикметник і дієслово, дійшов висновку, що “дієслівні слова виражають події із властивими їм специфічними взаємовідношеннями між предметами, що беруть участь у цих подіях. Не якості предметів, а властиві їм у рамках певної події відношення позначаються дієсловами [93, с. 419–420].

Г.А. Уфимцева розробила нову теорію про синтагматичний характер дієслівної семантики (у руслі якого виконана докторська дисертація Н. Іваницької), яка базується на припущенні про те, що “семантика дієслова не елементарна, а комплексна в тому смислі, що вона відображає не закінчене поняття про клас предметів, як це має місце в предметних іменах, а мінімальні дискретні фрагменти (кванти) дійсності, наближені до елементарних ситуацій і подій” [220, с. 135–137].

У такому разі дієслівні лексеми розглядаються у плані номінації як такі одиниці, “у значенні яких фіксуються і закріплюються різні за своїм змістом семантичні ознаки, різноманітні ракурси зв’язків дієслівної дії, дієслівного стану тощо з суб’єктами, що виконують ці дії чи перебувають у певному стані” [220, с. 135–137].

Загалом кардинальні зміни у вивченні дієслова відбулися вже після появи роботи Л. Теньєра “Основы структурного синтаксиса” в 1959 році. Як основоположник **семантичного синтаксису** і послідовник вербоцентричної теорії речення, згідно з якою дієслово (присудок) – домінантний член речення [цит. за пр.: 160, с. 22], Л. Теньєр підкреслював, “якщо в реченні є дієслово, то воно завжди його центр” [...], а тому в ньому обов’язково є дія (подія), дійові особи (учасники) та обставини (ситуація)” [294, с. 117–118].

Розробка таких понять, як ситуація, подія, пропозиція і їхній зв’язок із семантикою дієслова, на думку М. Небольсіної, є результатом досліджень, виконаних у рамках *логіко-семантичного напрямку*, де опрацьовувалися різні теоретичні версії, в яких значення дієслова пов’язували з позначенням

ситуації або стану справ. Поява цього напрямку зумовила поворот лінгвістики до аналізу смислової сторони мови і мовлення [160, с. 22].

Такий дослідницький погляд, за словами Н. Арутюнової, спонукав логіків перейти від розробки семантичних моделей імені (знака предмета) до аналізу значення речення (розглядуваного як знак події) [11, с. 23]. Філософія імені, як стверджує Ю. Степанов, змінилася філософією предиката, а об'єкт лінгвістичного спостереження виходить за рамки слова- імені та розширюється до меж елементарних предикатних побудов. “Світ перестав сприйматися як порожній простір, де розташовані речі, кожна з яких з її незмінною сутністю називається якимось ім'ям” [205, с. 287]. На перший план виходить динамізм, постійна мінливість і нестійкість світу, а “опис предметів зосереджується на їхніх динамічних можливостях” [13, с. 529].

У центрі уваги постав зв'язок висловлювання з позначуваною ситуацією.

У семантиці синтаксису утвердилася думка про дієслівне значення як про відображення або всієї когнітивно відображуваної ситуації, сцени, або її важливої властивості. Згадаймо кореляцію дієслова з певними фреймами, сценаріями серед представників відмінкової і фреймової теорій [221, с. 219] або зв'язок дієслів з різними видами людської діяльності в роботах О. Кубрякової [113, с. 85–86].

Так актуалізується когнітивний вектор у вивченні дієслівної семантики. Мета опису значення в рамках когнітивної семантики – “зрозуміти, якою має бути ментальна репрезентація мовного знання і як це знання когнітивно переробляється, тобто якою є когнітивна дійсність” [71, с. 22].

Розкриття когнітивних характеристик дієслова потребує відповіді на низку найскладніших питань, що виникають одночасно в теорії пізнання і теорії номінації, психології і лінгвістиці [115]. Такий методологічний підхід до аналізу дієслова як частини мови обґрунтований тим, що цей лексико-граматичний клас слів відображає значний фрагмент людського досвіду. При цьому дієслово розуміється як мовна форма, що передає, насамперед,

ментальний зміст і у внутрішньому лексиконі людини має своє вираження, свою репрезентацію (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, М. Болдирев, О. Кубрякова, О. Падучева, Р. Фрумкіна та ін.). Смісл такого вивчення дієслівної лексики, за словами О. Кубрякової, полягає в тому, щоб пояснити, які саме уявлення про світ [115] і людину як антропоцентр цього світу, її дії, а головне, її стан, фіксується дієсловом.

Останнім часом з'явилися роботи, у яких реалізується спроба представити комплексний опис семантики дієслова (Н. Лебедева та її учні), який передбачає передовсім аналізувати дієслово, яке за своєю природою має на меті іменувати динамічний фрагмент світу, який називають подією або ситуацією [160, с. 24]. На думку О. Кубрякової, “дієслово має розглядатися не стільки як позначення різних процесів, дій і станів, що є правильним, але вже недостатнім, скільки як позначення згорнутих ситуацій [...] [112, с. 128].

Когнітивний підхід, який спирається на здобутки представників семантичного дослідження дієслова, насамперед ономасіологічного, спрямований реалізувати прагнення до більш повного опису його значення, що дасть змогу з'ясувати, які структури знання стоять за ним, яка інформація вербалізується за допомогою дієслівного лінгвосеміозису [див. про це докладніше: [113, с. 84]. При цьому акцент зосереджено на тому, які когнітивні структури актуалізуються у свідомості носіїв мови у зв'язку з певною дієслівною формою. Спостереження за діями поступово формують уявлення про схему їх виконання, їх моторну програму: подібна програма включається у значення дієслова. Зокрема метонімічна природа дієслова полягає саме в тому, що в семантичній структурі дієслова фіксується тільки одна або декілька ознак із загальної схеми, здатних заміщати уявлення людини про дію загалом [116]. Далі нижче ми будемо говорити про мотиваційну ознаку як основну в дієслівній семантиці на тлі мотиваційної бази всієї семантичної структури дієслова. Метонімічна природа дієслівної семантики розглядається в цій роботі як пропозиційний тип її мотивації (про це йшлося в першому розділі роботи).

Такий методологічний підхід до розгляду семантики дієслова дозволяє витлумачити його як одиницю, що виконує функцію своєрідної компресії (конденсації) знань про цілу ситуацію. Як слушно зауважує М. Болдирєв, тільки виділення об'єктів у події, тобто пропозиціональна інтерпретація останньої дає можливість визначити категоріальне значення дієслова, вичленувати конкретні параметричні показники його співвіднесеності з цією подією [29, с. 80].

Хоча дієслівна семантика більш точно відповідає динамічному погляду на мову, однак це створює певні труднощі у вирішенні питання про об'єм лексичного значення дієслова. У семантичному представленні предиката, зазвичай, розрізняють дві зони: власне семантику (зміст предиката) і обмеження на актанти. У зв'язку з цим постає питання про їх взаємозв'язки всередині дієслова, зокрема про те, чи включає семантична основа дієслова знання про учасників ситуації (актанти і сирконстанти) або ж тільки імплікує ці знання? [...] [113, с. 85].

Н. Лебедева вважає, що дієслово як найважливіший структурний елемент мови має плазмову природу: у ньому поряд з визначеним семантичним ядром є розмите за різними лініями поле (на зразок розтікання плазми) [131, с. 3].

У зв'язку з такою постановкою питання М. Небольсіна звертає увагу на наповнювачі семантичної структури дієслова. Запропонований Л. Теньєром термін "актант", пише дослідниця, який спершу позначав активного учасника ситуації, дійову особу, наразі розуміється як мовне вираження або елемент смислу, що заповнює валентність предикатного слова. Предикатне слово описує ситуацію, має деякий набір учасників. Учасникам ситуації відповідають змінні компоненти у тлумаченні предикатного слова, що відображають семантичні валентності даного предиката. Ці семантичні валентності заповнюються фрагментами смислу і називаються семантичними актантами слова [160, с. 26].

Таким чином, протягом тривалого часу формувалося уявлення про дієслово як про мовну одиницю зі складною семантичною структурою. Відмінність підходів до вивчення семантики дієслова зумовлено об'єктивною складністю природи дієслова: здатністю фіксувати в семантичній структурі як часовий, так і релятивний компонент. На сьогодні (зокрема, в рамках когнітивної лінгвістики) закріпилося уявлення про дієслово, яке є носієм інформації про певну ситуацію, що триває в часі і просторі, і описує взаємовідношення учасників у конкретній ситуації.

У цій роботі ми погоджуємося з цією позицією і вважаємо когнітивно орієнтований підхід найперспективнішим методологічним базисом до опису дієслівної семантики. Події, ситуації, відображені в семантиці дієслів, передаються за допомогою різних форм: дій, станів, процесів, і розгортаються у фрейми з когнітивними сценаріями.

2.2 Методи і методики представлення семантики багатозначного слова

Звернення до розкриття дієслівної семантики стану людини продиктоване не стільки прагненням відповісти на запитання про те, які дієслова позначають різні стани людини, скільки намірами визначити, які мотиваційні процеси задіяні в акті дієслівного найменування, яка інформація про стан людини вербалізується при підведенні її під тіло такого знака, як дієслово.

Спираючись на методологічний підхід О. Кубрякової, яка орієнтувалася у своїх розвідках на праці представників експерієнціального реалізму [125, с. 48], суть якого полягає у дослідженні образних і експерієнціальних аспектів мислення, повсякденної свідомості і природної логіки подій, принципів сприйняття й осмислення світу під час його пізнання, у цьому розділі дисертації основну увагу зосереджено на виборі тих методологічних принципів і методичних процедур, які допоможуть

розкрити когнітивні процеси і механізми іменування дієслів із семантикою фізичного і психічного станів людини.

Але, якщо такий аналіз дієслова, при якому, як наголошував свого часу С. Кацнельсон, дієслово виступає у вигляді матриці майбутнього висловлювання [92, с. 5–6] і є правильним, то він все ж таки залишає відкритим, по-перше, питання про те, що ж конкретно позначає дієслово, а по-друге, яка семантична основа дієслова, і зокрема, що було мотиваційною ознакою цього позначення, чи включає воно знання про сирконстанти й актанти ситуації (учасників ситуації), чи лише імплікує ці знання? На думку О. Кубрякової, залишається незрозумілим, чи складають компоненти дієслівного значення інгерентну частину його семантичної структури або ж вони тільки активізуються у свідомості певними діями, станами, позначеними дієсловом? [115].

У граматиках відображено першу тенденцію: дистанціювання від лексики. І навпаки, у лексикографічних джерелах простежується прагнення до більш повного опису значень дієслова. Можна сказати також, що за першою традицією стоїть досвід лінгвістичного аналізу дієслова, тимчасом за другим поглядом – його поєднання з психолінгвістичним аналізом дієслівної лексики, де реконструюється ситуація, описувана дієсловом.

На сьогодні розроблені різні методики аналізу багатозначного слова, які дають змогу простежити складні механізми трансформації значень. Однією з ефективних методик Н. Лебедева називає методику, розроблену А. Вежбицькою, що представила значення слова у вигляді набору семантичних компонентів або компонентів тлумачення (“семантичних примітивів”), які мають вигляд тверджень семантичною метамовою. Зіставлення цих наборів дозволяє виявити схожість і відмінність у значенні синонімів у рамках однієї мови, перекладних еквівалентів у різних мовах, а також різних значень одного слова [131].

Представники Московської семантичної школи на чолі з Ю. Апресяном [6, с. 3–31] розробили також особливу семантичну метамову, яка дозволяє

описувати значення будь-яких мовних одиниць і є спрощеною і стандартизованою підмовою описуваної природної мови. До цієї підмови включені порівняно прості слова, граматичні форми слів і синтаксичні конструкції в їх основних значеннях. Ядро словника метамови утворюють семантичні примітиви, а також більш складні слова-сенси. Тлумачення, побудовані такою метамовою, дали змогу ученим, по-перше, виявити системні зв'язки між лексемами у словнику (синонімії, антонімії, конверсії, регулярної полісемії, семантичної похідності тощо), а по-друге, стали основою для формулювання правил взаємодії значень.

У найсучасніших працях, виконаних у руслі когнітивного підходу, до розробки методів аналізу багатозначності слова, а відтак, і його мотивації, йдеться про те, що “альтернативним способом традиційних підходів (інваріантного та спискового – див. про це докладніше: [181, с. 297–298]) до опису багатозначності, який дозволяє подолати їхні недоліки, є **побудова семантичних мереж** [202, с. 157]. *Мережеві моделі*, з одного боку, допускають наявність у слова більш ніж одного значення, а з іншого, – не потребують їх лінійного вибудовування, надаючи можливість адекватно представити випадки радіальної і ланцюжково-радіальної полісемії. Більше того, запропоновані когнітивістами мережеві конструкти дають змогу експліцитно наочно відобразити ступінь когнітивного виділення значень, їх близькість / віддаленість від центру, типи і потужність зв'язків між значеннями тощо і в такий спосіб наблизитися до психологічної реальності, що неможливо досягти в рамках інваріантного і спискового підходів [там само].

Така ефективна методика аналізу мотивації нового значення слова була свого часу розроблена когнітивістами (М. Джонсон, Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Лангакер та ін.) і названа ними як образ-схема (образна схема), або схематичний образ (*image schema*) – повторюваний динамічний зразок (*pattern*) процесів сприйняття дійсності і моторних програм, який демонструє зв'язок і структуру людського досвіду [цит. за пр. 312]. Образ-схема наочно

демонструє, як різні значення обирають (**профілюють** (термін Р. Лангакера, див. його ще у: Є. Бартмінський), висувають на перший план різні частини схеми, що є центральними, залишаючи інші поза її межами або на периферії, що відображає устрій зорового сприйняття людини та інших когнітивних процесів [79, с. 32].

Так, дослідниця К. Сребцова у своїй роботі наводить одну з мережевих моделей П. Норвіга і Дж. Лакоффа, яка продовжує пошук методик адекватного представлення структури багатозначного слова [202, с. 160]. Автори виходили з того, що значення багатозначного слова не є випадковим набором смислів: вони взаємопов'язані, а найкращим способом відображення цих зв'язків є **мережева модель**. У вузлах моделі розташовані значення слова, причому, згідно зі сформульованими авторами вимогами “мінімальних варіантів”, сусідні вузли можуть відрізнитися один від одного тільки одним параметром. В їх роботі наведено список цих параметрів, тобто типів зв'язків між значеннями:

- трансформація образної схеми;
- метафора;
- метонімія;
- додавання фрейму;
- розщеплення семантичної ролі;
- зсув профілю.

Загалом припущення про те, що багатозначність породжується актуалізацією в різних умовах різних аспектів (семантичних компонентів) значення слова, було перевірено у роботах О. Падучевої [169, 2004]. А. А. Залізник, визнаючи, що єдність значення мовної одиниці може бути забезпечена різними механізмами, вважає, що і спосіб їх представлення повинен бути багатоаспектним [79, с. 35]. Вона пропонує представляти сутність, що забезпечує семантичну єдність слова у вигляді **концептуальної схеми**. Особливість цього методу полягає в тому, що він поєднує декілька різних конкретних метамовних технік [...]. Роль концептуальної схеми

можуть виконувати: інваріант, загальне значення, прототиповий сценарій у тих випадках, коли вдається знайти формулу, яка була б одночасно і змістовою, і операціональною і при цьому не містила б фіксованого значення тих параметрів, які повинні на цьому рівні залишатися невизначеними [79, с. 35].

Розроблені методичні процедури виявлення глибинних структур семантики багатозначного слова та механізмів трансформації вихідного значення дозволяють глибоко описати явище семантичної деривації (або семантичної транспозиції).

2.3 Метод поліситуаційного аналізу семантичної транспозиції дієслів як ефективний спосіб розкриття їх мотивації (за Н. Лебедевою)

Для розкриття мотиваційної основи дієслівної семантики фізичного і психічного стану суб'єкта скористаємося здобутками Н. Лебедевої та її учнів, які розробили **методику поліситуаційного аналізу**, що дала змогу ефективно описати багатозначну семантичну структуру цього лексико-граматичного класу одиниць.

Методика Н. Лебедевої та її послідовників спирається на явище **семантичної деривації, або семантичної транспозиції, або семантичної похідності** як процесу творення нового слова за допомогою не морфологічних, а семантичних способів і засобів, що в теорії номінації в останні десятиліття є найбільш поширеними процедурами аналізу мовних одиниць (Ю. Апресян, О. Деменчук, А. Залізник, Н. Іваницька, І. Кучер, О. Падучева, О. Селіванова та її школа, В. Птуха та ін.).

З одного боку, лексична полісемія як явище, при якому одній мовній формі відповідає кілька значень, протиставлена синонімії – явищу, при якому одне значення виражається безліччю форм (принцип асиметрії мовного знака). З іншого боку, про лексичну полісемію йдеться в контексті

словотворення, протиставляючи семантичну і словотвірну деривацію [62, 228 та ін.]

Долідники чітко диференціюють ці мовні явища (тобто полісемію й синонімію, полісемію і словотворчу деривацію), проте вказують на їхні спільні риси. Ю. Апресян у своїх ранніх працях, зокрема в праці “Лексическая семантика: синонимические средства языка, 1974” називає лексичну полісемію, синонімію і формально-семантичну деривацію явищами одного порядку [5]. Цікавою є його думка щодо семантичних відношень між різними значеннями багатозначних слів, які нагадують семантичні відношення всередині одного словотвірного типу; саме тому багатозначні слова як і деякі типи похідних є одним із засобів мовної синонімії і можуть використовуватися у синонімічних і квазісинонімічних перетвореннях висловлювань [5, с. 175].

Утім, Н. Лебедева [131], покликаючись на думку М. Голева, який цитує Д. Шмельова, О. Блинову та ін., що теж відзначали подібність семантичних і афіксальних дериватів [62, с. 166], звертає увагу на недосконалість термінів, які традиційно позначають різні форми деривації: *формальна (формально-семантична) деривація* і *семантична деривація*. Суттєві формальні й семантичні властивості наявні в обох способах деривації, відмінність лише в різному характері формальності і семантичності, що якраз і не покривають ці терміни [62, с. 167]. Як зауважує Н. Лебедева, М. Голев уводить поняття “горизонтальна деривація / мотивація” і “вертикальна деривація / мотивація”, де форми деривації названі за аналогією з розташуванням ЛСВ слова в словниках: “горизонтальна деривація / мотивація” – у словотворчих словниках гніздового типу, “вертикальна деривація / мотивація” – у тлумачних словниках [131].

На нашу думку, яку ми поділяємо й з іншими дослідниками (Т. Кадола, Г. Кустова, М. Небольсіна, Р. Розина та ін.), для розкриття мотиваційної основи процесів семантичної деривації дієслів загалом і зокрема тих, що є об’єктом вивчення в цій праці, – дієслів зі значенням фізичного і психічного

станів людини, найбільш придатною є методика **поліситуаційного** аналізу, розроблена Н. Лебедевою [131].

Н. Лебедева вважає (як, у принципі, вище зазначала О. Кубрякова), що з тілом знака дієслівної одиниці асоціюється динамічна, змінна в часі ситуація, компоненти й ознаки якої переходять один в іншій [131, с. 13]. Досліджуваним у роботі дієсловом це властиво найбільшою мірою, про що вже було знаначено у теоретичному розділі роботи. При цьому поліситуативність Н. Лебедева розуміє як семантико-функціональну, когнітивно-мовну категорію, що характеризується специфічним планом змісту і має різні способи вираження, які у своїй сукупності також досить специфічні [там само, с. 35].

Відтак, апробованим на сьогодні видався ще один **спосіб представлення дієслівної семантики як поліситуативної динамічної структури** (Н. Лебедева).

Розглянемо цей спосіб докладніше.

Як пише Н. Лебедева [131], цитуючи Н. Арутюнову, в європейському мовознавстві від часів В. фон Гумбольдта починає простежуватися тенденція заміни статичного погляду на мову як на динамічну модель у контексті загальної переорієнтації уваги філософів, логіків, а згодом і лінгвістів [...] з предметно-просторового аспекту структурування світу на його подієво-часові характеристики й відповідні їм концепти [12, с. 101]. Динамічний аспект світовідображення передбачає подієву концептуалізацію дійсності: важливою є сегментація дійсності на події, а не на предмети з акцентом не стільки на просторові параметри, скільки на часові, на ідею зв'язків і відношень, а не на атомізм (згідно з яким дослідники прагнули з історії окремих слів виявити загальні типи зміни значень, а при розгляді причин і природи цих змін зосереджувати увагу переважно на позамовних факторах).

У першу чергу, цей методологічний орієнтир виявився в посиленому інтересі до всього, що має відношення до дії, а значить, – і до дієслова. При цьому вчені знову звертаються до осмислення поняття, що ж таке дія? У

наївному тлумаченні – це перехід (або трансформація) з одного стану в інший. Перший член цього відношення можна назвати початковим станом, а другий – кінцевим. Такий порядок простежується в інтерпретації світу як перехід одних подій і ситуацій в інші, як зв'язок одних подій і ситуацій з іншими [169].

Дієслово є тією частиною мови, яка найбільш придатна для номінації динамічних фрагментів світу. План змісту, що співвідноситься з дієслівною формою, становить поліситуативний, поліподієвий, поліпропозиціональний комплекс. Тому цей підхід Н. Лебедева [131] назвала **ситуативно-подієво-пропозиціональним**. Ситуативний складник цього комплексу відображає бачення динамічного фрагмента світу як зміну ситуацій. Подієвий – у кожній ситуації може бути кілька подій різного масштабу. І нарешті, події та ситуації мають пропозиціональну структуру. Пропозиції бувають подієві й логічні. Модусні і модальні смисли також можуть бути розписані як пропозиціональні структури.

Розроблений Н. Лебедевою ситуативно-подієво-пропозиціональний метод представлення (а в термінах цієї роботи – реконструкції) дієслівної семантики є подібним до аналізу сценаріїв і ситуацій, який характеризується глибиною розкриття шарів дієслівних смислів, що передбачають врахування ознаки динамічності дієслівного змісту. План змісту дієслівного знака розглядається як засіб “передачі зміни одних станів іншими, оскільки він містить інформацію і про перше, і про друге” [там само, с. 28], і “може бути представлений як поліситуативний комплекс” [там само]. При цьому “за дієсловом закріплено здатність відображати принципово нелімітований, багаторівневий ситуативно-подієвий простір” [там само, с. 32].

Основною одиницею плану змісту дієслова є ситуатема, під якою розуміється “відкрита одиниця плану змісту зі складною архітектонікою, що включає різні ситуації (пропозиції), марковані лексичним і морфемно-дериваційним елементами плану вираження дієслова” [там само, с. 5]. Ситуатема має польову структуру, що включає асертивну частину

(лексиколізовану ситуацію, що містить елементи, які потрапили в комунікативний фокус мовця) і периферійну, що складається з суміжних ситуацій (ретроспективних, перспективних, паралельних).

На мікрорівні і ядерний, і периферійний компоненти ситуативи сегментуються на мікроситуації, представлені комплексом пропозицій, що відображають динаміку перебігу ситуації та зміну властивостей її учасників.

По суті, це нагадує структуру функціонально-семантичного поля (за О. Бондарком), або структуру концептів, які аналізують за ядерно-периферійним принципом чи центрально-периферійним, коли виділяють статичний центр концепту і рухливу, гнучку периферію (див. про це: О. Орендарчук) [168].

Денотативна структура дієслівної семантики включає ядерну, асертивну ситуацію, а на ментальному рівні – імплікативні, пов'язані з нею суміжні конситуації (ближню, дальню і крайню периферію). Ситуативна як модельний дієслівний конструкт дозволяє розглядати відбитий у свідомості носіїв мови динамічний фрагмент дійсності у трьох масштабах (планах): 1) в масштабі лексикалізованої ситуації [79, с. 28], 2) в масштабі мікроситуацій і 3) в масштабі макроситуації. Масштаб лексикалізованої ситуації – це масштаб, при якому одній події відповідає закріплена певною мовною нормою лексема-предикат, яка називає цю подію. Лексикалізований масштаб передбачає розгляд того обсягу позамовної дійсності, який потрапив у комунікативний фокус і асоціюється з дієслівною лексемою. Це і є ядро ситуативи. Дослідження актантно-предикативної структури пропозиції здійснюється на цьому рівні. У мікромасштабі в дослідницький фокус потрапляють мікроситуації (фази, корпускули, операціональні елементи, ознаки фаз і елементів), з яких складається денотативна структура лексикалізованої ситуації. Методики А. Вежбицької і О. Падучевої [169] досліджують дієслівну семантику на цьому мікрорівні.

Зрозуміло, що ступінь сегментації ситуації може бути різним. До макромасштабу потрапляє не лише лексикалізована ситуація, а й суміжні

конситуації [123]), пов'язані з нею просторовими, хронологічними, логічними (причино-наслідковими, цільовими), модально-модусними та іншими відношеннями, які, зазвичай, є імплікативними. Аналізовані денотативні структури (ситуадеми) мають комплексний вимір, архітектоніка яких – це складне системне утворення поліпропозиціонального характеру, пов'язане різними елементами.

Ситуадема має відкритий характер, зумовлений польовою організацією її структури: наявністю ядра (у якому можна виділити своє ядро і периферію) і гнучку пристосовувань до різних ситуацій периферію. Чим далі від ядра, тим ланцюжок стає більш розгалуженим. Мікроситуації можуть також сегментуватися.

Отже, ситуадемний аналіз денотативної семантики дозволяє представити план змісту дієслова у вигляді складної, багат шарової, розгалуженої структури, включити його в систему взаємовідношень на трьох рівнях: 1) на рівні лексикалізованої ситуації, 2) на рівні мікроситуації і 3) на рівні макроситуацій. Н. Лебедєва та її послідовники (Т. Кадола, М. Небольсіна та ін.), доводить ефективність даної методики на прикладі граматичної, лексико-граматичної, словотвірної семантики похідних слів.

Багат шаровість мовних значень перетворює їх зі статичних картинок у динамічно розгорнуті сценарії, різні фази яких описують різні етапи розвитку ситуації. Такий сценарний опис мовних значень, на думку Ю. Апресяна, – це сучасні здобутки теоретичної семантики [Апресян 1999, с. 50]. Ця методика успішно була апробована на матеріалі ментальних дієслів [Кадола 2004] і дієслів мовленнєвого впливу [160].

У процесі утворення синтагматичних ланцюгів вилучені з пам'яті мовні фрагменти модифікуються, адаптуючись один до одного; вони підлягають різним когнітивним операціям підміни одних компонентів у складі з іншими, контамінаціям тощо [131, с. 14].

Методика поліситуаційного аналізу дієслівної семантики є **ефективним способом дослідження горизонтальної деривації / мотивації дієслова**. Припускаємо, що методика поліситуаційного аналізу може бути застосована і для розкриття механізмів **семантичної транспозиції** лексичного значення дієслова в межах **вертикальної деривації / мотивації**. Аналіз варто здійснювати через зіставлення ситуацем мотивуючого і похідного дієслів зі значенням фізичного і психічного станів.

2.4 Комплексна методика поліситуаційного й ономасіологічного аналізу мотивації дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта

Когнітивна семантика зорієнтована на розгляд значення мовних одиниць загалом і дієслів зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта зокрема як складної, багатокомпонентної структури, що потребує розробки особливих методик його опису.

2.4.1 Спосіб представлення дієслівної семантики як поліситуативної динамічної структури (за Н. Лебедевою). На сьогодні активно розробляються такі методики, на меті яких – представлення всієї складності природи дієслова. Поліситуаційний аналіз Н. Лебедевої та її учнів і послідовників, про які вже вище неодноразово згадувалося, у поєднанні з когнітивно-ономасіологічним аналізом мовних одиниць, запропонованим О. Селівановою та успішно апробованим її школою, є найбільш ефективним інструментом для розкриття природи номінації дієслів зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта.

З погляду когнітивної семантики, у дієсловах стану в згорнутому вигляді закладена (запакована) вся структура динамічної ситуації, у якій зафіксовані знання носіїв мови про фізичний і психічний стани суб'єкта, умови та характер ситуації, у якій суб'єкт виявляє свій стан.

Основне завдання – за допомогою поліситуаційного аналізу описати семантичну структуру дієслів зі значенням фізичного і психічного станів, визначити тип поліситуаційності й на основі когнітивно-ономасіологічного аналізу реконструювати механізм закріплення знань про ситуацію, у якій суб'єкт виявляє свій фізичний або психічний стан, у дієсловах, що семантизують ці стани, тобто виявити тип мотивації, який став визначальним у найменуванні дієсловом певного фізичного чи психічного стану суб'єкта у тій чи іншій ситуації.

Етапи методики поліситуаційного і когнітивно-ономасіологічного аналізу:

1) обґрунтувати доцільність розробки нової методології дослідження дієслівної номінації, яка ґрунтується на когнітивно-ономасіологічному підході та методиці поліситуаційного аналізу дієслів;

2) проаналізувати ситуації, у яких суб'єкт виявляє свій фізичний або психічний стан, марковані дієсловами на денотативному, когнітивному, когнітивно-мовному рівнях;

3) окремо описати мовний рівень представлення ситуацій, у яких суб'єкт виявляє свій фізичний або психічний стан, за допомогою поліситуаційного аналізу семантики дієслів, що є маркерами кожної ситуації;

4) виявити типову ситуацію з погляду представленого в ній типу поліситуаційності, установити типологію ситуацій дієслів зі значенням фізичного і психічного стану суб'єкта.

Виходячи з припущення про те, що дієслово виконує функцію “упакування” знань про світ і пов'язується у свідомості носіїв мови з цілою ситуацією, доміантним обираємо когнітивно-ономасіологічний аспект (за О. Селівановою та її школою) дослідження (виявлення мотиваційної ознаки для найменування дієсловом певної ситуації).

Це дозволяє на першому етапі адекватно відтворити когнітивний процес номінації конкретної денотативної ситуації, позначеної певною дієслівною формою зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта.

Різниця між семасіологічним і ономасіологічним підходами до вивчення мовних одиниць була прокоментована в першому розділі роботи. Лише нагадаємо, що при ономасіологічному підході до аналізу мовних явищ дослідника цікавить, як відбувається процес найменування, називання та яких саме фрагментів дійсності воно стосується [Кубрякова 1978, с. 7]. Іншими словами, які ситуації йменуються і які когнітивні механізми й операції в цьому задіяні.

Ономасіологічний підхід передбачає, що мовець у процесі номінативної діяльності орієнтується на певний позамовний зміст, який трансформує в мовну форму; при цьому та чи інша мовна форма обирається мовцем залежно від його компетентності й дискурсивної ситуації і перетворюється ним із системно-мовного стану в мовленнєвий (або дискурсивний). За такого підходу актуалізується ланцюжок у вигляді формули: позамовний зміст – мовна форма / мовна система – мовлення / дискурс.

Семасіологічний підхід орієнтований на іший ланцюг і його формулу: мовлення / дискурс – мовна система / мовна форма – позамовний зміст. Носій мови виходить у своїй номінативній діяльності з мовлення / дискурсу, на матеріалі якого в його свідомості формується мовна система. Використовуючи цю систему, він розуміє мовну форму, передану іншим носієм мови, тобто співвідносить її з тим чи іншим позамовним змістом [70, с. 108–109].

Логіка такого дослідження будується від когнітивного через когнітивно-мовний до власне мовного аналізу дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта.

Ставимо за мету змодельовати структуру прототипічної ситуації [131, с. 138], що відображає фізичний і психічний стани суб'єкта; описати типову ситуацію як перехідний етап між позамовним і мовним змістом, а потім, перейшовши на мовний рівень, відповісти на запитання: які аспекти і компоненти ситуації позначені конкретними дієслівними лексемами зі

значенням фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах і, отже, актуалізовані у свідомості носіїв української та угорської мов?

Алгоритм послідовності етапів поліситуаційного аналізу дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта запозичений із методики М. Небольсіної та адаптований до матеріалу цього дослідження [160, с. 71] з урахуванням когнітивно-ономасіологічного аспекту дієслівної номінації.

Розглянемо докладніше процедуру і операції з реконструкції мотиваційної ознаки і з'ясування типу мотивації дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб'єкта.

Перша процедурна стадія комплексного аналізу дієслів передбачає реконструкцію мотиваційних ознак дієслівних найменувань фізичного і психічного станів суб'єкта шляхом розкриття механізму породження номінативної одиниці [116], суть якого полягає у:

- 1) вичленуванні та фіксації того, що підлягає позначенню;
- 2) виборі адекватного мовного засобу та самого найменування;
- 3) установленні тісного й постійного зв'язку між позначувальним і позначуваним;
- 4) закріпленні за відповідним фрагментом (певною ситуацією) змісту [116, с. 7].

Процедура реконструкції включає реконструкцію денотативної ситуації, описуваної дієсловом; когнітивного сценарію, змодельованого дієсловами зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта (комплексу ситуацій, описуваних дієсловами на різних рівнях: денотативному, когнітивному, когнітивно-мовному).

Опрацювавши роботи О. Селіванової, яка розробила модель породження номінативних одиниць, що включає 4 послідовні етапи, 1) аперцепції (психонетичний); 2) інтеріоризації (когнітивний); 3) внутрішнього програмування (превербальний); 4) селекції (номінативно-вербальний) [191, с. 86–108], запозичуємо її для здійснення реконструкції

механізму породження дієслів зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта.

Оскільки метою роботи є виявлення мотиваційної основи дієслів зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта, то представлену модель породження номінативних одиниць проектуємо на механізми (процедури і операції) *творення дієслів з такою семантикою*.

Першим етапом є аперцепція, що передбачає сенсорно-моторне сприйняття позначуваного шляхом виокремлення його на тлі інших сприйнятих [191, с. 90]. На цьому етапі у мовців формується уявлення про людину, яка є носієм фізичного стану, і людину, що виявляє у певних ситуаціях свій психоемоційний стан, на підставі сукупності зорових, слухових, дотикових тощо відчуттів. Результатом цього етапу є формування абстрактного образу фізично-тілесного (наприклад, уявлення у свідомості людини ситуації хвороби) і психічного станів людини (наприклад, уявлення ситуації радісної події в житті людини) у свідомості носіїв мови. Це, за методикою поліситуаційного аналізу, є рівнем відображення в семантичній структурі дієслова цілої денотативної ситуації.

Другим етапом номінативного процесу є інтеріоризація, тобто переведення уявлення про позначуване на довербально-мисленнєвий рівень поняття [191, с. 96–97], або, за методикою поліситуаційного аналізу, когнітивний рівень. На цьому етапі на підставі сформованих уявлень (образів) утворюється вже конкретне поняття про фізично-тілесний (сон людини: вербалізація цього стану дієсловами *спати, дрімати*) і психічний стани людини (емоція гніву люди: вербалізація цього стану дієсловами *дратуватися, нервувати*), з'ясовується їх належність до категорії, а далі шляхом розширення, уточнення та поглиблення поняття в довготривалій пам'яті носіїв мов створюється відповідна структура знань про позначене. Тобто етап інтеріоризації передбачає мисленнєву або когнітивну обробку сформованого образу.

Важливим для визначення мотивації дієслів зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта є *третій етап* – внутрішнього програмування (превербальний), або, за методикою поліситуаційного аналізу, когнітивно-мовний. На цьому етапі здійснюється підготовка думки до об'єктивації, пошук схеми майбутньої назви, його кінцевою метою є формування мотиваційної бази [191, с. 98]. Вербалізація мотиваційної бази дієслів стану здійснюється у визначниках стану людини при описі особливостей фізично-тілесного і психоемоційного станів суб'єкта та способів їх актуалізації.

До прикладу, мотиваційною базою дієслова *баламутитися* є сукупність об'єктивних, раціональних знань про неспокійний стан людини, тривогу, представлені в тлумаченнях: “перебувати в стані неспокою, бути неспокійним”; “втрачати ясність, чіткість”; “поводитися неспокійно, хвилюватися; виявляти непокору” [318, т. 1, с. 95].

Четвертим етапом творення дієслів зі значенням фізичного і психічного стану суб'єкта є селекція (номінативно-вербальний етап), що має такі основні рівні, які з запропонованих О. Селівановою обираємо як релевантні для аналізу досліджуваних дієслів: 1) етап (або рівень) вибору ознаки (ознак) з активованої мотиваційної бази; 2) етап одночасної ономасіологічної імплікації інших її компонентів; 3) етап семантизації (набуття знаком лексичного значення й потенціалу його розвитку) [191, с. 106–107].

Вибір ознаки з мотиваційної бази дієслова супроводжується гасінням інших ознак у мотиваційній базі найменування. Цей процес кваліфікується як ономасіологічна імплікація, що забезпечується кількома чинниками: 1) валентністю ознаки, що дає змогу не актуалізувати в номінативних структурах сильновалентні компоненти, зрозумілі носіям мови; 2) компресією компонентів зі слабким значенням, генералізацією ознаки, що не потребує додаткових уточнень; 3) контекстуальним розкриттям значення найменування за умови наявності омонімів [191, с. 150–152].

Так, сильновалентна ознака ‘мутити’ у мотиваційній базі дієслова *баламутитися* актуалізує значення “втрачати ясність, чіткість” і зумовлює гасіння інших ознак, як-от: ‘баламут’ – “обманщик”.

Підсумуємо, як здійснюється процедура реконструкції мотиваційної ознаки для визначення мотиваційної основи дієслівної семантики фізичного і психічного станів суб’єкта. Перший етап – це реконструкція денотативної ситуації, пов’язаної з формуванням абстрактного образу фізично-тілесного і психічного станів людини у свідомості носіїв мови. Другий етап – це мисленнєва або когнітивна обробка сформованого образу. Третій етап – це творення мотиваційної бази (сукупності мотиваційних ознак). Четвертий етап – селекція основної ознаки, що покладена в основу найменування.

П’ятий етап передбачає виявлення типу мотивації дієслів із чотирьох, запропонованих О. Селівановою.

Як уже було докладно описано в першому розділі роботи, у сучасній когнітивній ономазіології типи мотивації встановлюються *на основі концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі* (за О. Селівановою) об’єкта, який підлягає номінації. Іншими словами, залежно від основної мотиваційної ознаки, що є найбільш важливою для опису денотативної ситуації, позначуваної дієсловом, слідом за О. Селівановою, визначаємо такі типи мотивації:

1) пропозиційну, яка оперує знаками-мотиваторами в прямих значеннях **буквальної інформації про позначене в межах однієї ситуації**, як правило, **асертивної, ядерної** (у термінології Н. Лебедєвої) – цей тип мотивації за загальним механізмом розглядається як метонімічний, адже в процесі номінації здійснюється перенесення позначень одного компонента події на інший, імені класу об’єктів на об’єкт цього класу, позначення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю [191, с. 163]);

2) асоціативну-термінальну, що обирає мотиватори метафоричного статусу на підставі аналогічних зв’язків із іншими концептуальними сферами свідомості – **конситуації формування ближньої і дальньої периферії**

дієслівного значення (асоціативно-термінальна мотивація спрямована на використання в процесі найменування фрагмента неістинних (необ'єктивних, нетривіальних) знань про позначуване, який корелює відповідно з певними диктумними позиціями, що в такому разі є знаково нульовими [там само, с. 172]);

– **модусну**, яка ґрунтується на оцінці носіями мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями відчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого [там само, с. 169];

– **змішану**, яка суміщає мотиватори, обрані з різних фрагментів структури знань (**асертивної ситуації і конситуацій**) про позначене (особливістю цього типу мотивації є те, що одна ономасіологічна ознака обирається з предикатно-аргументної частини й відображає істинну інформацію про об'єкт номінації, одержану в процесі пізнавально-практичної діяльності номінаторів, а друга – з термінально-асоціативної сфери чи модусу і репрезентує зв'язки між предметними сферами [там само, с. 175]).

Друга процедурна стадія передбачає вибір реконструйованої *мотиваційної ознаки* в ролі *tertium comparationis* – того семантичного компонента, який став основою називання мовної одиниці [62] і способом вияву його значень за рахунок наявності в номінативній структурі дієслова комплексу мотиваційних ознак (мотиваційної бази). Ступінь вияву мотиваційної ознаки дає змогу говорити про закономірності та відмінності в мотивації дієслівних найменувань зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

Основна мотиваційна ознака для обраного класу дієслів пов'язана з розумінням поняття стан загалом, яке, на думку Ю. Апресяна, належить до важко визначуваних у лінгвістиці. Ю. Апресян трактує стан як невизначене поняття фундаментальної класифікації предикатів [4, с. 541].

За обраним методологічним підходом (поліситуаційного аспекту у витлумаченні дієслівної номінації та семантики) у роботі стан визначаємо як ситуаційну характеристику суб'єкта, що є носієм стану, який виявляється за

певних умов, триває та змінюється в часі якісно новою або первісною характеристикою.

Наприклад, фізичний стан болю виникає (виявляється) як відповідь на дію чинників, зовнішніх щодо суб'єкта-носія такого стану чи власне внутрішніх (наприклад, наявність органічної патології), які викликають порушення нормальної життєдіяльності організму.

Основною мотиваційною ознакою пропозиційного типу мотивації дієслів із семантикою фізичного стану болю є 'стан хвороби взагалі', позначуваний дієсловами, які описують цю асертивну ситуацію (*хворіти, захворіти, знедужати, боліти* тощо), навколо якої організується мотиваційна база дієслів, що описують конситуації 'конкретних хворобливих станів і відчуттів, що виступають як прояви нездоров'я' (*в'янути* 'прояв нездужання і вияв хворобливого стану'), засновані на асоціативно-термінальному типі мотивації, зумовлюючи метафоричні утворення дієслівного значення. Тут маємо метафору, донорською сферою якої є фітоніми – рослини, де ознака зів'янутої квітки асоціативно перенесена на характеристику вияву стану хвороби людини. Ця метафора утворена за образною схемою фізичного болю, у якій джерелом є 'зовнішній фізичний стан хвороби', а мішенню/метою 'внутрішній вияв нездужання'.

Паралельно плануємо дослідити, як така мотиваційна ознака актуалізується в дієсловах зі значенням фізичного стану болю в угорській мові, і зіставити виявлені типи мотивації з тими, що описані в українській мові. Тут буде застосовано зіставно-типологічний метод з його процедурами: *зіставної інтерпретації і типологічної ідентифікації*.

Такий ситуативно-пропозиціональний підхід до розкриття мотивації значення дієслів дозволяє розглядати ситуацію як когнітивний сценарій, який розгортається на денотативному, когнітивному і власне мовному рівнях.

На цих двох стадіях неминучим є звернення до структурного методу, зокрема до його складових *дефініційного аналізу і компонентного*. При реконструкції основної мотиваційної ознаки і мотиваційної бази значення

дієслова (ЛСВ) як концептуальної структури, репрезентованої у вигляді когнітивного сценарію (асертивної ситуації та конситуацій) компонентний аналіз дозволяє виявити категоріальні (типові ситуацями) і диференційні (типологію ситуаціям) семи дієслівного значення і, отже, сприяє моделюванню когнітивного сценарію кожної ситуації, описуваної дієсловами зі значенням фізичного і психоемоційного станів суб'єкта, а дефініційний аналіз – змодельовати зв'язки полісемантичної структури досліджуваних дієслів.

Висновки до розділу 2

У сучасній антропозорієнтованій лінгвістиці утвердилися два методологічні підходи до аналізу семантики дієслівних одиниць: перший – *логіко-семантичний*, – ще пов'язаний із традиційним мовознавством, яке визначало дієслово як називання дій, станів і процесів, проте вже спрямований на вивчення значення дієслова з огляду на маркування ним цілої ситуації або стану справ; і другий – *когнітивно-семантичний*, – розпочатий у працях Л. Теньєра (основоположника семантичного синтаксису), що розглядав більш широку інтерпретацію дієслова, продовжений у роботах В. Гака, який наголошував на необхідності розкриття зв'язків дієслова з описуваною ситуацією, і найбільш ґрунтовно опрацьований представниками фреймової семантики (Ч. Філлімор), а також тими ученими, які пов'язували дієслово з різними видами людської діяльності (О. Кубрякова та ін).

У когнітивній семантиці запропоновано **когнітивну модель аналізу дієслова**, що враховує обидва підходи, яка представляє семантику дієслова і будується як аналог певного виду діяльності – біологічного, фізіологічного, фізичного, психоемоційного з повною реконструкцією основних компонентів цієї діяльності й врахування того факту, що дієслово описує ситуацію.

Найбільш ефективною методикою аналізу семантики дієслова як одиниці, що описує ситуацію, визнано ситуативно-подієво-пропозиціональний метод, розроблений Н. Лебедевою, відповідно до якого денотативна семантика дієслова визначається як поліситуативна і поліподієва, а основним способом її аналізу є пропозиціональне структурування (або моделювання). Центральним носієм цієї структури є ситуатема – одиниця плану змісту, що включає кілька ситуацій, які співвідносяться з однією дієслівною формою. Змістова структура ситуатемами містить конвенціональні й імплікативні компоненти, представлені в пропозиціональній формі.

Таке утворення має польову структуру, ядро якої становить лексикалізована ситуація, а елементи, що потрапили в комунікативний фокус, є периферією, яка диференціюється на ближню, дальню і крайню. Останні складають суміжні подієві пропозиції (ретроспективні, проспективні, паралельні), поєднані логічними пропозиціями. Ретроспективні, проспективні й паралельні ситуації можуть входити в ближню периферію, тобто безпосередньо наближатися до лексикалізованої ситуації, у дальню, – суміжну з ближньою, і в крайню – суміжну з дальньою. Польова модель аналізу дієслівних одиниць зумовлена нелімітованим, рухливим, плинним характером предикативного денотата, що виявляється в адаптивній пристосованості дієслівних одиниць у мовленнєвих умовах.

Поліситуаційний аналіз Н. Лебедевої у поєднанні з когнітивно-ономасіологічним аналізом мотивації мовних одиниць, запропонованим О. Селівановою, адаптовані в цій дисертації для розкриття мотиваційної основи дієслів зі значенням фізичного і психічного станів, які послідовно будуть виконуватися у дві процедурні стадії.

На першій стадії реконструйовано мотиваційні ознаки дієслівних найменувань фізичного і психічного станів суб'єкта шляхом розкриття механізму породження номінативної одиниці, зокрема проаналізувано

ситуації, у яких суб'єкт виявляє свій фізичний або психічний стан, марковані дієсловами на денотативному, когнітивному, когнітивно-мовному рівнях.

На другій стадії мотиваційна ознака обрана в ролі *tertium comparationis* – того семантичного компонента, який став основою називання дієслова та способом вияву його значень за рахунок наявності в номінативній структурі дієслова комплексу мотиваційних ознак (мотиваційної бази). Ступінь вияву мотиваційної ознаки дає змогу говорити про закономірності та відмінності в мотивації дієслівних найменувань зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

РОЗДІЛ 3

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ

Говорячи про лексико-семантичну групу дієслів на позначення фізичного стану людини, ми не можемо позначити її як дієслова суто фізичного стану людини, бо за нейрофізіологічними дослідженнями сучасних науковців (А. Дамазіо) фізичний стан зумовлений психічними проявами. Однак на поняттєвому рівні в мовній картині світу таку групу дієслів можна виокремити від дієслів, що позначають суто психічний стан людини, наприклад: укр. *нудитися* / угор. *unatkozik, sóvárog valami után*, укр. *жалкувати* / угор. *sajnál, bán, radími örül, örvendezikörül, a szív* і т. д.

Серед різновиду семантичних класифікацій щодо диференціації дієслів на позначення фізичного стану людини одна з них пропонує класифікувати дієслова фізичного стану суб'єкта на: 1) фізичний стан суб'єкта, який відчувається ним проти своєї волі: укр. *нудить* / угор. *émelyit*, укр. *морозить* / угор. *hideg*, укр. *лихоманить* / угор. *hideg*, укр. *трясе* / угор. *ráz*, укр. *колотить(ся)* / угор. *nyugtalanít*, метонімічне: *Ріже живіт, ламає руки, Серце сильно колотиться* / угор. *Szív erősen dobog*; 2) фізичний зовнішній стан суб'єкта з точки зору локальної характеристики: укр. *валятися* / угор. *lustálkodik*, укр. *висіти* / угор. *lóg*, укр. *звисати, лежати* / угор. *fekszik a heveron*, укр. *покоїтися* / угор. *nyugszik*, укр. *прилягти* / угор. *lefekszik ledől*, укр. *простиратися, сидіти* / угор. *lóg ül*, укр. *стирчати* / угор. *kiáll*, укр. *стояти* / угор. *állvány*, укр. *стриміти* / угор. *meredeyik, kiemelkedi* і т. д.

Хоч у науковій лінгвістичній літературі не існує поділу дієслів фізичного стану суб'єкта на дієслова з фізіологічними проявами та фізичними, однак при детальному аналізі, на нашу думку, слід провести таку диференціацію.

Якщо під дієсловами з фізіологічними проявами ми розуміємо життєві процеси, діяльність окремих органів та їх системи і в цілому всього організму, то під фізичними слід розуміти наочні зміни з людським організмом, хоч вони й зумовлені фізіологічними процесами.

Отже, групу дієслів фізичного стану можна поділити на: 1) **фізично-тілесний** – наочний прояв зміни людського організму чи частин тіла за видимими змінами, чітко вираженими: укр. *гладнути* / угор. *hizik, kövéredik, súlyban, gyarapodik*, укр. *жиріти* / угор. *hizik, hájasodik, elzsirosodik, kövéredik, vastagodik, más munkája árán hizik* ‘збільшуватися візуально у розмірах та вазі’, ‘робитися жирним, гладким, товстіти, гладшати’; укр. *всихатися* ‘зменшуватися візуально у розмірах та вазі’, укр. *жилавіти* / угор. *izmosodik* ‘ставати, робитися жилавим’, укр. *замолодіти* / угор. *fiatalodik* ‘ставати більш здоровим’, укр. *зістаритися* ‘стати старшим або старим; постаріти’; стан умертвіння: *гинути* – *умерти* / угор. *haldoklik, meghal, elhunyt, elhalálozik, majd meghal az unalomtól, zadušuvatisia* ‘заподіювати собі смерть, здавлюючи горло, насильно припиняючи дихання; умертвляти себе’; до цієї підгрупи можна віднести дієслова, що позначають зовнішній стан суб’єкта з точки зору локальної характеристики (див. вище); 2) **фізіологічно-тілесний** – ‘відчуттєві прояви людського організму’: а) вбирати, втягувати в себе повітря при вдосі: укр. *вдихати/вдихнути* / угор. *belélegzik*, укр. *ковтати повітря* / угор. *nyelni levegőt* ‘глибоко вдихати, втягувати в себе повітря’, укр. *душитися* / угор. *fojtás*, ‘задихатися від нестачі повітря, диму, задушливого газу’; б) мимовільно робити тілом різкі судомні рухи від переляку, холоду і т.п.: укр. *дригатися/здригатися, дриготіти* / угор. *ráz*, укр. *трястися* / угор. *rezel, remeg, reszket, rázkódik vmitől*, укр. *лихоманити* / угор. *rázza a hideg, hidegrázás* ‘про відчуття гарячки’, укр. *жатися* / угор. *szorul, beszorul* ‘щулитися, сугулитися від холоду, болю’, укр. *зіщулюватися* / угор. *hunyorog, hunyorit*; в) відчувати/відчути холод: укр. *дерев’яніти* / угор. *elfásodik, átv. (meg)dermed 2. átv. elfásul*, укр. *мерзнути* / угор. *fagy, kostonitit csontosodik 2. meggémberedik, megmerevedik, 3. átv. elfásul, érzáketlenné*

переохолоджуватися, / угор. *túlhűt*, укр. *синіти* / угор. *kék lesz*, укр. *дубіти/задубіти, застигати* / угор. *kihűl, megfagy, befagy, ráfagy, a hidegben meggémberedett a keze*, укр. *руки застигли на морозі*, / угор. *elzsibbad a lába* укр. *ноги застигли*, / угор. *a csodálkozástól sóbálvánnnyá dermed*, укр. *перемерзнути*, / угор. *átfagy, meggémberedik, megfázik, megfagy*, укр. *застудитися* / угор. *meghűl, megfáyi*; г) втрачати сили, ставати /стати фізично слабким: укр. *слабнути/слабшати* / угор. *egyre, gyengül, erőtlenedik, слабіти* / угор. *gyengül, erőtlenedi, beteg, betegeskedik*, укр. *обезкровлюватися elvéryést, elerőtleni, elgyengit, harcképtelenné tesz* ‘ставати безкровним, дуже блідим внаслідок втрати або відпливу крові’; укр. *гаснути* / угор. 2. *átv. halódik*, укр. *умирати*, / угор. 3. *csillapodik*, укр. *стихати знемагати* / угор. *foly*, укр. *знемогти* / угор. *bef, elerőtlenedik, elgyengül, elveszti, erejét nem, írja tovább* 2. *beteg fáradt (nak éryi magát)* 3. *kat harcképtelenné válik*, укр. *знемагатися* / угор. *foly*, укр. *знемогтися*, / угор. *bef, elgyengül, elerőtlenedik elvesti, az erejét* 2. *kinlódik szenved*, укр. *розслаблюватися* / угор. *foly*, укр. *розслабитися* / угор. *bef, legyengül, elgyengül, elbágyad* 2. *elernyed, ellazul <izom>*, укр. *танути* / угор. *foly, olvad* 2. *átv. fogy, csökken, sorvad* 5. *átv. nép. ellágyul <a szíve>*, укр. *чахнути* / угор. *hervad, fonnyad, sorvad, ernyed, pusztul. elhad* 2. *gyengül, lohad, hanyatlik*, укр. *гаснути* / угор. *sájpg, szaggat*, укр. *знемагати* / угор. *elerőtlenedik, elgyengül, elveszti erejét*, укр. *розслабитися* / угор. *legyengül, elbágyad, 2. elernyed, ellayul <izom>*, укр. *танути* / угор. *sortvad, satnyul*, укр. *чахнути* / угор. *zihál, fűjtat, szuszog, lihed, pöföd* 2. *nép. cuprog*, укр. *видихатися* / угор. *kimerül, kifárad, kidől*, укр. *обезсилюватися, хиріти* / угор. *betegeskedik, senyved*, укр. *хворіти* / угор. *beteg*, укр. *жовтіти* / угор. *sárgul, sápad, fonzzad, elhomályosul a látása*, укр. *червоніти* / угор. *piroslik, pirul, piros lesz, vöröslík* 2. *(el)pirosodik, (el)vörösüdik*, укр. *закачуватися* / угор. *hányingerem van* ‘відчувати запаморочення, нудоту на пароплаві, в літаку і т. ін. під час руху’ *tengeri betegségem van*; г) робити/зробити міцними м’язи: укр. *напружуватися* / угор. *megfeszül, erőfeszítéseket tesz megerőltet, kényszeredetté válik* ‘роблячи що-небудь, докладати великих зусиль, старатися

з усіх сил, зосереджувати всю енергію’, укр. *натужуватися* / угор. *összpontosítja, erőfeszítését, törekvéseit vmire* ‘працювати, діяти з великим напруженням, зібравши всі свої сили’, д) втрачати чутливість (про м’язи, частини тіла): укр. *німіти/заніміти* / угор. *megnélum, elnémul* 2. átv. *(el)zsibbad, érzéketlenné válik* 3. átv. *elcsendesedik, elcsendesedik, elszorul a sziv az ijendségtől*, укр. *німіє серце від переляку* ‘втрачати здатність говорити’, ‘втрачати чутливість, залякати’, перен. укр. *кам’яніти* / угор. *megkövesedik, megkövül, kőve, zamikamu elzsibbad, elalszik, elzsibbadt a lába*, укр. *нога затекла, ціпеніти* / угор. *zsibbad, megdermed, megmerevedik*, 2. átv. *földbe gyökerezik a laba* ‘ставати нерухомим, втрачати гнучкість, рухомість’ (від холоду, вогкості, хвороби і т. ін.); е) прийти в стан, зазвичай після зомління: укр. *прийти до свідомості, відійти, оговтуватися* / угор. *megszelidül, kezessé válik, megszokik*, ‘повертатися до нормального стану’; є) покриватися потом – видільною підшкірними залозами безкольоровою рідиною, підвищувати температуру тіла: укр. *пітніти* / угор. *izzad* 2. *bepárasodik*, укр. *упрівати* / угор. *megizzad, kizzad; az ember megizzadt*, укр. *людина упріла* / угор. 2. *kipállik, feldörzsölődik, felsebesedik*, 3. *szól nincs aratás munka nélkül*, укр. *поки не упріти, доки не уміти, зігріватися* / угор. *megmelegsik* ‘гріти, зігрівати себе, своє тіло’; ж) переставати/перестати спати, набувати стану бадьорості: укр. *прокидатися* / угор. *bef felébred felsekren* 2. *újraébred újraéled átv. <érzés gondolat> támad <képzeletében> felmerül*, укр. *совість прокинулась* / угор. *megszólalt a lelkismerete* укр. *серце прокинулось* / угор. *megszólalt a szive*, укр. *нідводитися* / угор. *felkel <ültéől, az ágyból>*; з) приходиться/прийти в стан розслабленості, знемоги: *знемагати* / угор. *elerőtlenedik elgyengül elveszti erejét* 2. *beteg fáradt <nak érzi marád>* 4.~ *(клонити) на сон álmoosság kinozza*, укр. *розслаблюватися* / угор. *bef legyengül elgyengül elbágyad* 2. *elernyed ellazul <izom>*; и) знаходитися, перебувати в стані сну/напівсну: укр. *спати, спочивати* / угор. *megpihen, kipihen magát, alszik, aludni*, укр. *хроніти* / угор. *horkol, hortyog*, укр. *дрімати* / угор. *szunyókál, szundikál szendereg, szundit, szundikál, bóbiskol*; і) відчувати біль:

укр. *густити, дзвеніти, ламати, викручувати, нити* переважно у переносному значенні. Зазначена група дієслів, окрім візуальної зміни суб'єкта, вирізняється ще й показниками, що позначають відчуття суб'єкта.

Слід зазначити, що серед перерахованих дієслів, які позначають фізичний стан суб'єкта, трапляються й ті, що характеризуються й психічними проявами, як-то: *німіти*, але в іншому значенні, виходячи з феномену мовної багатозначності. До запропонованої класифікації увійшли дієслова як з прямим значенням так і з переносним, образного позначення, метонімічного та метафоричного переносу.

Не вдаючись у деталізацію, представимо аналіз дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта за двома групами: дієсловами на позначення *фізично-тілесного* та *фізіологічно-тілесного* із застосуванням *ситуативно-подієво-пропозиційного аналізу*, який, на думку розродника Н. Б. Лебедевої, є універсальним, оскільки охоплює лексику з усім її різномаяттям (як означальну так і предметну), граматику, також синтаксичні та текстові рівні мови, підкреслюючи системність мови [127, с. 122–132]. Ситуатема для такого виду мовного аналізу є основним поняттям, оскільки весь процес, який називає дієслово, усвідомлюється як співвідношення різних ситуацій, що складається з учасників та їх взаємодії, зміна ситуацій розцінюється як подія, а логічна структура має пропозиційне упорядкування [там само, с. 122–132], тому вичленуванню ситуатем в мові та визначенню їх місця в семантичному полі дієслова буде приділено основну увагу в роботі.

3.1 Мотиваційна основа дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з “відчуттєвими проявами людського організму”

Асертивна ситуатема СИДІТИ – “перебувати в положенні, при якому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сідницями (про людину)”. *На возі сидів гарний козак молодий* (Марко Вовчок, I, 1955, 320); *Співробітники сиділи зі здивованими обличчями і поглядали один на одного* (Іван Франко, VI, 1951, 299); *Панночка сиділа перед люстром при світлі*

свічки і виймала з вух дороги сережки (Олександр Довженко, I, 1958, 223); *Автобус не був переповнений. Майже всі пасажери сиділи* (Михайло Томчаний, Готель., 1960); зі значенням “розміщуватися нерухомо у певний спосіб” (з обставинними словами, що вказують на його характер, особливості): *Вони сиділи нерухомо, ..боячись поворухнутись та зачепити шамкий комши* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, [340]); *Студент Павло Синицин сидів навпочіпки біля невеличкого чудернацького деревця* (Олександр Довженко, I, 1958, 476) [320, с. 159].

“Займати вертикальне положення, при якому тулуб спирається на щонебудь нижньою своєю частиною і підтримується передніми лапами (про собаку, кішку, вовка і т. ін.)”. *Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 188); “Перебувати на чому-небудь, на якійсь поверхні не переміщуючись (про птахів, комах)”. *Закувала зозуленька, На дубу сидячи* (Тарас Шевченко, I, 1963, 6); *Он сидить на щоглі чайка, Скиглить-галасує* (Леся Українка, IV, 1954, 96); *Одні [бджоли] лазили по кориту, другі сиділи на соломинках* (Панас Мирний, I, 1954, 281); *Галки на стіні Сидять, мов судді марноти людської* (Максим Рильський, III, 1961, 274); *На плечі [шарманщика] сидів великий рожевий птах* (Юрій Смолич, II, 1958, 8) [320, с. 159].

Ближня периферія включає значення: положення тіла, місце перебування, стан, становище, мету, час, спосіб життя, соціальне положення суб’єкта і т. д. “Перебувати в певному стані” (здебільшого у стані бездіяльності). *Які ж були до карт охочі, То не сиділи дурно тут* (Іван Котляревський, I, 1952, 114); *Сиди один в холодній хаті... Сиди і нічогісінько не жди!..* (Тарас Шевченко, II, 1953, 354); [Батура:] *Я так сидіти не буду, давай і мені роботу* (Олександр Корнійчук, Калин. гай, 1950, 43); – *До якого ж часу, батьку, будемо отак сидіти? – питався Андрій* (Олександр Довженко, I, 1958, 241); *Не мати чого–небудь, залишатися без чого–небудь очікуваного, потрібного. Часами тільки хвилюється море і пароходи [пароплави] не пристають і доводиться сидіти без пошти* (Михайло

Коцюбинський, III, 1956, 408); *Хіба не видно он по тій сумовитій корові...* що Гранчакові діти сидять без ложки молока? (Михайло Стельмах, I, 1962, 224); Зі значенням “Обмежувати себе в чому–небудь” (перев. у харчуванні). – *Ховати [пшеницю]? Від кого? – спаленіла Вустя. – Від тих, що на фронті? Що на голодних пайках сидять?* (Олесь Гончар, II, 1959, 149) [320, с. 159].

До ближньої периферії входить ситуатема зі значенням “займатися кого-небудь, робити щось сидячи”: *Сидите десь за перекладами, коректами, статтями і т. ін.* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 380); *Можна було сидіти в садку з роботою, як у хаті* (Леся Українка, V, 1956, 226); *Сидить [вчителька] над зшитками* (Володимир Сосюра, I, 1957, 405); *Побачив [Варчук], що високе начальство сидить не в хаті за якимись важливими паперами, а в дубовій коморі за самогонним кубом* (Михайло Стельмах, II, 1962, 216); *Через кілька хвилин ми з Юрчиком уже сиділи на веслах* (Леонід Смілянський, Сашко, 1957, 66); – *Чотири техніки та ще рисувальники сидять на проекті...* (Іван Ле, Міжгір’я, 1953, 47). Межі цієї ситуатемі розширені дальньою периферією зі значенням *Над книжкою (книжками) сидіти* – “тривалий час читати”: *У кімнаті день в день самотою Над книжками сиджу я* (Іван Франко, XIII, 1954, 119); *Посадити за книжку* – “примусити когось читати, вчитися” [320, с. 159].

Ситуатема з вказівкою на догляд за кимось також розширює поле ближньої периферії значенням “перебувати, проводити час поруч з ким-небудь, доглядаючи його” (про дитину, хворого і т. ін.). [Кнуриха:] *Усе б сиділа коло його і не одходила нікуди. На тебе припоручено шпиталь, а тобі до других байдуже, аби одному Василеві було добре* (Панас Мирний, V, 1955, 100); *День і ніч тра [треба] було сидіти коло слабої* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 465); *Мартоха навіть не раз спихала головну господарську роботу на старших дочок, менших попускала “байди бити”, а сама сиділа з Гапкою, то бавлячи її, то лікуючи всякими ліками* (Леся Українка, III, 1952, 667); *Це ж уперше отут і побачив [Данько] колись*

Наталку.., коли вона сиділа над умираючою матір'ю (Олесь Гончар, II, 1959, 342) [320, 159].

Зазначене положення тулуба розширене численною низкою **ситуатем дальньої периферії**, де ядерна ситуатема вжита у словосполученнях, які набули статусу фразем. Визначається переносне значення ситуатемами СИДІТИ на основі правобічної валентності:

Сидіти за партою “здобувати освіту, починати навчатися”: *Хочу закінчити хоч тепер гірничий інститут. Як ти на це дивишся? – Скажеш щиро, не думала, що ти вирішиши сісти за парту* (О. Корнійчук). *Учитися за партою: Хай буде мир, щоб нам щодня учитися за партою* (І. Нехода) [320, с. 159].

Сидіти на яйцях – “висиджувати пташенят, зігріваючи яйця теплом свого тіла” (про птахів). *Орлиця ще сиділа на яйцях, а орел кружляв над нею з якоюсь дрібною здобиччю в пазурах* (Зінаїда Тулуб, В степу.., 1964, 121) [320, с. 159].

Для (задля) меблів сидіти; Муха сіла на ніс; Отут (ось тут) сидить – уживається, щоб виразити незадоволення, роздратування кого-небудь (звичайно супроводжується жестом – показуванням на голову, шию, потилицю, серце): *Та таки правда, що воно [земство] в мене отут сидить! – показав [Чіпка] на серце* (Панас Мирний, II, 1954, 283); *Сидіти каменем (кілком)*: а) “перебувати в нерухомому положенні, бути непорушним”: *Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут каменем сидиш* (Леся Українка, I, 1951, 444); б) “займати кого-небудь, нікуди не виходячи”: *В негоду кілком сиджу за столом* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 424); *Сидіти на лаві підсудних (обвинувачених)* – “бути підсудним”; *Сидіти на печі* – “нічого не робити, ні в що не втручатися”: *Старі, старі! сидіть би вам на печі та жувать калачі* (Номис, 1864, № 8639); *Сидіти на телефоні* – “не відходити від телефону довгий час, передаючи або приймаючи які-небудь відомості, чекаючи на які-небудь повідомлення” і т. ін.; *Сидіти на чужому возі* – “бути позбавленим чого-

небудь свого або бути залежним від кого-небудь”: *Нема гірше, каже народна мудрість, як сидіти на чужому возі* (Любомир Дмитерко, Розлука, 1957, 237); *Сидіти один на одному* – “де-небудь дуже тісно”: *За ложі ми вже нічого не кажемо: там, як ото говорять, один на одному сидять* (Вітчизна, 1, 1970, 142); *Сидіти як (мов, наче, ніби і т. ін.) на вогні* – “бути надзвичайно схвильованим, збудженим, занепокоєним”: *Я страшенно чогось боявся. Ніби я сидів на вогні* (Юрій Яновський, II, 1958, 154); *Сиднем (сидьма) сидіти а) “сидіти довгий час, не встаючи”*: *Гості самі сиднем сидять на лавках* (Натан Рибак, Переяславська Рада, 1953, 273); б) “перебувати де-небудь постійно, не виходячи, не виїжджаючи”: *Частіше до нас ходи, – чого тобі там сидіти сиднем? З нудьги згинеш!* – казав Гордій Демидові (Борис Грінченко, II, 1963, 88); *Настя сиднем сидить вдома* (Валентин Речмедін, Весняні грози, 1961, 262) [320, с. 159].

Сталі вирази наповнюють дальню периферію ситуативи “перебувати в певному стані”: *Не сиділи (не сидів, не сиділа і т. ін.) голодні (голодний, голодна і т. ін.)* – хто-небудь мав чим харчуватися. *Андрій був при роботі і хоч не весь заробіток приносив додому, а все ж голодні вони не сиділи* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 41). *Сидіти без діла* – нічого не робити, гайнувати час. *Тут всі по волі забавлялись.. Ніхто без діла не сидів* (Іван Котляревський, I, 1952, 115); *Славна кобза твоя неспокійна була, Не привикла без діла сидіти* (Панас Мирний, V, 1955, 282); *Сидіти без хліба* – голодувати; терпіти нестатки, мати нужду: *Дайте, пане, милостивий... хоч копійку дайте... мати вмирають... два дні без хліба сидимо* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 131); *Ти ж без хліба сидиш* (Михайло Стельмах, I, 1962, 582). *Сидіти голодним (голодний)* – бути голодним, голодувати: *Та прожра буде за двох класти [їсти], а я повинен голодний сидіти* (Панас Мирний, I, 1954, 332). *Сидіти тихо* – поводитися сумирно, не робити галасу; не вживати ніяких заходів: *Утік до нас – сиди тихо, а робиш шкоду – айда [гайда] назад...* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 383); *Якісь дивні відносини*

були у властей з опришками. Наче умовилися: коли ви будете сидіти тихо, то й ми будемо сидіти тихо (Гнат Хоткевич, II, 1966, 181) [320, с.159].

Крайню периферію становлять ситуацями, що позначають психічний стан суб'єкта або становище, **фразеологізмами**: *Сидіти як на голках* – “нервувати”; *Сидіти як на колючках*; *Сидіти як (наче) у сливах* – “ніяково почувати себе”; *Сидіти як пень* – “бездумно, не розуміючи”.

Сидіти як пеньок (пеньком Сісти як (наче і т. ін.) рак на міліні (на мілкому) – “потрапити в безвихідне, скрутне становище”: *Лишившись наче рак на міліні, він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем, де вмер і похований* (Минуле українського театру, 1953, 19) [315, с. 736].

У печінках сидіти – “набриднути, надокучити, остогиднути кому-небудь”: *Та вже й посадило той горб [на дорозі], неначе оту гулю на твоїй лисині, куме! Вже той каторжний горб сидить мені отут у печінках* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 209); [Ганна:] *Та киньте своє читання! В печінках уже сидить. Чуєте, чи вже позакладало?* (Микола Куліш, П’єси, 1960, 5) [317, с. 348].

Як (мов) на ножах сидіти – “бути весь час у напруженому стані, дуже хвилюватися”: *Почин хороший, – каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить* (Квітка-Основ’яненко, II, 1956, 60); *Галя мов на ножах стояла* (Панас Мирний, IV, 1955, 143) [С 5, 420]; *Як (мов і т. ін.) скалка на оці сидить (скалки на очах сидять)*; *Як на кілочках сидіти* – “бути занепокоєним, украй схвильованим”: *Устя сиділа як на кілочках, чужа й непотрібна* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 251) [315, с. 160].

Сидіти в чотирьох стінах: а) “не виходити з дому, з приміщення”: *А ти чого, белбас, сидиш в чотирьох стінах? Така погода – а він сидить. Сам би чорт мене не вдержав у хаті!* – крикнув Власов на Василя (Панас Мирний, IV, 1955, 127); б) “бути позбавленим товариства, перебувати в самотині”: *Чудна Галя, що не переїхала до міста... Сидить там сама в чотирьох стінах...* (Микола Зарудний, На білому світі, 1967, 79) [320, с. 159].

Сидіти над душею – “набридати своєю присутністю, настирливістю”:
Дмитренко, як мара та, сидів над його душею, чигав, як шуліка, коли Чіпка пристане на його раду (Панас Мирний, I, 1949, 385); – *І зовсім не слід сидіти у хворого над душею, – повчав Ковалишин далі* (Юрій Шовкопляс, Людина..., 1962, 168) [320, с. 159].

Ситуацями крайньої периферії вказують на стан соціальний або зайнятість: *Під п'ятою сидіти* а) підкорятися кому-небудь, діяти згідно з його бажаннями, під владою, під гнітом. *Що це з ним [Степаном] сталося? Був же такий тихий та боязкий, вічно під п'ятою у своєї Соломії сидів, а це, бач, як вирвався наперед і наступає* (Василь Кучер, Трудна любов, 1960, 293). [338]. *Сидіти в боргах* – мати дуже багато боргів: *Поміщики, думаєте, не сидять у боргах?* (Михайло Стельмах, I, 1962, 369). *Сидіти в дівках* – довго не виходити заміж або зовсім небути заміжньою: *В дівках сиділа – плакала, заміж вийшла – вити стала* (Укр. присл.); *Свати раз на віку приходять. І кожній матері радість, бо не хочеться ж, щоб дочка в перестарках сиділа і долю свою кляла* (М. Зарудний) / *Сидіти в запічку*: а) “мати затишний притулок”: *Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти в теплому запічку за старими головами...* (Пантелеймон Куліш, Вибр., 1969, 263); б) не втручатися ні в що, перебувати осторонь чого-небудь: *Таку сказав [Латин] річ старшинам: Мовчки в запічках сидіте, Розгадуйте, що їсть і пить* (Іван Котляревський, I, 1952, 184) / *Сидіти за спиною* – бути на утриманні, під захистом, опікою кого-небудь: *Ви ж нічого робити не вмієте. За маминою спиною сиділи* (Антон Хижняк, Тамара, 1959, 64) [320, с. 159].

Крайня периферія представлена часто вживаною ситуацією СИДІТИ, згорнувши (склавши, спустивши і т. ін.) руки – “переставати щось робити, ставати пасивним”, яка має два значення. – *Старість білим волосом припорошила його голову, але він не згортав рук, не кидав праці* (М. Коцюбинський); *Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руки над цеберкою, сказала через плече: – Бачите – не сиджу, не згорнула ж руки* (А. Головка). Зі значенням “умерти” – *Боже мій! Як же він житиме?.. Ще таки хоч поки я*

[мати] *це ворочаюсь [пораюсь], біля печі хоч, а згорну я руки?* (А. Тесленко). *Згорнути рученьки. Ой, як я прийду, Тебе не застану, Згорну я рученьки, Згорну я біленькі Та й нежив я стану* (Пісні та романси..). *скласти руки на грудях. Як складу на грудях руки, За тюрмою на шпилі, Підхрестом (ознака муки) Поховайте у гіллі* (П. Грабовський) [320, с. 159].

Сидіти [й (і, та)] не рипатися – “бути бездіяльним; не втручатися ні в що; не займатися чимсь бажаним”. *Гай–гай! Куме, куме! Сиди з лихом дома та й не рипайсь!* (Українські народні прислів'я та приказки, 1963, 33); [Храпко:] *Сиди дома і не рипайся* (Панас Мирний, V, 1955, 163); *О, вона бачить його наскрізь, всі його думки й бажання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 275); – *Сидіти – не рипатись і краще працювати біля свого наділу, який він не є* (Михайло Стельмах, I, 1962, 13) [320, с. 159].

Сидіти на віру “бути одруженим без офіційного оформлення шлюбу”: *Він ублагає Настю сидіти з ним на віру...* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 35); *Зі своєю ж дружиною Матвій жив на віру, твердо вирішивши, що так йому буде спідручніше: невінчана жінка таки побоїться з кимось скочити через пліт* (Михайло Стельмах, Хліб.., 1959, 89) [С 1, 67]. *Сидіти на шиї (на голові)* – “бути на чиємусь утриманні, під чиєюсь опікою, обтяжуючи кого-небудь”: *Доводиться [Демидові] на батьковій шиї сидіти...* (Борис Грінченко, II, 1963, 66); *Нема чого сидіти на шиї в оцих чесних роботящих людей, приховувати від них своє творче безсилля, зловживати їхньою гостинністю* (Олесь Гончар, Новели, 1954, 95); – *Добре тобі й говорити, коли тобі на шиї не сидить сім дочок* (Нечуй-Левицький, I, 1956, 125); *Тітка приїздила щороку в тім часі на “віддих”. Пробувала в неї майже цілий місяць.. Славко не приходив. Мабуть, тому, – була в неї така думка, що тітка сидить їй на голові* (Лесь Мартович, Тв., 1954, 427). *Сидіти ні в сих ні в тих* – “почувати себе ніяково, бути в нерішучості”: *Дарка сиділа ні в сих ні в тих і не знала, як одмінити розмову* (Лєся Українка, III, 1952, 642); *Гавриш,*

заширівшись, прикусив губу. Він сидів ні в сих ні в тих (Гордій Коцюба, Нові береги, 1959, 289) [320, с. 159].

Сидіти в кишені – “бути в повній фінансовій залежності від когонебудь; бути чиймсь боржником”; *Сичем* (*сичами, як сич*) *сидіти* – “бути похмурим, мати понурий вигляд”: *Коли ж перевів* [Глухов] *погляд на вусатого Кологойду і зосередженого, замкнутого Сторожука, впевненість похитнулася, навіть зовсім згасла: “Б! Провалять [план]! Егоїсти! Бач, якими сичами сидять?”* (Іван Рябокляч, Жайворонки, 1957, 25); *Подобалась і вона Федорові; узяла думка безжурну парубочу голову, ходить, як сич, повісивши носа* (Панас Мирний, I, 1954, 301); *Увечері, повернувшись із поля, він години просиджував сичем, не озиваючись жодним словом до матері* (Валентин Речмедін, Весняні грози, 1961, 145) [320, с. 209].

Ближню та дальню периферію розширюють ситуавами зі значенням “займати яку-небудь посаду або якесь місце, виконувати якісь обов’язки; служити, бути кимсь”. *Через рік сидів* [Кирило Іванович] *уже на місці помічника столоначальника.* (Панас Мирний, I, 1954, 56); – *Якої неволі сидіти в дяках?* (Степан Васильченко, II, 1959, 76) До дальньої належать ситуавами *Сидіти (сісти) на престолі* – бути (стати) монархом. *В 30-х роках XVIII ст., коли на царському престолі сиділа Анна Іванівна, фактична влада була в руках німецької партії* (Видатні вітчизняні географи..., 1954, 37) [7, 1976. 543]. *Сидіти (сісти) на троні* – царювати, бути монархом. *Десять літ уже минало, Відколи спокійно, мирно Князь сидів на своїм троні з гусячим пером в руці* (Іван Франко, XIII, 1954, 14) [321, с. 282].

Ситуава розмовного стилю зі значенням “бути ув’язненим, позбавленим волі” входить до кола ближньої периферії. – *То, ні! не я сиділа у острозі, а Левко сидить* (Квітка-Основ’яненко, II, 1956, 278); *Довго сиділи в тюрмі рибалки, доки їх покликали на суд* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 251); – *Пан Остап сидить у міській в’язниці* (Олександр Довженко, I, 1958, 268); *Сиділи ж в одній камері з усіх країв люди* (Андрій Головка, II, 1957, 258) [320, с. 159].

Ситуація з переносним значенням, що є показником психічного стану, належить до поля дальньої периферії зі значенням “таїтися, міститися, глибоко вкорінюватися в кому-, чому-небудь” (про думки, почуття, нахили, звички і т. ін.). *А в дядьковім старім тілі сидить молода, свіжа, тепла душі* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 467); *У нього наче біс сидів у голові* (Юрій Яновський, II, 1958, 248); *“Біс ревнощів”, що сидів у ньому, знову заволодів ним* (Андрій Головка, I, 1957, 476); – *Ну, скажи, а дрібнобуржуазна стихія здорово сидить у тобі? – добряче ворухаться неглибокі віспинки навколо рівного носа* (Михайло Стельмах, II, 1962, 143). Крайня периферія розширена ситуацією з вказівкою на психічну особливість суб’єкта – *Сидить у крові* – “кому-небудь від народження притаманне щось, що становить невід’ємну особливість його характеру, вдачі”: *Хома, який умів з кожного покекувати, водночас викликав і загальну симпатію до себе своїм гумором та затягим колективізмом, що, здається, вже сидів йому в крові* (Олесь Гончар, III, 1959, 230) [320, с. 159].

Фізичний стан суб’єкта, що позначає ситуація $\ddot{U}L$, передає статичний процес, що означає “перебувати в стані спокою”.

Асертивна ситуація $\ddot{U}L$ вказує на положення при сидінні; це, зазвичай, людина, або хтось із чотириногих представників тваринного світу, що, підтримуючись на нижній поверхні, спирається на сідниці так, що тулуб більш–менш знаходиться у вертикальному положенні: *A földön, a padon, a széken ül; (a) tojásokon ül: madár költ; egyenesen, feszesen, görbén, mereven ül; → rangosan ül; → törökösen ül; → közel ül a tűzhöz; vkinek v. vmihez ül: modellként hosszabb ideig ebben a helyzetben marad, hogy lefessék v. megmintázzák; vkinek a jobbján ül; a vádlottak padján ül: ő a vádlott; az → anyja szoknyáján ül.* Прислів’я-порівняння: *úgy ül, mintha → karót nyelt volna; ül, mint → majom a köszörűkövön. / Száraz ágon, hallgató ajakkal Meddig ültök, csüggedt madarak?* (Tompá Mihály) *A rakodópart alsó kövén ültem* (József Attila) [340].

Ядро ситуативними *ÜL* в угорській мові розкривається декількома значеннями, які складають **наколюядерну зону** і позначають доволі схожий з фізичного боку статичний процес, але за семантичним наповненням вказує на відмінні позначення. Сидіти на чомусь, комусь, у напрямку, наприклад, в транспортному засобі, на коні, на тварині, в поїзді – *Ültem csolnakomban Habzó vizen* (Kölcsey Ferenc). *Rózsa Sándor szót se szól. Mozdulatlanul ült a lován* (Móricz Zsigmond). Зі значенням верхової їзди – *Ő az! sárga lovát meghajtva hatalmasan üli* (Vörösmarty Mihály). *Paripáját reggel könnyen ülé másnap* (Arany János) [340].

Поле дальньої периферії в угорській мові розширюється дієслівною ситуативою, яка є символом займаної посади: *A bársonyszékben, a bírói székben, az elnöki széken ül; → trónon ül; királyi széken ül* [340].

Дальню периферію складають значення ситуативними *ÜL*, що у неохвальному тоні передають стан, що вказує на тривалий чи довгий час просиджування: з тривалим візитом та турботами, довго залишатися на якомусь місці, сидіти на шиї, сидіти без діла вдома, перед телевізором, в гостях – *Egész nap a kávéházban ült. Itt ült nálam egész délután / Ha nagy ritkán vendég ült nálunk, hamarosan a csatákra fordult a szó* (Gárdonyi Géza). *És jó volt ülni így, sötét bornál, az ében Fák közt* (Tóth Árpád). *Árvalány. Folyton itthon ül. Eddig még vasárnap délután se ment el* (Kosztolányi Dezső). *Egész nap a könyvek mellett ül. Estéknként zongoránál ül* [340].

Дальня периферія представлена також і сталими ідіомами, здебільшого, згрубілого характеру чи сленгу: *ül a pénzén* (дослівно “сидіти на грошах”) *nagyon fősvény, zsugori* є показником великої жадібності.

Згрубілий вираз *Ülj a seggeden! (felszólítás nyugton maradásra: maradj nyugton, becsüld meg a jó helyzetet(de)t!)* [343] є застереженням, нагадуванням про те, що слід сісти на сідниці, взяти до уваги, оцінити ситуацію.

Крайню периферію утворюють інші значення ситуативними *ÜL*, які вказують на тюремне ув'язнення, перебування під арештом (рідко чи фамільярно): *Két évig ült Vácon. Nem akart más helyett ülni. / Tűsznak vitték, s*

két hónapig ült a gyűjtőfogházban (Kosztolányi Dezső). *Bizonyos időt mint kiszabott büntetést börtönben tölt. Tíz évet ült. Most üli a három évét* [340].

Ситуа тема, яка в переносному значенні позначає відносини, стосунки, стани, пов'язані тривалим часом у безпорадності: *Szólásszerű kapcsolatokban: vmely állapotban, kötelezettségben huzamos ideig tehetetlenül v. olyan módon van, hogy nem tud szabadulni tőle* [340].

ЛСВ асертеми ÜL становить ÜLDÖGÉL зі значенням “сидіти зручно, спокійно” формує свою денотативну структуру – *Nagyapó egész nap egy karosszékben üldögél és pipázik. Este a ház előtt a kis padon üldögél a család / Ajtóm, ablakom bezárva, Üldögélek a szobába / Bánatosan nézek Kandallóm tüzére* (Petőfi Sándor). *Be jó így üldögelni este* (Tóth Árpád). *Tétlen és dohogva üldögélt elsötétített zsalui mögött* (Babits Mihály) [340].

Лексикалізована денотативна структура сформована ядерною асертивною ситуацією ÜCSÖRÖG, що передає “стан сидіння з відтінком фамільярності, комічності, у несхвальному тоні та є показником бездіяльності” – *Vasárnap délután a kapu előtt ücsörög. Órákig kellett az előszobákban ücsörögnie. Nem szeret munka nélkül ücsörögni*, яка не розширена мікро і макроситуаціями [340].

Значення “сидіти згорнувшись, тулитися, залишатися прихованим” представлено асертивною ситуацією KUPOROG: *A dívány sarkában kuporog. A gyerek az asztal alatt kuporog. / A templom pitvarában koldusok kuporognak, őskori elhagyatottságban, viharverten* (Kosztolányi Dezső) *Másfél napig kuporgott a jégen, dideregve* (Karinthy Frigyes) [340].

Ситуа тема TRÓNOL, дослівно “сидіти на троні”, як у бувальному значенні, так і з фамільярним відтінком є показником гідності, урочистості утворює свою денотативну структуру: *Az emelvényen teljes díszben trónolt a király. Etel a nagy, világos konyhában trónolt, egy széles nádszéken, köténye korcán kulcskötegekkel, mint a család patrónája* (Kosztolányi Dezső). Образне саркастичне значення має ця сама ситуація, коли йдеться про уявну перемогу при сидінні: *Ott trónol az asztalfőn; az első sorban, a szalonban trónol*

Глузливий характер має її позгачення, коли йдеться про самовдоволення: *Magasan trónol: felülről, öntelten intézi a rábízottak ügyeit* [340].

У переносному значенні з відтінком чутливості та почуттям гумору, коли порівнюється сидіння з сидінням дитини на горщику: *Mint kis gyermek éjjeli edényen ül*. Образно, евфемізмом з прикрашанням: *Felnőtt illemhelyen nagy dolgát végzi* [340].

Сленговий вираз *Üljek a hintába?* думки (*hitetlenkedés kifejezése: nem hiszem!*) є висловленням невіри. Вираз *ülve nyalja a holdat* (*nagyon magas személy*) позначає можновладну впливову чи посадову особу [340].

Як бачимо, мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з “відчуттєвими проявами людського організму” в українській мові є одна асертивна ситуатема СИДІТИ, яка описує цей стан за допомогою різних значень одного дієслова *südüti*, мотивованих його правобічною валентністю, а в угорській мові наявні чотири ситуатемаи ÜL, ÜLDÖGÉL, ÜCSÖRÖG, TRÓNOL, які позначають зазначений стан різними дієсловами *ül, üldögél, ücsörög, trónol*.

3.2 Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного зовнішнього стану суб'єкта з погляду локальної характеристики

Асертивна ситуатема СТОЯТИ “бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця” (про людину і тварину) етимологічно позначала такий фізичний стан в і-с. мовний період як “стати/стояти, бути”, букв. “бути міцним”.

В українській мові конситуації **ближньої периферії** не розширюють поле зазначеної ситуатемаи у вказаному вище значенні, однак поле **дальньої та крайньої периферії** представлені значною кількістю мотиваторів, що уможлиблюється за рахунок сталих виразів, фразем, які позначають різноманітні як фізичні, так і психічні стани суб'єкта.

Фізичний стан, що вказує на хворобу, слабкість чи припинення життя передається значеннями дальньої периферії, яка в українській мові має фразеологічне вираження: *Стояти однією (одною) ногою в могилі* (рідше в труні, в гробі і т. ін.) “перебувати в стані повного виснаження, на грані смерті”: *Вона, Денисе Івановичу, .. виходжувала навіть таких, які однією ногою в могилі стояли* (М. Стельмах); *Біла, якморська піна, голова, .. сиві вуса та лопатою підстрижена довга борода на перший погляд казали, ніби цей дідок стоїть одною ногою в могилі* (Олесь Досвітній); [Борис (до Завади):] *Ти вже оджив своє і однією ногою стоїш у труні, ая повний нерушених молодих сил!* (М. Кропивницький); *Одною ногою в гробі стоїть, а ще зле творить* (Укр. присл.) [320, с. 742].

Серед консітуацій дальньої **периферії**, що позначають цей фізичний стан, знаходимо мотиватори: “розмовляти, проводити час”, “бути зайнятим кого-небудь, виконувати якусь роботу, по’язану з перебуванням на ногах”: *Стояти на варті* “стійко триматися в бою, не відступати, витримуючи натиск”; *стояти горою* “невідступно, всіма силами захищати, відстоювати кого- що-небудь”: *За народ горою стоїть* [Тарас Дніпровець]. *І, видно, не простий собі чоловік* (Д. Бедзик); – *Вислужується, – буркнув Галаган, – а ми за нього горою стояли* (А. Крижанівський); – *Євгене Панасовичу! – полум’яніючи, стиха озвалася вона. – Не журіться! Всебуде гаразд. От побачите! Ми всі за вас горою станемо...* (В. Речмедін) [320, с. 742].

Різновиди такого прояву фізичного стану передані в українській мові фразеологізмами, що становлять поле дальньої периферії: *стоїть як укопаний* – “нерухомо, непорушно”; *лédве (ледь) триматися (держатися, стояти) на ногах* – “з великим напруженням, через силу ходити, рухатися, робити щось” (перев. від перевтоми, фізичної слабості, хвороби, сп’яніння і т. ін.). *Привели на хутір кільканадцятєро їх [бійців], захоплених у бою, в запечених кров’ю ранах, і, хоч вони вже ледь трималися на ногах, вишикували їх під вікнами штабу* (О. Гончар); *Ледь тримаючись на ногах, вкрай виснажений і кволий, цей колишній сільський учитель фізики із власної*

ініціативи знайшов собі діло (І. Головченко і О. Мусієнко); *Всі к ночі так перепилися, Держались ледве на ногах* (І. Котляревський); *Домінік ледве держався на ногах і коливався на ході* (І. Нечуй-Левицький); *Аж перед світом приплився Чіпка додому, ледве на ногах стоячи* (Панас Мирний) [320, с. 742].

Дальня периферія розширена мотиваторами, що вказують на соціальне положення *стояти на голову вище* – “значно перевершувати когонебудь у якомусь відношенні” (розумовому, культурному і т. ін.).

Значення ситуатемами крайньої периферії межують із значеннями, що розкривають психічні процеси людської пам’яті, позначені конситуаціями дальньої периферії: *Стояти в голові* – “постійно, невідступно поставати, з’являтися в пам’яті, свідомості” *Стояти в пам’яті* – “залишатися в свідомості, не забуватися”, *Стояти перед очима: Не неодмінно, щоб режисер приходив на фабрику щодня. Ввесь час свідомо й несвідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію* (Ю. Яновський). *Мені все стоїть перед очима Брянський, звучить його голос* (О. Гончар); *І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Леся Українка); *Як живії, вони стоять перед душею моєю: Андрійковеселий, кучерявий .. Василько над квітками та зіллям сидить, задумався...* (Марко Вовчок) [320, с. 742].

У переносному значенні “твердо дотримуватися певних думок, поглядів і т. ін., бути переконаним у чому-небудь, бути прихильником чогось” ситуатема **СТОЯТИ** розширює поле дальньої периферії: *Стояти на своєму*. Дальню периферію наповнюють ситуатемами зі значеннями “активно обстоювати, захищати кого-, що-небудь”, *Стояти на боці кого* – “бути прибічником кого-небудь, підтримувати його, поділяючи його думки, обстоюючи його інтереси”, *Стояти [сам] за себе* – “не давати скривдити себе, захищати себе своїми силами, без допомоги будь-кого іншого”, *Стояти на позиції* – “поділяти, підтримувати чию-небудь точку зору”: *Стояти в опозиції. Стояти за правду* [320, с. 742].

Твердо (міцно) стояти на ногах (на землі) – “мати владну і невимушену поставу” (про фігуру) чи “упевнено діяти, мислити і т. ін.” є показником непорушності у чомусь: А Ганька й собі виплакувала від матері мережані білі спідниці, блузки, намисто. Вона була міцна, твердо стояла на ногах, як батько (М. Томчаний). Скільки це днів минуло, як вона зустрілась з незнайомим? Ніби давно це було, а, здається, вже так твердо стоїть вона на ногах, уже не огортають її сумніви (А. Хижняк); Міцно стояв на землі Степан Куреня. І раптом – земля з-під ніг! Караул, рятуйте, кровне однімають, рубаять під корінь (В. Дрозд) [320, с. 742].

Крайня периферія наповнена ситуаемами, що позначають емоційний фон набридлості: *Стоя́ти / стати кілком (колом) в горлі – “дуже набридати, остогидіти”: Вже мені ті його вірші кілком в горлі стоять! (І. Франко); Стоя́ти (ставати) / стати клубком в горлі – “не давати можливості вільно дихати; душити” (про біль, образу і т. ін.): Сльози безсило розпачу й образи палили груди, ставали в горлі клубком (З. Тулуб) [320, с. 742].*

Асертивна ситуаема угорської мови ÁLL фіксує такий стан субекта, при якому вертикальне положення його стопи на поверхні відпочиває, тобто не перебуває в русі: *A fiú órák óta a kapu előtt áll. A kisgyerek négykézlábra állva kúszik végig a szobán.* У значенні займати/залишати місце, положення, стан ситуаема найбільш наближена до ядерної, та є її складником: *Keményen áll a viharban. Szilárdan áll őrhelyén. Zokszó nélkül állnak a pokoli hőségben. / Játék van Budában, fényes harci játék, Sok magyar kidőlt már, de egy olasz áll még (Arany János). Ott állt egymaga száz ellen (Mikszáth Kálmán) [340].*

Дальня периферія включає такі значення асертивної ситуаеми: “стояти на іншому місці, в положенні, статусі, позиціонувати”: *Arja elé állt, és bevallotta tettét. A ló már magától is a rúd mellé állt. / Szépen megkövetjük felséges királyunk, Hogy hitvány beszéddel színe elé állunk (Arany János).* Образно *Kik a mi fejünkre állani akarnak, Azoknak mi állunk feje tetejére (Petőfi Sándor).* Хтось приходить та пробуває (простоює) деякий час: *Egy napon ismét vendégül állt Petőfi a koltói kastélyhoz (Jókai Mór) [340].*

“Стойати в закритому приміщенні, поруч з кимось, чимось – приєднуватися, париставати до кось чи до чогось”: *A pártütőkhez állt. A szegények mellé áll. A mi zászlónk alá áll mindenki. Az egész község hozzá állt, amikor megtudták, mit akar. Mindnyájan mellé(je) álltak. Mindig oda áll, ahol a legtöbb hasznot reméli. / Amint a szomszédgazda többet ígér [a napszámosoknak]..., ahhoz állnak (Jókai Mór). Ha ti idetértek, a zászlóhoz álltok, A menny csillagait aggatom reátok (Mikszáth Kálmán). Jobban szeretne volna, ha új ura, kihez állott, hívő keresztény ember lett volna (Ady Endre) [340].*

Вживається також у значенні “починати стояти; йдеться про рід заняття, кар’єру і т. ін.”: *A szegény Pór-legény Vagy bodnárnak, Vagy betyárnak, Vagy zsványnak állt (Csokonai Vitéz Mihály). Також фамільярно: álljon katonának vagy mi, De az édesanyját nem akarta hagyn (Arany János). S ő feledve minden baját, búját, Ifjak közé hadi bajtársúl ál (Petőfi Sándor) [340].*

Крайню периферію утворюють значення конситуацій, які межують зі значеннями дієслів, які позначають психоемоційні стани суб’єкта, або належать до зон інших лексичних груп дієслів:

(Не) “витримувати”, стояти, не піддаючись: *Áll vkit: elviseli a jelenlétét; nem állja őt: nem szenvedheti, nem kedveli, nehezen viseli el a természetét v. jelenlétét; áll vmit: tűri, elviseli a hatását; állja a füstöt, a hideget, a kint, a kritikát; nem áll vmit: nem szeret, nem bír enni vmely ételt; állja a próbát; állja vkinek a tekintetét / Szíjmadzag nem állja, ha erősen húzod (Arany János). / Nem állhatom a durva zajt. (Komjáthy Jenő) Leült vele szemben, állta az izzó szemeknek a ragyogását (Mikszáth Kálmán). Állta a brutális csapásokat, mint a katonák (Gárdonyi Géza). Nem szereti se a kávé, se a tejet, ... még a vaját se állhatja (Nagy Lajos) [340].*

“Не витримувати критики” – *Nem állja: nem tudja türtőztetni magát. Nem állta szó nélkül. / Buda csak nem állja, Hogy balga beszédet ki ne ejtsen szája. (Arany János) Nem állhatta, hogy okát ne kérdezze (Mikszáth Kálmán) [340].*

“Терпіти, триматися, приймати” з фамільярним відтінком: *Már nem állom a teknő felett (Arany János, Арістотель, переклад) [340].*

Як показник зусиль, мужності, стійкості: *Állja a harcot, az ostromot, a tüzet, a versenyt, a viadalt. / Zádor megfordulva, másodszor állta harcot (Vörösmarty Mihály). Hiába, a versenyt nem állhatom, Mindenki az olcsóbb után eseng (Madách Imre) [340].*

“Стояти/триматися поряд, бути підтримкою” – *Minden fejedelmek Mint egy kőfal, állnak a te fiad mellett (Arany János). Mind a ketten álltak elébbeni vallomásuk mellett (Jókai Mór) [340].*

Поширена ця ситуаема в угорській мові зі значенням “вартувати (коштувати)”, брати на себе / покривати видатки: *A diákok étkeztetését közösen állták. / Ami kára fog esni, azt mind megtéríti neki bőségesen Ocskay László! Állja a császár pénztára! (Jókai Mór) Jubileumok egy nappal előbb lesz. A bort ő állja (Tolnai Lajos) [340].*

У переносному значенні фона є показником “особистих цілей, внеску”: *Álljon az olvasók elé érveivel és bizonyítékaival! [340]*

Ситуаема є вказівкою на наполяганні на своєму при торгуванні, розмові, перемовинах: *De mit álltam szóba véled? / Haramjával nem beszélek. (Petőfi Sándor) Beszédbe állsz a test nélküli léggel (Arany János,– Шекспір, переклад) [340].*

Зі значенням “очолювати щось, приєднуватися до чогось”: *A munkásosztály élére áll. Élére állt az önkényuralom ellen hirdetett harcnak. / Az óriás lakatoslegény csatlakozott az inasokhoz, és élükre állt (Mikszáth Kálmán). Az öreg kapitány szeretett volna századja élére állni (Eötvös Károly) [340].*

Ситуаема, що вказує “на дотримання клятви, обіцянки, слова”, наповнює також **поле крайньої периферії**: *Állja esküjét, fogadalmát, ígését, szavát. Állja, amit mondott. Becsületesen állja mindazt, amit vállalt. / Ha az én birtokom volna, állnám a szavamat tizenöt ezerre (Mikszáth Kálmán). Én tudom, állom, hogy ez: a Minden / S hogy minden egyéb hasztalan (Ady Endre) [340].*

Ситуаема, рідко вживана, вказує “на ручання за когось, давати гарантії”: *Kezeskedik, szavatol, jótáll vmiért. / Fejemmel állok mindenért, mond a magas férfit (Jósika Miklós). Nem állok érte, Hogy e vad erdőn bántatlan maradsz.*

(Arany János, Шекспір, переклад): *Túrte Miklós, túrte, ameddig túrhette, Azzal álla bosszút, hogy csak fel sem vette* (Arany János). *A párizsi szobrász nem állhat bosszút ilyen antik kegyetlenséggel* (Ambrus Zoltán) [340].

Дієслова на позначення фізичного зовнішнього стану суб'єкта з погляду локальної характеристики мотивовані в обох мовах однією асертивною ситуатемою **СТОЯТИ / ÁLL**, яка у контекстному оточенні зумовлює різноманітні конситуації, мотивовані морфемними дериватами цих дієслівних позначень, які актуалізують ЛСВ дієслів *стояти / áll*. В українських прикладах зафіксовано поодинокі синонімічні варіанти дієслівного компонента *стояти* у складі фразем (*триматися, держатися*).

3.3 Мотиваційна основа дієслів на позначення фізіологічно-тілесного стану суб'єкта з відчуттєвими проявами людського організму

Фізіологічно-тілесний стан людини, при якому вона покривається потом, що виділяють підшкірні залози, позначений в українській мові **асертивною ситуатемою ПІТНІТИ** розм. **ПОТІТИ**: *Кукулик совався на кріслі, червонів, пітнів* (Павло Загребельний, *День...*, 1964, 328); *В Річинського пітніли руки навіть крізь рукавички* (Ірина Вільде, *Сестри...*, 1958, 3) [322, с. 550].

В українській мові ця ситуатема не розширена конситуаціями, а має різні морфолого-дериваційні різновиди та її синоніми: *пітніти, пропрівати, мокріти, упрівати, пріти* розм., *уприватися, [впарюватися]* розм. *зопрівати* розм., *употіти [впотіти], спотіти, спітніти, пропотіти, змокріти, упріти [впріти], упаритися [впаритися], зопріти [зіпріти]*. *Вулкан потіє і трудиться, Всіх лає, б'є, пужа, яриться, К роботі приганя майстрів* (І. Котляревський); *В Річинського пітніли руки навіть крізь рукавички, але пригортав Олену міцно* (Ірина Вільде); – *Скоро ти пропотієш, а там, дивись, і стане легше...* (Вас. Шевчук); *По коліно в болоті грузне кінь, в натузі везе кладь, мокріє, лисніє* (К. Гордієнко); *Саїд згадав Кампир-Рават і тих же*

дехканів, що, впріваючи, відкочували вагонетки або кайлували скелю (І. Ле); Петро мовчав та тільки прів і червонівся (Лесь Мартович); – Геть чисто впарився, сину, – жалівся він Цигулі. – Коли ж мало не всю худобу звели. Давайте на підмогу (А. Головка); Зопривши від натуги, він протиснувся, нарешті, всередину, але.. побачити нічого не міг: спереду стояла глуха стіна широких стин (П. Панч) [322, с. 550].

Основне значення “виділяти піт; покриватися потом”: *Міхи престрашні надимають, Огонь великий розпалюють, Пішов тріск, стук од молотів. Вулкан потіє і трудиться* (Іван Котляревський, I, 1952, 209); *Людина, яка довго перебуває в умовах високої температури, потіє, втрачаючи при цьому не тільки воду, а й білки, вітаміни, мінеральні солі та інші необхідні для організму речовини* (Вечірній Київ, 7.VIII 1957, 2). Схоже значення “працювати, робити що-небудь, витрачаючи багато сил”. *Робітники потіли, а пани з того жиріли* (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 343); *В будні вона [молодь] тут не дуже потіла над роботою* (Іван Франко, VII, 1951, 22); – *Над задачкою потіємо? Не виходить? Що ви зараз проходите, дроби?* (Юрій Мушкетик, Чорний хліб, 1960, 46) [322, с. 550]

Синонімами аналізованої **асертивної ситуативи** є УПРІВАТИ (ВПРІВАТИ), УПРІТИ (ВПРІТИ), які вербалізовані дієсловами зі значенням “пітніти, покриватися потом” вказують на інтенсивність дії, мають стилістично підсилюючий характер позначуваної ситуації. – *Всі дивилися зі співчуттям на писаря, що аж упрівав, читаючи якесь письмо від старости* (Лесь Мартович, Тв., 1954, 64); *Він упрівав від спеки, раз по раз витирав піт на обличчі великою хусткою* (Василь Минко, Моя Минківка, 1962, 67); [Лукерія Степановна:] *Віриш, лапнула себе за голову, аж волосся змокло, так упріла* (Марко Кропивницький, II, 1958, 298); *Поки Корній прокопав перший рівчачок уперек греблі, то добре впрів* (Борис Грінченко, I, 1963, 417); *Аж у коридорі Артур відчув, як він упрів, стоячи в кабінеті біля самої грубки* (Анатолій Хорунжий, Місто.., 1962, 120) [322, с. 550].

Конситуації розмовного мовлення зі значенням “вкриватися потом від задухи, втоми, перенапруження і т. ін.”: *Веселість все розпалялась. Робилось душно, люди пріли у кептарях, дихали випаром поту* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 354); *В кухні сиділи селяни, зворушені самим святочним ожданнєм [чеканнєм]. Пріли з нетерпливості* (Ольга Кобилянська, II, 1956, 119); та зі значенням “напружено працювати”. – *Бувало вечорами, коли хлопець при каганці пріє над складами.., – батько аж зведе голову від роботи й гляне гордовито на жінку* (Андрій Головка, II, 1957, 212); – *Дивлюся, а серед них Мартин, синок нашого сільського дуки, я в нього з самого дитинства у наймах прів* (Юрій Збанацький, Сеспель, 1961, 229) [322, с. 550].

Розмовне *потіти* в значенні “виявляти ретельність, добре, сумлінно виконувати якусь роботу” є складником дальньої периферії: *В будні вона тут не дуже потіла над роботою* (І. Франко) [322, с. 550].

Угорська мова позначає такий фізіологічно-тілесний стан суб'єкта **асертивною ситуатемою IZZAD**, що вказує на піт людини, виділення рідини із потових залоз тварин по всьому тілу чи його частині (більше, ніж у звичайній кількості), також виробляти піт; пітливість як властивість. *Izzad a nagy melegben. Izzadtam a vastag dunyha alatt. Izzadtak a lovak az erőlködésben. / Sok ezer veszélyben izzada orcám* (Berzsenyi Dániel). *Terhe alatt Bence mosolyogva izzad* (Arany János). *Az ura köhögni kezdett, alattomos, kis lázai támadtak, éjszaka izzadt* (Kosztolányi Dezső) [340].

Ситуатему в переносному значенні, що вживається зрідка, порівнюється з кривавим потом, тобто з перебуванням у муках; фіксуємо також значення “надриватися, страждати з гіркотою через зусилля”, які слід віднести до крайньої **периферії**, оскільки тут позначається не фізіологічний стан суб'єкта, а психічний: *Izzadott a török véres verítéket* (Petőfi Sándor) [340].

Ситуатема, що вказує “на норовливість щосили виконувати важку роботу”: *Sokat izzadt, amíg idáig eljutott. / Csatáz, vív, izzad éj és nap* (Czuczor Gergely). *A bort megisszák, asszonyt megverik És izzadnak reggeltől estelig*

(Juhász Gyula), також може бути вказівкою на неприємну ситуацію, душевні муки та страждання та є складником дальньої периферії.

Ситуа тема VEREJTÉKEZIK є показником літературної мови, що вказує на “процес потовиділення через значні зусилля, високу температуру, спеку, лихоманку, що супроводжується болем”: *A nehéz munkában verejtékezett az arca, a homloka. / Verejtékezve ébredsz és örülsz, hogy csak álom volt* (Karinthy Frigyes). Образно ця ситуа тема вказує на втомливу роботу в закритому приміщенні, на виконання важкої напруженої роботи: *Sokat verejtékeztem, amíg megszületett ez a vers* [340].

У значенні, яке є переносним, ситуа тема позначає “потовиділення кров’ю, тобто вказівка на великі душевні/психічні муки”: *Vért verejtékezik: szörnyű lelki kínokat érez. / Az én szeretetem nem szeretet! Az én életem nem élet És hogy ezt átgondoltam, szinte vért verejtékeztem* (Gárdonyi Géza) [340].

Ідіома *izzad, mint a [egy] ló – erősen izzad* вказує на велику кількість виділеного поту, який порівнюється з конем, і також є складником дальньої периферії.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізіологічно-тілесного стану суб’єкта з відчуттєвими проявами людського організму в українській мові є асертивні ситуа теми, які не мають конситуацій, позначених за допомогою одного й того ж дієслова з такою семантикою, а позначаються його морфолого-дериваційними різновидами, що утворюють їхнє ядро, та синонімами, кожен з яких має свою денотативну структуру. В угорській мові маємо анологічну тенденцію, проте словотвірна мотивація дієслівних позначень є різною – в українській мові морфемні деривати є префіксальними утвореннями, а в угорській – суфіксальними.

3.4 Мотиваційна основа дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб’єкта “втрачати сили, ставати /стати фізично слабким”

Асертивна (ядерна) ситуаема ХВОРИТИ позначає фізичний стан “бути хворим, страждати від якоїсь хвороби”: *Чи живі, чи здорові, – тише, – діти мої любії і ти, жінко кохана? А я, то все хворію* (Марко Вовчок, I, 1955, 31); *У мене теж старший син сії осені хворів бісовою трясцею* (Панас Мирний, V, 1955, 422); *Ледве дійшла я додому. Лягла і довго хворіла* (Гнат Хоткевич, I, 1966, 68) [322, с. 46].

В українській мові ця ситуаема сформована її фонетичними дериватами *хоріти, хворувати* [*хорувати* діал.], які не формують окремі денотативні лексикалізовані структури.

Ближню периферію утворюють дієслівні синоніми, що описують різні мікроситуції стану хвороби людини: *нездужати* (про відчуття нездоров’я, слабості), *слабувати, недугувати, недужати, слабіти, боліти* розм., *гибіти* діал.; *страждати* (“довго; мати певну хворобу”); *лежати, валятися* розм. (“не вставати з постелі через хворобу”); *недомагати, кволитися* розм., *кволіти* розм. (“почувати себе слабим, недужим”); (“хиріти, чахнути, чевріти”).

Щось із печінкою в неї, здавна хворіє, сьогодні мала приступ (Є. Гуцало); *Він тоді нездужав, але на зустріч з нами все-таки прийшов* (А. Шиян); – *Яке здоров’я?.. – одказував він стиха та зглуха. Гибію. Слабую дуже на голову й на очі* (Марко Вовчок); [Гарасим:] *Що ж ти, недугував на очі, чи що?* [Кобзар:] *Недугував* (Панас Мирний); *Пріська й каже: – Не так він недужав, щоб йому животіти* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Пошесть пішла по всіх казармах. Люди не переставали слабіть і вмирати* (І. Нечуй-Левицький); *Яків усе хорів* (Марко Вовчок); *По морі ми плили без злих пригод, Лиш хворував погано весь народ* (І. Франко); *Я нас занедужав. Він і раніше хорував, але ходив, а ось від того часу, як вночі заливала його кров, він вже не підводився з ліжка* (Мирослав Ірчан); *Більшість старих китів страждають атеросклерозом* (з газети); *У коваля жінка розбита паралічем лежить от уже більше року* (А. Головка); – *А як лежала у нас, як та колода, три тижні валялася... хто за тобою ходив?* (Панас Мирний); *Вона була вже*

не молода.. – очі вже недомагали (Н. Кобринська); З місяць у лікарні пролежав [дід] та й тепер кволить (Б. Грінченко); – Солоха, правда, довго-довго кволіла, боліла, та таки вичуняла (Панас Мирний); Здоров'я своє звела, хирію (Ганна Барвінок); Зanedужала Хведорова жінка, чахла-чахла та і вмерла (О. Стороженко); Чевріє дитина (Словник Б. Грінченка) [322, с. 46].

Крайня периферія ситуативи ХВОРИТИ – позначення психічного стану суб'єкта зі значенням “глибоко пройматися болем, хвилюватися за когось, щось, уболівати за ким-, кого-небудь”: *Я люблю тебе так через те, Що гидуєш ти словом мертвям [мертвим], Що в тобі самотійність росте, Що вселюдським хворієш ти плачем* (Павло Грабовський, I, 1959, 440) [322, с. 46].

Ядерна ситуатива угорської мови, що позначає відповідний стан, має формальне вираження BETEGESKEDIK та семантичне “хворіти протягом тривалого часу, часто хворіти”: *Gyermekkorában sokat betegeskedett. Éveken át betegeskedett. Régóta betegeskedik. / Egyes asszonyságok évekig betegeskedve, a fürdőbe küldettek* (Eötvös József). **Ближня периферія** мотивована дериватом *elbetegeskedik* ядерної ситуативи, що маркує теж “тривалість хворобливого стану суб'єкта”: *A baleset után még évekig elbetegeskedett* [340].

Значення “хворобливого стану, що вказує на неповне зцілення після перенесеної хвороби”, передає морфемний дериват ядерної ситуативи *gyengélkedik* “відчувати себе не повністю здоровим”: *A múltét óta folyton gyengélkedik. Még mindig gyengélkedik, ezért nem tud dolgozni semб* [340].

Дальня периферія утворена ситуативою розмовного стилю GORNYADOZ, яка описує хворобливий стан за допомогою значення “горбитися, гнутися, згинатися”: *Már egy hete nem jár dolgozni, csak itthon gornyadozik. Ha beteg vagy, fekiüdj le, ne gornyadozz itt! / Métély pusztít az állatok közt. Az ember maga is gornyadozi* (Jókai Mór). [340]. Тут маємо яскраво виражений асоціативно-термінальний тип мотивації, заснований на метафоричному перенесенні значення.

До **крайньої** периферії належать семи, описані дериватом *gyengélkedik*, які набули статусу евфемізмів. Значення “страждати від цього захворювання” демонструє перехресність зв’язків дієслівної семантики фізичного і чуттєвого станів: *Vmely betegségben szenved. Influenzában gyengélkedik. Feleségem gyomorbajjal gyengélkedik. / Már régen gyöngékedett, de a mellbetegséggel ki lehet húzni hatvan esztendeig is* (Mikszáth Kálmán) [340].

Вираз *betegségben szenved* зі значенням “страждати у хворобі” є часто вживаним і стосується теж **крайньої периферії**, адже вказує на страждання через тілесні ушкодження, біль, причини великого болю: *Belső sérüléseket szenvedett. / Veszedelmes csontrepedést szenvedett a térde kalácsában* (Jókai Mór). [Az öreg asszony] *homlokán nagyobb, bal térdén kisebb zúzott sebeket szenvedett* (Kosztolányi Dezső). *A csecsemő / is szenved, ha szül a nő* [343].

Сема ‘терпіти нещастя з якоїсь причини’ належить теж до крайньої периферії: *Ember, állat, dolog vmely kárt, súlyos állapotot, szerencsétlenséget elviselni kénytelen; vmi baj, hátrány éri. Börtönbüntetést szenved* [343].

Крайню периферію утворює ситуатема NYAVALYÁSKODIK, що є морфемним дериватом ядерної ситуатемі і описує загалом страждання, нездужання, перебування в жалюгідному становищі: *Az ilyen öreg ember csak nyavalyáskodik. Az utóbbi időben sokat nyavalyáskodott* [343] і переходить вже до розряду дієслів психічно-емоційного стану.

Як бачимо з проаналізованого матеріалу, мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб’єкта “втрачати сили, ставати / стати фізично слабким” в обох мовах є стани ‘нездужання’, ‘страждання’, ‘тривалої хвороби’, ‘фізично-тілесного болю’ людини тощо, які описують ядерні ситуатемі, виражені морфемно-фонетичними і морфолого-дериваційними різновидами, та периферійні ситуатемі, виражені дієслівними синонімами. В українській мові наявні ще діалектні й розмовні форми як серед дериватів, так і серед синонімів. В угорській мові зафіксовано застарілі форми дієслів на позначення суто хворобливого стану суб’єкта.

3.5 Словотвірно-ономасіологічна мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта в українській та угорській мовах

Питання про словотвірно-ономасіологічну мотиваційну основу дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта є одним із найскладніших у теорії дієслівної номінації загалом. На думку Торопцева І.С. [124], до ономасіології як науки найближчим є словотвір, що є способом представлення значення у слові, способом об'єднання думки зі словом [243, с. 17].

І. Улуханов свого часу під мотивованістю розумів “відношення між двома словами, що мають такі ознаки:

- обидва слова мають той самий корінь;
- значення одного зі слів повністю входить у значення іншого або повністю тотожне лексичному значенню іншого” [217, с. 7].

Що стосується словотвірно-ономасіологічних характеристик дієслів, що позначають фізичний стан суб'єкта, то для них обов'язковим є прикріплення префікса до інфінітивної основи дієслів, не ускладнені іншими формотворчими афіксами, що надають додаткового (граматичного) значення слову: *пітніти, употіти [впотіти], спотіти, спітніти; пріти, пропотіти, пропрівати, упрівати, упріватися, [впарюватися], упріти [впріти], упаритися [впаритися], зопріти [зіпріти], зопривати*. Таким способом творення – префіксальним – зазначена група дієслів різниться від ЛСГ дієслів, що позначає психічний стан суб'єкта.

Продуктивним префіксом в українській мові є афіксальна морфема **по-**: *погладшати, побіліти, побліднути, податися, позеленіти, пожовтіти, помарніти, померти (умерти), посивіти, посиніти, постаріти, почервоніти*, що, дадаючись, до інфінітивної форми, вказує на поетапне проходження процесу з видимим зоровим проявом. Зазвичай, такий процес нешвидкоплинний, немиттєвий. Окрім того дієслова з цим префіксом

описують волевиявлення суб'єкта з вказівкою на проведений час: *повалятися, повисіти, позвисати, полежати, посидіти, постояти*.

Високою продуктивністю відзначається і префікс *за-*: *задерев'яніти, замерзнути, закостеніти, зав'янути, заслабнути, зачахнути, загинути, загаснути, захворіти*, який у дієсловах вказує на те, що суб'єкт повністю охоплений станом із зазначенням ознаки; маркує початок дії і короткочасний вияв процесу – *захроніти, задрімати*.

Дієслова *зістаритися, зіщулитися, зів'янути* – хоч і є синонімічними до *постаріти, зав'янути*, однак мають семантичний показник зменшення в об'ємі від несприятливих умов/обставин з поступовим проходженням вказаного процесу.

Менш продуктивним є префікс *пере-*: *перележувати, перевтомлюватися, пересиджувати, перехворіти, перемерзати*, який є показником повторюваності дії та відновленням сил, початкового стану, також вказує на те, що небажаний чи неприємний стан підлягає виправленню.

У прикладах *померзнути, позатікати, поціпеніти, пов'янути, погаснути* префікс *по-* демонструє свої омонімічні властивості з вказівкою на повторюваність дії та розповсюдження такого процесу на групу людей: *Усі люди пов'яли, змарніли; тільки бабуся велична, як і була* (Марко Вовчок, І, 1955, 127) [317, 700].

Твердження Н.Б. Лебедевої про те, що дієслово “наповнюється” додатковими смислами, має під собою всі підстави: “Семантичне наповнення/насиченість дієслівного ядра відбувається за рахунок так званих “розповсюдників”, “кваліфікаторів”, “семантичних доповнювачів” і т. п., які вносяться префіксами” [127, с. 122–132]. Такими поширювачами / наповнювачами для групи дієслів, що позначають фізичний стан суб'єкта в українській мові, слугують префікси, що чітко продемонстровано прикладами.

Словотворення угорських дієслів зі своїми морфолого-дериваційними утвореннями має дещо відмінний характер від української дериватології в силу своєї морфологічної будови.

Дієслівна ЛСГ на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта, як і інші дієслова, що позначають стан, у словотвірному плані характеризується наявністю часто вживаного афікса *-ik*, який в українській мові можна зіставити з постфіксом *-ся*, що вказує на обернену дію для суб'єкта: *gyarapodik, hájasodik, elzsirosodik, kövéredik, vastagodik, haldoklik, betegeskedik, belélegzik* та ін. Для угорської мови цей афікс угруповує дієслова до загальнозворотніх дієслів з показником дії, яка відбувається в самому процесорі, носієві дії, вказує на зміни фізичного і психічного стану суб'єкта.

Продуктивними префіксами угорського дієслівного словотворення є префікси *-el, -meg*: *elzsirosodik, elhunyt, elhalálozik, elfásul, elfásodik, elnémul; meghal, (meg)dermed, meghal, megmelegsik, meggémberekedik, megnélum,*

Рідко вживані префікси *-be, -rá* виконують ті самі функції, що й суфікси *-el, -meg*: *befagy, ráfagy, megfagy.*

Слід зазначити, що для угорського словотворення продуктивним є морфолого-синтаксичний спосіб, а також лексико-семантичний спосіб, тобто перехід дієслів до іменних частин мови. Так, на прикладах дієслівної групи фізично-тілесного стану суб'єкта (*csidítni, стояти*) можна простежити численні деривати в лексико-семантичному різноманітті: *aláül; átül; beül; beleül; elül; előreül; felül; félreül; hátraül; helyreül; hozzáül; ideül; kiül; körülül; leül; megül; melléül; nekiül; odaül; összeül; ráül; széjjelül; szétül; végigül; visszaül, ült; átáll; beáll; beleáll; egybeáll; eláll; ellenáll; előáll; előreáll; feláll; félreáll; fennáll; hátraáll; helyreáll; helytáll; hozzááll; ideáll; jótáll; kiáll; körüláll; különáll; leáll; megáll; nekiáll; odaáll; odább; összeáll; rááll; szembeáll; szétáll; továbbáll; végigáll; visszaáll.*

Висновки до розділу 3

У практичному розділі для виявлення мотиваційної основи дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта була розроблена їх класифікація з урахуванням сучасних доробків у галузі нейролінгвістики, яка дозволила поділити дієслова на позначення фізичного стану суб'єкта на 3 групи з 1) фізично-тілесними, 2) фізично-зовнішніми та 3) фізіологічно-тілесними проявами організму. Такий поділ ЛСГ дієслів дозволив простежити та зіставити ядерні й периферійні зони мотивації дієслівної семантики фізичного стану суб'єкта із застосуванням ситуативно-подієво-пропозиційного методу, який був розроблений Н.Б. Лебедевою.

Застосований у роботі ситуативно-подієво-пропозиційний аналіз дієслів із семантикою фізично-тілесного, фізичного зовнішнього, фізіологічно-тілесного станів суб'єкта разом із когнітивно-ономасіологічним їх аналізом підтвердив припущення Н.Б. Лебедевої про те, що ситуаема для такого виду мовного аналізу є основним поняттям, оскільки весь процес, який називає дієслово, усвідомлюється як співвідношення різних ситуацій, що складається з учасників та їх взаємодії, зміна ситуацій розцінюється як подія, а логічна структура має пропозиційне упорядкування.

Основне навантаження при виявленні мотиваційної основи досліджуваних дієслів є асертивна ситуаема, яка є ядром описуваної дієсловами ситуації.

Було встановлено нерівномірність заповнення ядерних та периферійних зон для дієслів, що позначають фізично-тілесний та фізіологічно-тілесний стани суб'єкта. Акцентовано увагу на дальній та крайній периферії, які наповнені значно ширше від ближньої за рахунок численної кількості сталих виразів та фразем в українській мові, меншою мірою в угорській, та у своїх позначеннях мають здатність до переходу від фізичного до психічного станів суб'єкта.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з “відчуттєвими проявами людського організму” в українській мові є одна асертивна ситуатема СИДІТИ, яка описує цей стан за допомогою різних значень одного дієслова *siditi*, мотивованих його правобічною валентністю, а в угорській мові наявні чотири ситуатемами ÜL, ÜLDÖGÉL, ÜCSÖRÖG, TRÓNOL, які позначають зазначений стан різними дієсловами *ül, üldögél, ücsörög, trónol*.

Дієслова на позначення фізичного зовнішнього стану суб'єкта з погляду локальної характеристики мотивовані в обох мовах однією асертивною ситуатемою СТОЯТИ / ÁLL, яка у контекстному оточенні зумовлює різноманітні конситуації, де ці дієслова вжити як у прямих, так і в переносних значеннях.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізіологічно-тілесного стану суб'єкта з відчуттєвими проявами людського організму в українській мові є асертивні ситуатемами, які не мають конситуацій, позначених за допомогою одного й того ж дієслова з такою семантикою, а позначаються його морфолого-дериваційними різновидами. В угорській мові маємо різні асертивні ситуатемами, що позначають цей стан окремими дієсловами.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта “втрачати сили, ставати / стати фізично слабким” в обох мовах є стани ‘нездужання’, ‘страждання’, ‘тривалої хвороби’, ‘фізично-тілесного болю’ людини тощо, які описують ядерні ситуатемами, виражені полісемічними дієсловами з їхніми морфолого-дериваційними різновидами, та периферійні ситуатемами, виражені дієслівними синонімами. В українській мові наявні ще діалектні й розмовні форми як серед дериватів, так і серед синонімів. В угорській мові зафіксовано застарілі форми дієслів на позначення суто хворобливого стану суб'єкта.

Результати проведеного дослідження відобразили закономірності та відмінності в мотивації дієслівних найменувань зі значенням фізичного стану суб'єкта в українській та угорській мовах, дали змогу встановити типи

мотивації, найпоширенішим з яких є пропозиційна мотивація (асертивна), змішаний тип мотивації розширює зони дальньої та крайньої периферій дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта разом із модусною мотивацією як ціннісно-оцінним складником, що наповнена фразеологізмами; асоціативно-термінальна мотивація представлена мотиваторами метафоричного статусу.

Ситуацями угорського дієслова на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта проілюстрували широкий спектр переходу від фізичних показників до психічних проявів, соціальних призначень і вказали на перевагу асоціативно-термінального типу мотивації.

Що стосується словотвірно-ономасіологічних характеристик дієслів, що позначають фізичний стан суб'єкта в українській мові, то для них обов'язковим є прикріплення префікса до інфінітивної основи дієслів.

РОЗДІЛ 4

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МОВАХ

Як уже зазначалося, в рамках когнітивної лінгвістики закріпилося уявлення про дієслово як носій інформації про певну ситуацію, що триває в часі і просторі й описує взаємовідношення учасників у конкретній ситуації.

Досліджувані дієслова на позначення психічного стану суб'єкта аналізуємо на основі мотиваційної ознаки в їх значенні, або загальної категоріально-лексичної семи 'прояв стану суб'єкта: переживати стан'. Складниками цієї мотиваційної ознаки, орієнтуючись на матеріал дослідження, є аломотив: 'внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану'.

Як власне сам мотив, так і його основний аломотив ґрунтуються на онтології емоцій людини, які К.Е. Ізард розглядає як *самостійний* емоційно-психічний процес, що впливає на когнітивну сферу й поведінку людини. На думку К.Е. Ізарда, емоції мобілізують енергію для здійснення дії, керують когнітивною й фізичною активністю організму, направляючи її в потрібне русло, фільтрують сприйняття світу. Отже, емоція є природним внутрішнім явищем, яке відображає ставлення людини до реальної дійсності. І саме завдяки цьому ставленню стає можливою фіксація вияву емоції та її сили назовні через вербальне й / чи невербальне втілення [82, с. 26].

Для К. Е. Ізарда базовими емоціями є **інтерес, радість, подив, печаль, гнів, огида, презирство й страх**. Інтерпретуючи рухи очей і голови як міміку, він додає до вихідного списку ще емоцію **сорому**. Пантоміміку також уявляє як форму вияву базових емоцій, тому сором'язливість посідає наступну позицію в його таканомії. К.Е. Ізард міркує над емоцією **провини** і зводить її появу до морального розвитку особистості, усвідомленого життєвого досвіду, культури етносу, сумління та поведінки.

При цьому сумління мислиться ним як соціально незріле чи зріле. Інтерпретація емоції провини припускає плутанину з емоцією сорому, оскільки підгрунтям названих емоцій є бажання приховати що-небудь чи щось виправити. Дослідник виокремлює кілька різновидів провини: моральну, етичну, релігійну, юридичну. Тут провинна розглядається з точки зору *гріха*, під яким розуміється завдання моральної чи фізичної шкоди істоті. Водночас його увагу зосереджено на тлумаченні гріха у релігії, виховання й культури [82, с. 369–409]. За таких умов названу емоцію логічно розглядати як *соціальне* почуття.

Окрім такої кластеризації буття базових емоцій К.Е. Ізард диференціює їх на позитивні й негативні. Позитивне буття включає в себе *інтерес, радість, подив, сором і провину*; негативне – *печаль, гнів, огиду, презирство й страх* – усього десять базових емоцій.

Розглянемо докладніше мотиваційну основу дієслівної семантики кожної із базових емоцій, зокрема те, які смисли вона випромінює, описуючи ситуації, в яких людина переживає той чи інший психічно-емоційний стан. З цією метою залучаємо поліситуаційну методику і процедуру когнітивно-ономасіологічного аналізу, поєднання яких дасть змогу виявити тип мотивації у дієслівній семантиці психічно-емоційного стану суб'єкта в українській та угорській мовах.

4.1 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану огиди

Емоція **огиди**, насамперед, пояснюється крізь призму феноменів смаку, запаху, зору, слуху й харчових відчуттів. Більше того, ця емоція виступає моделлю, яка дає змогу зрозуміти інші базові емоції. За такого розуміння емоція огиди належить до *тілесного* досвіду людини, не існує самостійно поза їстівними чи іншими неприємними для індивіда речами, а лише в уявному відмежуванні від них [56, с. 28].

Емоція огиди в українській мові концептуалізується ситуатемою ГИДУВАТИ, одиницею плану змісту якої є дієслово *гидувати*, яке в СУМ витлумачується як “відчувати огиду, відразу; гребувати”: *Я вже одвикла й од м'яса й навіть не можу його їсти, бо чогось гидую* (Нечуй-Левицький, III, 1956, 340); [Варка:] *Душі моєї до себе не навернете... Ненавиджу вас, аж гидую!* (Марко Кропивницький, II, 1958, 203); – *Ви частка тієї ж світоспоруди, що й земля. Не гидуйте її поживою* (Юрій Смолич, I, 1958, 71);* *У порівняннях. Він тримає блискучий хром на витягнутих руках у пучках пальців, одвернувши голову, наче гидує* (Василь Кучер, Прощай..., 1957, 216) [322, с. 60].

Ситуатема ГИДУВАТИ має складну архітектоніку, включаючи різні ситуації (пропозиції), марковані лексичним і морфемно-дериваційним елементами плану вираження цього дієслова, представленими в ССУМ *гидувати* (відчувати огиду, відразу), *бридитися*, *гребувати* [*гребати*], *гидитися* діал., *бридити* діал., *ганьбувати* діал [325].

Ассертивною (ядерною) частиною ситуатемами ГИДУВАТИ є лексикалізована ситуація стану огиди, який відчуває і переживає людина. Саме це і стало мотиваційною ознакою дієслова *гидувати*, яке в ЕСУМ пов'язується з д.-інд. *gutha* зі значенням “те, що викликає огиду”; при цьому корінь *гид* – має семантику “мерзотник, нечисть, бруд”. [298, с. 504].

Конситуаціями (ближньої периферії) є суміжні ситуації стану огиди, актуалізовані на ментальному рівні носіїв української мови і позначені в семантиці таких дієслів, як *бридитися*, *гребувати* [*гр'бати*].

У наведеному прикладі *Я вже одвикла й од м'яса й навіть не можу його їсти, бо чогось гидую* (І. Нечуй-Левицький) маємо пропозиційну мотивацію, яка оперує знаками-мотиваторами у прямих значеннях буквальної інформації про позначене в межах однієї ситуації – асертивної, ядерної, адже у процесі номінації здійснюється перенесення позначень одного компонента події на інший, імені класу об'єктів на об'єкт цього класу, позначення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю [191,

с. 163]: *Якщо не бридяться, Нелю, то наллю вам до моєї чарки* (Ірина Вільде); *Ви гребуєте нашими харчами. Звикли до фешенебельних ресторанів* (О. Копиленко); [Степанида:] *Милості просимо!. Нашим гостюванням не гребайте!* (М. Старицький); *Він не міг перемогти себе, щоби сісти де-небудь у тому нечисть та нехар, котрої гидився* (І. Франко); *Молодий суддя відкинув пропозицію з обуренням, підкупство бридило йому гірш усього* (Н. Кобринська); *Батенькового слова мені не гербувати* (Словник Б. Грінченка); *Чого, мила, смуткуєш, чи моєю маткою ганьбуєш?* (П. Чубинський) [322, с. 60]

Конситуації дальньої периферії, марковані фразеологізмами на основі синонімічної ситуативи ВЕРНЕ: *з душі верне* – “дуже несмачний, нудотний”. *Зварила мені жінка тої локшини, солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш* (Коцюб.). Синонім: *з рота верне*: “не подобається, викликає велику огиду” : *Учора Христина врода вабила, а сьогодні попадине приставання з душі верне* (Мирний); “неприємно, огидно”. *Підведу очі – аж з душі верне: обличчя посиніле, набрякле, очі бігають злякано, руки трусяться дрібно* (Мур.). Синонім: *вивертати нутроці*) та ситуативи ГИДКО: *глянути гидко*: (собаки виють від чого. Що-небудь дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду. [Романюк:] *Письменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна, ... а від твоїх пісень собаки виють* (Корн.); *Стати / стояти кісткою в горлі (поперек горла)*: “заважати кому-небудь, викликати заздрість у когось”: *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли* (Мур.); – / *тут поперек горла став панові людський шматок хліба, – краєчком хустки провела дівчина по очах* (Стельмах); “стати на перешкоді кому-, чому-небудь”: [Бурлака:] *Ти думаєш, що так собі пройде? Ні, я тобі кісткою в горлі стану, побавишся!* (К.-Карий); “бути остогидним, ненависним кому-небудь”: *Твій хліб давно мені кісткою в горлі став, бо не тільки вдень, а навіть вночі, крізь сон, чую паскудства свого рідного брата* (Стельмах); – *Тарасе Овсійовичу, а що мені казати, – тоном скривдженої людини озвався Корж. – Коли вже вам Давид Онопрійович став поперек*

горла, то що ж я маю робити? (Добр.); Слухаю я ваші слова, все чернь та чернь. Поперек горла кісткою стала чернь... А де були б ви, шановні райці й лавники, коли б не та чернь, котру клянете і гудите? (Рибак) [322, с. 60], які засновані на асоціативно-термінальній мотивації, що обирає мотиватори метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості, зокрема міфологічної сфери (душа) і зору (глядіти).

В угорській мові, так само як і в українській, асертивною частиною ситуатемами UNDORODIK є лексикалізована ситуація стану огиди, який відчуває і переживає людина, що передається лексемою *undorodik*, похідною від іменника *un*, що має значення “те, що викликає огиду”.

Емоція огиди в угорській мові концептуалізується ситуатемою UNDORODIK, одиницею плану змісту якої є дієслово *undorodik*, яке в MNÉSZ витлумачується як “відчувати відразу, огиду, гидувати(ся), остерігатися когось, чогось”; бути незадоволеним, гидувати(ся) від брехні (вигадок), відчувати відразу від речей, що видають смрад, неприємний запах: повітря, плоть, розмови: *Undorodtam a várostól* (Eötvös József). *Undorodva látta a fiatalember ijedt, leselkedő arcát* (Gelléri Andor Endre) [340].

Ситуатема UNDORODIK також включає різні ситуації (пропозиції), марковані лексичним і морфемно-дериваційним елементами плану вираження цього дієслова: *undorodik*, *irtózik* нелюбиться, *iszonyodik* викликати огиду, *utál* ненавидіти, *utálkozik* відчувати огиду, *rosszul van <vmitől>* почувати себе погано від чогось чи від когось, *émelyedik* пересититися, *émelyeg* нудота, *húzódózik* упиратися, *viszolyog* антипатія, відчуває огиду, відразу, *borzad* здригатися, жахатися, тріпотіти.

Конситуації ближньої периферії представлені значною кількістю ситуатем. Ситуатема IRTÓZIK – вказівка на зовнішні показники неприйняття, відрази, огиди: *Másson rá a béka, kígyó vagy valami, amitől irtózik* (Móricz Zsigmond) [340].

З відтінком значення “зі страхом відходити, відступати”: *A janicsárok irtózva hátrálnak (Gárdonyi Géza) [340]*; “відчувати велику неприязнь” (перебільшення): *Semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek, s én iszonyúképen Irtózom tőlük (Petőfi Sándor) [340]*.

Ситуація ISZONYODIK описує відчуття жаху, змішаного з огидою: *És neked, ki Élsz magadtól iszonyodva Kell-e még halál? (Vörösmarty Mihály)*; перебільшення – “остерігатися огидного: уникати, спроби триматися подалі від когось, побоюючись, з хворобливістю”: *Rettegett és iszonyodott a sejtelemtől, hogy az ura megváltozott (Móricz Zsigmond) [340]*.

Ситуація UTÁL, яку маркує дієслово *utál* народно-розмовного вжитку, дещо застаріле, вказує на відчуття нездужання, що майже межує з огидою, яку відчуває суб’єкт до щось, та ненавистю: “*Ó, menj már, hallani sem jó, úgy útalom a kutyát*” (Móricz Zsigmond). Ненавидіти когось: *vkinek a szervezete vmely ételt, italt vmilyen egyéni oknál fogva nem bír elviselni. Utálja a bort, a pálinkát, a sárgarépát, a spenótot. / Ezek a gyerekek semmit sem útalnak, s mindent megettek: mint a tyúkok kapirgáltak a trágyadombon, s megették, amit leltek. (Móricz Zsigmond)*; ненависть до когось, чогось, відчувати моральну огиду. У приказки-порівняння: *utálja, mint a → bűnét. / A célod nem; de módjaid / útalhatom (Katona József)*. *Utálni s nem törődni Szeretném látni már magamat (Ady Endre)* *Tele voltam büntudattal, úgy útaltam magam, olyan semminek éreztem magam. (Gelléri Andor Endre) [340]*.

Ситуація UTÁLKOZIK, яку також маркує дієслово *utálkozik* народно-розмовного вжитку, позначає відчуття ненависті по відношенню до когось: *Mélyen utálkozik e romlottság láttán. / Ösztöne lázad és utálkozik, a hangulata már elromlott (Karinthy Frigyes) [340]*.

Ситуація HÚZÓDOZIK описує небажання, неохоче для виконання: *A beteg húzódozik a műtéttől. A kis gyerek húzódozott az idegenektől. / Jöjjön közelebb, Apolka Mit húzódozik? (Mikszáth Kálmán) [340]*.

Ситуація VISZOLYOG вказує на неприйняття, (злегка піднесено) щось неохоче, дуже неохоче; верне від їжі; відраза до роботи: *Nagyon szerette*

ezt a tanárját Hilda apját is szerette benne, valami furcsa, viszolygó érzéssel. (Kosztolányi Dezső) [340]; у діалектному мовленні – неприйняття огиди, відрази з виразним показником небажання: *Viszolyog a háta*: a) (діал.) *kellemetlen hang v. undorító látv.ány hatására borzongatóan kínos érzése van. Viszolyog a háta, ha a falat vakarják*; b) (mellékmondat alakjában kifejezett bővítménnyel) *utálat, undor fogja el. Viszolyog a hátam, ha arra gondolok, hogy Még most is viszolyog a hátam, mikor visszaemlékszem rá* [340].

Конситуативну лексему *borzad* у значенні “тріпоче, лихоманить, з відчуттям жаху, огиди” можна віднести до периферійної зони, оскільки вона має відтінок жаху у своєму позначенні з переносним значенням: *Borzad az ember, ha ránéz a sebére; borzad a rémülettől*; також може бути сигналом до застереження: *Borzad a hernyótól. / Kinozzák magukat, hogy borzad a lélek* (Arany János). *Az asszonyok borzadva húzódnak vissza a sátor alá, és eláll a szavuk* (Tömörkény István); *Még a gondolatától is borzad. Borzad a műtéttől. / Szidta a németeket, akik borzadtak tőle, mert oly sötéten nézett rájuk, mint valami gyilkos* (Kuncz Aladár). *Édesanyám hallotta ezeket a históriákat, nem állott szóba velük, s ha igen, csak a vak nem látta, mennyire borzad tőlük* (Móricz Zsigmond); народно-розмовне, заст. *Haj fölemelkedik, az égnek áll. / Úgy gorombáskodott velem, úgy fenyegetődzött, hogy hajam borzad, ha rá gondolok* (Eötvös József). *Az asszony jött ki, kócosan, mintha dühtől borzadna égnek a haja* (Kosztolányi Dezső) [340].

Конситуації дальньої периферії, марковані фразеологізмами на основі фразеологічних ситуатем.

Словник угорських ідіом, прислів'їв з базою даних (MSZKA) наводить численну кількість прикладів, які маркують ступінь огидності порівняно з лайном: *un <vkit> v. <vmit,> mint a szart (durva) – nagyon un vkit v. vmit*; з остогидлою розмовою чи тематикою розмови: *un már egy lemezt – elege van már az adott témából, szeretne másról beszélni*; з набриданням, відчуттям нудоти: *(meg)unja a banánt – elege van (lesz) vmiből*, ‘нудотно, набридло’; з відчуттям сильної відрази, ненависті, огиди після когось, чогось: з *(majd)*

felfordul <vkinek> a bele <vkitől> v. <vmitől> (зневажливо) –erős undort, utálatot, ellenszenvet érez vki v. vmi miatt; з відчуттям підвертання кишок, по-дурному почуватися, дурне відчуття; у великій кількості, багато такого відчуття/стану за шкалою виміру, а також із сильною відразою, ненавистю: (majd) kihányja a belét) (зневажливо) – a) erősen hány; b) erős undort, utálatot; з нейтральною вказівкою на огиду: elmegy <vkinek> az étvágya <vmitől> – megun vmit, megundorodik vmitől; з вказівкою на переміщення, перевертання шлунку, заперечення шлунку в нейтральному вираженні значення, а також вказівкою на застереження, може стосуватися і морально-етичного рівня усвідомленості: felfordul [felkavarodik] <vkinek> a gyomra <vkitől> v. <vmitől> – a) hányinger fog el vkit vkitől v. vmitől; b) erkölcsi v. esztétikai undor fog el vkit vkitől v. vmitől turnin [343].

Другу групу конситуацій дальньої периферії становлять ідіоми угорської мови, що позначають огидне відчуття по відношенню до когось, більшою мірою з сильним/інтенсивним фізичним проявом із вказівкою на застереження: *hányingere van <vkitől> v. <vmitől> – undorodik vkitől v. vmitől, nagyon visszataszítónak talál vkit v. vmit (vkinek); iszonya van <vkitől> v. <vmitől> – nem bír elviselni vkit v. vmit, undorodik tőle {vkinek}; вказівка на огиду зі значення перенасиченості: kijön <vkinek> a gálája (сленговий вираз) [343].*

Конситуатами дальньої периферії в угорській мові чітко демонструють ставлення суб'єкта до неживих речей та істот. Також передають діапазон та інтенсивність вияву відчуття огиди з негативним відтінком у своєму вияві.

Підсумовуючи, зазначимо, що загалом ситуація огиди як загального чуттєвого стану людини переноситься на частину за суміжністю: переважно на харчі та різну їжу – в обох мовах; на гостювання, на підкупство, на слова – в українській мові й на запах, на людину – в угорській. Тому маємо говорити про метонімічне перенесення як основу мотивації дієслів *gidувати/undorodik*. Загальний механізм метонімічного перенесення належить до **модусного сенсорно-психологічного** типу мотивації, але в цьому разі на

позначення цілого за суміжністю використовується лише його оцінно-сенсорне сприйняття, тому в досліджуваних дієсловах з мотиватором “огида” механізм перенесення є переважно **когнітивно-метафоричним**, адже оцінка негативного позначення відчуття огиди переноситься на знаки інших концептуальних сфер: смаку, слуху, харчових відчуттів, запаху. Це дає підставити визначити мотиваційною основою дієслівної семантики ОГИДИ **гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації**, що базується на мотиваторах – знаках інших концептів: ГІСТЬ, ЇЖА, ЗАПАХ, ХАБАР – на підставі подібності міфологічних, смакових, нюхових та соціальних гештальтів.

4.2 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану здивування/враження

Емоцію здивування/враження, значення лексем якої етимологічно пов’язують із д-інд. “споглядати, спостерігати”, в українській мові передається дієсловами *дивуватися* (“бути в стані здивування”), *вразитися*, *чудуватися*, *дивувати* розм., *дивом дивуватися* розм., *чудом чудуватися* розм., *чудувати* розм., *подивляти* розм., *зуміватися* діал., *чудитися* заст.; *здивуватися*, *вразитися*, *зчудуватися*, *зачудуватися*, *здивувати*, *дивом здивуватися*, *зумітися*, наприклад: *Палати, палати Понад тихою рікою; А берег ушитий Увесь каменем. Дивуюсь, Мов несамовитий! Як то воно зробилося З калюжі такої Таке диво...* (Т. Шевченко); *Він повільно розплющив очі і радісно вразився: просто над ним, вся в цвіту, розкинулась віттям тендітна яблунька* (О. Гончар); *Нянька і кухарка аж чудувалися, де в тої старі береться стільки сили* (О. Маковей); – *Я той самий, котрого років п’ять тому назад боялись як злодія. Тепер я приїхав до вас учителем. Здивувались, люди? Не дивуйте, брати мої!* (М. Коцюбинський); *На похороні великим дивом люди дивувалися, великим чудом чудувалися!* (Г. Хоткевич); *А дівчата на підмогу Відстаючим скрізь ішли. Старші люди чудували: – Чи*

було таке коли? (С. Воскрекасенко); *Кожний подивляв, як став він розказувати, які дороги життя він перейшов* (С. Ковалів); *Єленка зумівалася, чого її межі гістьми сидати, коли вона у себе дома* (Марко Черемшина); *Перевертням морським чудились [троянці]* (І. Котляревський).

Асертивна ситуатема ДИВУВА́ТИСЯ – “бути у стані здивування; виявляти подив, здивування”. *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?* (Шевч., II, 1953, 362); *Обоє ми дивуємось Вашій енергії,.. то таки робота неабияка!* (Л. Укр., V, 1956, 59); *Тарас справді дивувався – стільки енергії, стільки любові до праці було в Михайлові Семеновичу* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 313) [313 с. 273].

Ближню периферію становить ситуатема ВРАЖАТИСЯ (УРАЖАТИСЯ), ВРАЗИТИСЯ (УРАЗИТИСЯ), “бути чимось приємно або неприємно враженим; дивуватися”: *Він повільно розплющив очі і радісно вразився* (Олесь Гончар, I, 1954, 288) “зазнавати душевного болю, жалю”: *Заспокой своє серце, щоб не вражалось воно, не журилось думками такими* (Леся Українка, IV, 1954, 278); “бути незадоволеним учинками, діями когонебудь; ображатися”. [Хуса:] *Я сам казав: навіщо се? Та мати вражається, коли в її клейноди невісточка кохана не вбереться* (Леся Українка, III, 1952, 181) [312, с. 757].

Ситуатема ЧУДУВАТИСЯ також заповнює ближню периферію зі значенням “бути в стані здивування, виявляти подив, здивування; дивуватися”: *Нянька і кухарка аж чудувалися, де в тої старі береться стільки сили* (Осип Маковей, Вибр., 1954, 127); *Він допитливо розглядає гори, чудується щедрому святу барв і пейзажів* (Михайло Стельмах, Над Черемошем, 1952, 30); *Пальці музикантши заметалися так швидко, що за ними було неможливо стежити, і видавлювали з клавішів такі могутні звуки, що можна було тільки чудуватися, як на це здатна така тендітна істота* (Федір Бурлака, Напередодні, 1956, 137) [322, с. 377].

Ближню периферію становить і діалектне позначення ситуатемі ПОДИВЛЯТИ у значенні “дивуватися”: *Стаття Франка незвичайно*

подобалась мені. Я просто подивляю розум та талант того чоловіка (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 278); *Из ран – нове життя заколоситься, що з нього світ весь буде подивлять* (Павло Тичина, II, 1947, 255) [317, с. 743].

Дальня периферія представлена дієсловами, які набули фразеологізації.

Угорська мова для позначення емоції здивування/враження запозичила лексему *csodálkozik* зі значенням “дивуватися”, яка в перській мові означала “бог” і, очевидно, мала відношення до значення в німецькій мові “бог”.

Асертивна ситуатема CSODÁLKOZIK в угорській мові функціонує у двох значеннях, які позначають емоцію здивування залежно від причини для подиву: “про щось дуже дивне”, тобто вражаюче: *Nem győzött csodálkozni, hogy milyen szép a város. Csodálkozik, hogy milyen hamar elkészült* та здивування з приводу речей, несумісних для життя, як-то: легковажність і т. д., “дивуватися чомусь” – *Csodálkozom a könnyelműségeden* [340].

Ближню периферію становить ситуатема MEGLEPŐDIK – “дивуватися” (якась несподівана подія, явище, відношення): *Nagyon meglepődött. Meglepődött azon, hogy így bántak vele. Negyvenen túl már ritkán lepődik meg az ember* [340].

Ситуатема ELBÁMUL дослівно передає значення як “витріщати очі” – *Elbámult, amikor a hírt meghallotta. / Elbámult a nép., mikor ezt szemlélte.* (Vörösmarty Mihály). Зі значенням “дивився довго, витрачаючи свій час” – *Órákig elbámul a kirakatok előtt. / El ne bámulj Átnyargaló vitézek fegyverén* (Vörösmarty Mihály). *Magáról megfeledkezve bámul. Ejnye, de elbámultál!* “Довго, тривалий час “витріщатися” на когось, на щось”: *Elbámulná estig a jövevényt* [340].

Ситуатема ÁLMÉLKODIK вказує на річ, явище, видовище надзвичайні, що можуть межувати зі страхом, цікавістю і т. д. – *Min álmélkodol annyira? Álmélkodott a hallottakon, látottakon. Csak álmélkodott, amikor meglátta a gyönyörű képet. / Álmélkodik a nép., eláll szeme-szája* (Arany János). *Gergely*

akkor látta Budát először. A sok torony, a magas falak, csak álmélkodott (Gárdonyi Géza) [340].

ÁMUL (піднесено) зі значенням “невідомо як, яким чином, дивно, рідко, чудесним образом”, здивування такої міри, що відкривається рот, не опанувати, не охопити розумом, втрачати дар мови, пильно вдивлятися: *Min ámultok úgy? Csak ámult, amint holtnak hitt barátját meglátta. A mutatványon mindenki ámult. / Gyerekszemekkel Ámulni még, mint valaha, Ha még lehetne ...* (Tóth Árpád). *Annyira megdöbben, hogy csak ámul, szemléli a szokatlan látványt* (Kosztolányi Dezső) [340].

Ситуа тема ELKÉPED вказує на стан розгубленості від надзвичайного здивування, приголомшення: *Elképedt (rajta), amikor meghallotta. / Micsoda látvány ez! Toldi csak elképed* (Arany János), а також на стан шокованості від здивування, незручності, приголомшеності: *Egészen elképedt, hogy a fiú miket mondott. Egészen elképedt, mikor a levelet olvasta. / A gondnok felesége elképedve becsapta az ablakot* (Gelléri Andor Endre) [340].

Низка ситуа тем угорської мови, що, окрім своєї основної функції вираження емоції, виконують семантико-функціональне навантаження передавати, вказувати на результат вторинної дії, як-то: тривога/страх, сум і т.д., можна зарахувати до ситуа тем дальньої периферії.

Ці ситуа теми мають відтінки, тобто вказівки на інші емоції, що паралельно переживає суб’єкт.

Стан оторопіння від неочікуваності, іноді зі втратою “дару мовлення” передає ситуа тема MEGHÖKKEN: *Meghökken vmitől. Úgy meghökkent, hogy elállt a szava is. Meghök kent és a fejéhez kapott. / Éktelen nagy sikoltozás hangzott a tornác felől. Az ifjak meghökkenve néztek oda* (Gárdonyi Géza). *Az ördög meghökkent, egy kicsit félrehúzta az orrát* (Móra Ferenc). *Az erélyes hangtól meghökkent. Pislogott kifelé, a piszkos utcára* (Kosztolányi Dezső) [340].

Стан шокованості, що межує зі страхом/тривогою, через переляк, невітїшну інформацію відображає ситуа тема MEGDÖBBEN: *Nagyon megdöb bent a hír hallatán. Megdöbbenve vették tudomásul a döntést. / Kinek*

olyan erős a lelke, hogy e pokoli gazságra meg ne döbbenjen? (Petőfi Sándor)
Az első hírrre megdöbbsent (Csiky Gergely) / *Úgy megdöbbsent, hogy majdnem földre ejtette a gyászjelentést* (Kosztolányi Dezső). Зрідка ця ситуаема вживається у поетичному стилі, передаючи стан суб'єкта, що перебуває “в шоці”: *Megdöbbsent a mellök, hajuk felborzadott* (Arany János) [340].

ELÁMUL (перебільшено) зі значенням “падати від здивування, враження”: *Amikor meglátta az óriást, elámult.* / *Nádorispán látja Toldit a nagy fával, És elámul rajta mind egész hadával* (Arany János). *Mari a régi ismerős láttán elámult* (Kosztolányi Dezső) [340].

Ситуаема ELHŰL передає здивованість у переносному значенні з відтінком фамільярності чи образністю: *Megdöbbsenve elámul. Egészen elhűlt, amikor meglátta a rettenetes pusztulást. Elhűltem, amikor váratlan haláláról értesültem.* / *Elhűlnétek, látv.a rettenetes pajzsát* (Arany János). *Elhűltem a vakmerő mondásra* (Jókai Mór). / *Elhűl benne a vér: személy nagyon megijed. Amikor meglátta a szörnyeteget, elhűlt benne a vér* [340].

Тут також маємо мотивацію сенсорно-психологічного типу з домінантною позитивною оцінкою. Проте, на відміну від попередніх дієслів із семантикою огиди, мотиватори вербативів *здивування / враження* зумовлені ще й сублімованими оцінками: етичними й естетичними. Метафоричними мотиваторами з позитивним модусом є гештальти зорових і слухових відчуттів, бо переважно вражає щось побачене й почуте. В угорській мові до гештальтних мотиваторів негативного полюсу оцінки належать ще й відчуття тривоги, сорому, страху, переляку, що свідчить про амбівалентну оцінку цього відчуття.

4.3 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану зневаги

Емоція **презирства/зневаги**, як твердить К.Е. Ізард, пов'язана з відчуттям переваги над іншими людьми. Дослідник передбачає, що

презирство було своєрідним засобом підготовки індивіда чи групи осіб до зустрічі з небезпечним супротивником. Ця емоція призводить до деперсоналізації об'єкта презирства, примушує сприймати його як щось “нелюдське”. Не вдаючись у суперечки з приводу співвідношення понять *супротивник*, *ворог* і *нелюдське*, зазначимо, що для ученого *супротивник* принципово не відрізняється від людини як істоти. В основі презирства лежать різноманітні упередження й забобони – расові, класово-соціальні, класово-економічні, етнічні, релігійні, сексуальні [82, с. 280–286]. Відтак, цінність емоції презирства вбачається передусім у тому, що вона спрямована проти потенційного ворога – потворних соціальних явищ.

Емоція презирства/зневаги в українській мові концептуалізується ситуатемою ЗНЕВАЖАТИ, одиницею плану змісту якої є дієслово *зневажати*. СУМ витлумачує лексему як “виявляти презирство, неповагу до кого-, чого-небудь; протилежне поважати”: *Не люблю я і просто зневажаю людей, у яких слово розходиться з ділом* (Головко, II, 1957, 583); [Жерці:] *Закопать [бунтівника] живцем! Бо він богів зневажив!* (Л. Укр., II, 1951, 536). *Свою неньку зневажав, з двора її виганяє*. Макс. (1849). *Будуть мене пани і козаки на підпитку зневажати*. Мет. 415. [327, с. 172]... *хоч в родові своєму, – і чи можна за це ліпити до нього наличку обивателя? Обережніш! Невідомо ще, хто кого має зневажати! Невідомо, хто справжній рушій життя – хто виводить споруду його чи хто пісні виводить* (В. Підмог. Місто...);....*Святої. ж паски мушу з'їсти скибку і випити треба по закону. Два місяці не пив. Не можу паску зневажати. – Сядеш у карцію,–сказав Макар і понюхав на припічку жарене порося.– Замість грамоти за врятування чоловічества* (О. Довженко. Зачарована Десна) [338].

Ситуатема ЗНЕВАЖАТИ у своєму складі має різні пропозиції/ситуації, які віддзеркалюють лексичні та морфемно-дериваційні елементи плану вираження розглядуваного дієслова. ССУМ наводить численну кількість синонімів, що розкривають значення цього дієслова, а також вказують і на таку саму численну кількість ситуатем дієслова: *гордувати, погорджувати,*

погорджати підсил. розм., *цуратися*, *гребувати*, *гребати* підсил., *поштурхувати* підсил. розм., *плювати* підсил. розм., *чхати* підсил. розм., *гордити* діал., *негувати*, *поневажати*, *нехтувати* діал., *третирувати* книжн., *нехаяти*, *ігнорувати*, *легковажити*, *обходити*, *обминати*, *переступати* [325].

Асертивною (ядерною) частиною ситуативи ЗНЕВАЖАТИ є лексикалізована ситуація стану презирства, що відчуває суб'єкт, і яка в за частотністю вживання в українській мові передається лексемою *зневажати*.

ЕСУМ подає вказівку на походження цього дієслова, пов'язуючи його з лат. *vehī* “їхати” та д.-інд. *vahati* “їде, везе”, що були запозичені через польську мову з давньоверхньонімецької. Припускаємо, що мотиваційна ознака “ставити/не ставити на ваги”, тобто не брати до уваги, не рахуватися, *зневажати* і т.д. стала основою для функціонування лексеми [298, с. 317].

Конситуаціями (ближньої периферії) є суміжні ситуації стану презирства/зневаги, що актуалізовані на ментальному рівні носіїв української мови і позначені в семантиці за допомогою таких дієслів, як *гордувати*, *гордити*, *погорджувати*, *погорджати*, *цуратися*, *гребувати*, *гребати*, *поштурхувати*, *плювати*, *чхати*, *негувати*, *поневажати*, *нехтувати*, *третирувати*, *нехаяти*, *ігнорувати*, *легковажити*, *обходити*, *обминати*, *переступати*.

Приклад *Не люблю я і просто зневажаю людей, у яких слово розходиться з ділом* (Головко, П, 1957, 583) [314, с. 652] демонструє пропозиційну мотивацію, що інформує про позначене в межах однієї ситуації.

Конситуації (ближньої периферії) представлені й іншими значеннями цієї лексеми: “ображати кого-небудь, принижувати чиюсь гідність”: *Він думає, що як має вітряк, а я ні, то можна мене зневажать перед миром!..* (Коцюб., I, 1955, 237); *Жаль – недостойне почуття, воно зневажає того, кого ми жаліємо* (Ю. Янов., II, 1958, 13); *Спливе їй на думку та проклята ніч, коли він [Чіпка] п'яний зневажив її, матір, важкими докорами...* (Мирний, I,

1949, 282); “нехтувати чимось, не виявляючи належної уваги до чого-небудь, не надаючи значення чомусь”. – *Не треба мені твого кохання, не проси й мого, – одрізала дівчина. – Е, – подумав дід, – яка тиха! зневажає залицяння такого козака!* (Стор., I, 1957, 82); *Рідний Павлику наш! Ти у пам'яті нашій не вмер! Ми вчимося, як ти. Зневажати ворожі погрози* (Бичко, Вогнище, 1959, 39); *Зневаживши пересуди сусідок, вона щиро віддала свою руку цьому гарячому, бурхливому старшині з вигнутими ногами природженого вершника* (Гончар, III, 1959, 189) [314, с. 652].

До ближньої периферії слід віднести лексеми синонімічного ряду ЦУРАТИСЯ, тобто “не виявляти інтересу до чого-небудь, зневажати що-небудь”. – *Ой, дядьку, не глузуй! – озвався молодий: Бідне на сорочку старається, а багатий і кожуха цурається* (Українські народні прислів'я та приказки, 1963, 49); *Поет живе! Ми слухаєм його: Ми чуєм заповіт його священний – Учитися, кохати край стражденний І не цуратись рідного свого* (Володимир Самійленко, I, 1958, 75); – *Не дарма я журюсь і слізками вмиваюсь, Не дарма я прісця і сім'ячка цураюсь* (Гулак-Артемівський, Байки..., 1958, 79); *Ті ж, хто не цурався пекучої рідини, ті не могли спокійно дивитися на горілку з перцем і калганом, на різні наливки та варенухи* (Любомир Дмитерко, Наречена, 1959, 200) [320, с. 250].

Ситуаема з розмовної мови з підсиленням значенням ПЛЮВАТИ – “виявляти щодо кого-, чого-небудь презирство, байдужість; зовсім не брати до уваги когось або щось” також представляє ближню периферію асертивної ситуаеми зневажати. *Не плюй в колодязь: пригодиться води напиться* (Номис, 1864, № 4478); *Даєш ти, господи єдиний, Сади панам в твоїм раю, Даєш високії палати. Пани ж неситії, пузаті, На рай твій, господи, плюють* (Тарас Шевченко, II, 1963, 242); [Жандарм:] *Я спокійний і нічого більше не роблю, але плювати на себе не дам!* (Іван Франко, IX, 1952, 141). *Він зразу ж зметиковав, що це лукаве дівчисько не може нічого цікавого знати про нього, а якщо й знає, то напевно якісь бабські плітки, на які йому плювати з високого дерева* (Грина Вільде, Сестри..., 1958, 380); – *Та не кричи ж, Пауль,*

на всю вулицю, а то люди збираються, – пробує втихомирити мене Шілінг. Але я плювати хотів на людей (Петро Колесник, На фронті.., 1959, 140). Ідіому *плюва́в я на кого–що*, що уживається для вираження нехтування ким-, кого-небудь, презирства, байдужості до когось, чогось. *Боявся [бригадир], видно, що тепер вона нав'язуватиметься йому, відбиватиме від жінки.– Можеш не боятись,– послала вона в думці йому своє презирство.– Плювала я на тебе (О. Гончар). Плювати я хотів. – Що ж, ти боїшся людського поговору,– чи що? Плювати я хотів на їх поговір! та й на них разом! (Панас Мирний) [338].*

Фразеологія української мови вказує нам на конситуації дальньої периферії на основі синонімічної ситуативи НЕХТУВАТИ, представлена ФСУМ двома зворотами: *топтати в болото: Павло. Ідеш (Ольга) мене ганьбити, топтати в болото...* (Корнійчук, Драматичні твори, т. II, 1955, стор. Та фразеологією *крутити хвостом: (Захар) –...В нашому роду такого не було, щоб чоловік крутив хвостом од жінки. І не буде. Чуєш, сину? [338]*

Для позначення емоції презирства/зневаги угорська мова використовує дієслово *lenéz* з переносним значенням, що походить від кореня *néz* – “дивитися” та афікса *le* – “вниз”, що в російській мові, для зіставлення, відповідає слову ПРЕЗИРАТЬ, а українській – ЗНЕВАЖАТИ, буквальный переклад угорської лексеми “дивитися вниз”: *Fentebb helyről alsóbbra néz. Lenézni a hegyről a közel sikságra. A toronyból lenézni a városra. “Amint fennáll, s amint lenéz, Nyugalmasan szívében” cucor. Áthatólag, tárgyasetes viszonynévvel am. valakit szemével tetőtől talpig mérve megvet. Kevélyen lenézni valakit. A gőgös úr lenézi az alsóbb rendűeket [341].*

Згідно з синонічним словником угорської мови (MSZSZ) лексема LENÉZ має низку синонімів, які за своїми морфемно-дериваційними показниками мають однакову будову: використовують афікс, що подає вказівку на лексему “донизу, вниз”, антонімічним чому є “доверху, догори, вверх, зверхньо”: *degradál, leminősít, lefokoz, leértékel, lefitymál, megvet, lekicsinyel.*

Ядерна (асертивна) частина ситуатема LENÉZ вказує на презирливу манеру, зневажливість, зневажати думку, неприйняття, бути гіршим: *Lenézi a munkatársait, a szegény embert. Milyen jogon néz ő le minket? Régen lenézték a parasztot. / A színész ma is csak komédiás, Kit minden bitang megröhög, lenéz (Tompa Mihály). Nem mosolygok azokon, akik a történelmet kényszerű törvények eredőjének tekintik, és lenézik a naiv demagógokat (Karinthy Frigyes). Boros Imre ... nagygazda volt, igen rosszmájú, intrikus ember, ...mindenkit lenézett (Móricz Zsigmond). Az "úri" gyerekek lenézték a testi munkát. Lenézte a nehéz paraszti munkát. / Lenézi a nomád életet (Arany János). Szelíd dalom lenézi a garázdán Káromkodó és nyers dalú jele. (Tóth Árpád). Також лексема носить і відтінок фамільярності чи безцеремонності у своєму значенні, позначаючи для когось перспективу донизу, вниз за течією, вказівку на місце як таке: *A jövő héten lenézek hozzátok. Időnként lenézett a konyhába. Vasárnap lenézünk a Balatonra. Megyek, lenézek a partra. / Elmegy a várba, lenéz a Vághoz (Jókai Mór) [340].**

Ситуатема ближньої периферії LEKICSINYEL, яка в своєму значенні є вказівкою на чийсь надмірно низький потенціал, на зменшення вартості/цінності чогось, зневажливе, презирливе звернення, для морально-етичних норм – нижче достоїнності: *Lekicsinyelték az ügy jelentőségét, a nehézségeket, a veszedelmet. Azért, mert kezdő, nem szabad így lekicsinyelni. Helytelen lett volna lekicsinyelni eddigi eredményeit. / A gróf éppolyan szemtelen hangon beszélt vele, éppúgy lekicsinyelte, lenézte, mint tegnap! (Ambrus Zoltán) ; Barátja előtt nagyon lekicsinyelte az író érdemét [340].*

Ситуатема LEFITYMÁL позначає зарозумілість, гордовитість, мінімізування з затиснутими зубами, з позицій яких заявляється зневажлива думка про когось: *Lefitymálja az ajándékot, az árut, a darabot, az elért eredményeket, az embereket, a kollégáit [340].*

Ситуатема LEÉRTÉKEL для суб'єкта є показником знецінення людських моральних достоїнств, а також недооцінюванням: *Akadtt kritikus, aki leértékelte ezt a jó darabot. Leértékeli saját magát [340].*

Ситуатему MEGVET можемо віднести до дальньої периферії, у переносному значенні лексема є показником ставлення до чеснот людини: духовності, морального стану, поведінки: *Megveti a jellemtelen embereket. / Még eddig kevésre becsültelek, / de most idéttlen rémítésedért / megvetlek* (Katona József). *Megveti a címekeket; nem vet meg vmit: szívesen él vele, szereti. Nem vetem meg a jó bort. / Hát ne gondolj a világgal, Bölcs az, mindent ki megvet* (Kölcsey Ferenc). *Ne vesd meg a bort, táncot, dalt, szerelmet* (Gyulai Pál). *Ne vessék mög a mi szögény asztalunkat* (Gárdonyi Géza). *Magához méltatlannak ítél vmit. Megveti a munkát.* Ця ситуаема має ідіоми в угорській *megveti a lábát <vhol>* (megfelelő helyet talál vhol ahhoz, hogy onnan tovább terjeszthesse befolyását, hatalmát); *megveti az ágyát a bornak (eszik vmit, hogy utána jobban tudjon inni és/vagy ne részegedjen le)*, які також представляють дальню периферію емоції презирства/зневаги з вказівкою на дію закладання фундамента в якомусь місці, щоб звідти продовжувати своє поширення: *megveti a lábát <vhol>* [340].

Мотиватором сублімованої негативної оцінки в дієсловах з семантикою психічно-емоційного стану зневаги є опозиція ВЕРХ/НИЗ, яка в угорській мові закладена етимологічно в дієслові *lenéz* з переносним значенням, що походить від кореня *néz* – “дивитися” та афіксу *le* – “вниз”; буквально перекладається як “дивитися вниз”. В українській мові в ядрі асертивної ситуаеми ЗНЕВАЖАТИ лежить мотиваційна ознака “ставити/не ставити на ваги”, тобто не брати до уваги, не рахуватися, яка стала основою для розвитку інших значень цього дієслова та утворення численних синонімів в обох мовах.

4.4 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану любові/кохання

Цікаво, що до сфери психіки й емоцій людини належить одне з найсильніших вихідних почуттів – **любов**, яку характеризують через емоції

інтересу й радості. Любов – це патерн позитивних емоцій, проте на тлі міжособистісних стосунків любов може включати в себе й негативні емоції – печаль, гнів, страх. Виокремлюють материнську, сиблінгову, романтичну любов. Основні ознаки цих типів любові визначаються на соціально-психологічному рівні. Йдеться про прив’язаність, вірність, відданість, бажання захищати кохану людину й піклуватися про неї [82, с. 410–425]. Любов постає у двох іпостасях – позитивній і негативній, двох царинах – психічній і соціальній.

Емоція любові в українській мові концептуалізується ситуатемами ЛЮБИТИ, КОХАТИ, одиницями плану змісту яких є дієслова *любити*, *кохати*. СУМ витлумачує ці лексеми як синонімічні одиниці зі значеннями “відчувати глибоку відданість, прив’язаність до кого-, чого-небудь” та “почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі”: *Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд* (Іван Франко, XIII, 1954, 324); * *Образно. Мати повивала Мене малого і вночі На свічку богу заробляла; Пречистій ставила, молила, Щоб доля добрая любила її дитину...* (Тарас Шевченко, II, 1953, 110). *Коли вподобав Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде любя, аби тебе кохала, мій сину* (Марко Вовчок, I, 1955, 51); [Маруся:] *Як-то чудно у світі діється, що, кого щиро кохаєш, – одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає; кого ж ненавидиш, дивиться на його не хотіла б – у вічі лізе!..* (Марко Кропивницький, I, 1958, 89); *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиші приходять подібне кохання* (Володимир Сосюра, I, 1957, 67). *Хто кохав життя ледаче, Непереливки тому* (Леонід Глібов, Вибр., 1957, 120); *Як це добре, що вільні ми люди, Що кохаєм Вітчизну свою* (Ярослав Шпорта, Ти в серці..., 1954, 42); *Добра донька дуже кохала свого батька* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 8) [315, с. 313].

Ситуатемами ЛЮБИТИ, КОХАТИ вербалізуються у численних синонімах, окремі з яких набули фразеологізації у поєднанні з правобічними синтаксемами: *обожнювати, обожувати, боготворити, божествити,*

жалувати, улюбляти, дихати ким, чим, полюбляти розм., долюблювати розм., долюбляти розм., улюбляти [влюбляти] розм., навидіти діал., умирати [вмирати], пропадати за ким, розм. (дуже сильно); сохнути за ким, розм. (страждаючи).

Слід зазначити, що лексема *кохати* тотожна лексемі *любити* у другому значенні згідно з СУМ: “виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі”: *Енея так вона любила, Що аж сама себе спалила* (Іван Котляревський, I, 1952, 86); *Мокрина довго любила його та все давала гарбузи своїм женихам* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 249). У значенні “бути закоханим” – *Сиділа [дівчина] до самої ночі перед вікном і втирала Заплакані очі, Бо й вона таки любила; І страх як любила!* (Тарас Шевченко, II, 1953, 157); *Вміє розставатись той, хто вмів любить* (Максим Рильський, I, 1960, 129); [315, с. 562] *Тобі дано і вірити й кохати. А що мені? Які такі куші?!* (Ліна Костенко “Мруся Чурай”) [338]

Мотиваційною ознакою для дієслів *любити, кохати* послуговували згідно з версіями ЕСУМ: д-інд *leubh- “жадати, збуджувати бажання”, алб. *laps* “бажаю, жадаю”, лат. *libet* “у мене є бажання”, лит. *liaupse* “похвала; похвальна пісня”; і-є. *kos- / kes- “чесати, скребти”, лат. *comis* “ласкавий, послужливий”, лит. *kakti* “досягати”. Лексеми вказують на бажання суб’єкта до задоволення, що стало мотивом для дієслівних номінацій [300, с. 319].

Конситуаціями (ближньої периферії) є суміжні ситуації стану любові, які представлені цими двома лексемами, актуалізовані на ментальному рівні носіїв української мови та позначені в семантиці вище згаданих дієслів: *обожнювати, обожувати, боготворити, божествити, жалувати, улюбляти, дихати, полюбляти, долюблювати, долюбляти, улюбляти [влюбляти], навидіти, умирати [вмирати], пропадати, сохнути.*

Приклад речення з вербативом *кохати*: *Коли вподобав Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде люба [буду любити], аби тебе кохала, мій сину* (Марко Вовчок, I, 1955, 51) [315, с. 562] демонструє гештальтний тип мотивації з позитивним полюсом сенсорно-психологічної оцінки, адже тут

механізм перенесення значення у дієслова *кохала* є **КОГНІТИВНО-МЕТАФОРИЧНИМ**, адже мотиватором виявлення семантики кохання є знак *вподобав*, що належить до інших концептуальних сфер: інтересу, радості. Саме мотивація дає змогу розмежувати в українській мові гіперо-гіпонімічні відношення (відтінки) у значеннях синонімічних лексем *любити*, *кохати*: 1) “відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь” та 2) “почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі”.

Тотожність значень спостерігаємо зі словоформами з постфіксами *-ся*: *любитися*, *кохатися*: *Кохайтеся ж, любіться, Як серденько знає* (Тарас Шевченко, I, 1951, 49); [Сокурєнко:] *Невже ви не знаєте, що ми з Оксаною любимось вже більше року? Ви ж самі, дивлячись на наше кохання, радувались* (Марко Кропивницький, I, 1958, 128); *Страшно.. Увесь вік свій діувати, Ні з ким не кохатись* (Тарас Шевченко, II, 1963, 164); *Сходились коло церкви, або десь у лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 313); *Ото ще біда – людям треба кохатися, а тут війна!* (Юрій Бедзик, Полки.., 1959, 38);* *Образно. Кохаюся з лихом, привіту не знаю* (Пісні та романси українських поетів.., II, 1956, 30); *Як будеш з правдою кохатись, то не будеш і паном зватись* (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 63) [315, с. 314].

Конситуації (ближньої периферії) виражені в супровідних вторинних позначеннях ситуатем *любити*, *кохати*: “бути закоханим” – *Сиділа [дівчина] до самої ночі перед вікном і втирала Заплакані очі, Бо й вона таки любила; І страх як любила!* (Тарас Шевченко, II, 1953, 157); *Вміє розставатись той, хто вмів любити* (Максим Рильський, I, 1960, 129); у мовленні “бути в інтимних стосунках з особою іншої статі” – *Буржуа і кардинал Справляють свій останній бал... їм тільки б жити в пишних залах, Жінок любити, пити, гуляти* (Володимир Сосюра, I, 1957, 461). *Він любиться з молодицями... я доведу, що він ходить до тої слинявої Насті...* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 38); – *Любилася я з моїм так, що швидко вже почала сподіватися на вагітність* (Юрій Яновський, II, 1958, 105) [315, с. 562].

Ближню периферію становлять і конситуації, які перехрещуються з концептуальною сферою ІНТЕРЕС: “мати інтерес, потяг до чого-небудь”: *Всі вони позивали робити влітку на полі, на вольному повітрі; всі любили хліборобство* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 214); *Терентій любить пісню і сам уміє з душею співати* (Михайло Стельмах, I, 1962, 48); *Він любив завод і знав його досконало, до найменших деталей* (Вадим Собко, Біле полум'я, 1952, 100); – *Я страшенно люблю читати, – казав я, – різні книжки* (Юрій Яновський, II, 1958, 70) [315, с. 562].

Розширенні значення ситуатем *любити, кохати* також становлять поле ближньої периферії: “високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь”: *Добре жить Тому, чия душа і дума Добро навчилася любить!* (Тарас Шевченко, II, 1953, 199); *Світлий народе, в блакить ти прокладаєш путі... Як же мені не любить руки твої золоті!* (Володимир Сосюра, Близька далина, 1960, 7); *Я поспішаю на роботу... Я день люблю, бо день – це труд* (Микола Руденко, Поезії, 1949, 106); “Відчувати задоволення від чого-небудь”. – *Не кажіть мені про те [найми], не люблю. Я й в мислі не мав такого* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 17); [Платон:] *Я люблю складні операції. Хірург мусить бути озброєним* (Олександр Корнійчук, I, 1955, 98); *Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева* (Володимир Сосюра, II, 1958, 143); *Він не любив, щоб хтось був свідком його хвилювань* (Яків Баш, Вибр., 1948, 121); “Мати нахил, пристрасть до чого-небудь”. *Горпина не їла – вона змалку не любила молочної каші* (Панас Мирний, I, 1954, 291); *Сагайда ... любить – заради розваги – всією п'ятірнею проводити Маковейчикові од лоба до підборіддя* (Олесь Гончар, III, 1959, 55) [315, с. 562].

Ближня периферія ситуатем *любити, кохати* представлена значеннями, що позначають тільки емоцію з боку закоханості, а й товариської симпатії зі значенням “відчувати глибоку повагу, товариську відданість одне до одного”. *Пилипиша була ще давня товаришка і приятелька нашій матері, і жили вони ... добре, любилися* (Марко Вовчок, I, 1955, 183); “добре ставитися одне

до одного, шанувати, не кривдити одне одного”: *Чули заповідь господню: Всім любитися, А не рить другим безодню Та злобитися!* (Павло Грабовський, I, 1959, 117); “почувати одне до одного глибоку приязнь, викликану родинними зв’язками”: *Ми з братом щиро любилися зроду, змалку* (Марко Вовчок, I, 1955, 4); рідше “бути до вподоби кому-небудь”: *Ненечка її Амата В душі своїй була строката: Не всякий її любився зять* (Іван Котляревський, I, 1952, 165) [315, с. 562].

Дальню периферію ситуатем *любити, кохати* демонструють фраземи, які більшою мірою пов’язані з душею, духом, тобто належать до міфологічної сфери розкриття свідомості: *душі не чути в кому; дух ронити за ким, рідко; (виявляти закоханість до кого-небудь, намагаючись невідступно бути поряд), а також фраземи зорової концептуальної сфери: сліпма упадати за ким. Душі в доньці не чув, думав онуків за ручку водити, а тепер маєте* (Панч, 4, 1982, с. 131); – *Мало коли й дома сидиш – як те перекотиполе, все гуляєш. Я за тобою й дух роню, а ти мене забиваєш* (Грінченко, 2, 1963, с. 368); *Парубки за нею сліпма упадають, а її тільки б жартувать!* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 197) [315, с. 562].

Ядро ситуатема SZERET в угорській мові представлено дієсловом *szeret*, що вказує на значення “людина відчуває почуття любові до когось, рідше чогось”; ніжні почуття; прояв любові: *Oh Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd* (Petőfi Sándor). *Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet, Kik mint gyermekünket, úgy szerettünk téged?* (Arany János) Різновид цього почуття – “любити егоїстичною любов’ю, відчуттям, яке межує з егоїзмом”: *önző módon mindig csak a maga hasznát, a maga érdekeit keresi, önmagának igyekszik megszerezni az élet minden javát;* чи “либити любов’ю, яка межує з користю”: *Aki szeret, nem él hiába. / Új szívünk nőjön, Ne gyűlöljön, ne sértsen, Szeressen, csak szeressen* (Tóth Árpád) [340].

Ближню периферію становить ситуатема зі значенням “любити когось”: відчуттям закоханості, що вказує на звершення жаданого, того

ідеалу, на який очікував/ла.: *Én ugyan szeretlek* (Petőfi Sándor). *Téged szeretlek, Te vagy, akit vártam* (Ady Endre) [340].

Значення “перебувати в любові, відчувати почуття любові” з безгріховністю, відвертістю: *Szeretni nem bűn. Ószintén, igazán szeret. Csak egyszer szeretett életében. / Jónás szeretett. Először életében igazán* (Eötvös József). *Ki szeret s párra nem találhat, / oly hontalan, / mint amilyen gyámoltalan / a vadállat* (József Attila) [340].

У простонародному стилі евфемізм зі значенням “любити/хотіти/бажати когось, мати любовний роман”: *Régen szereti, gyereke is van tőle* [340].

Значення “у комусь міститься те, за чим/ким (не)йдуть інші, (не)тягнуться, (не)наслідують”: *Szereti a nőket. Nem szeretik a lányok. / Szép legény volt Marci, szerették a lányok* (Petőfi Sándor). *[A zágoni lányok] nem szeretik ám az olyan legényt, aki nagyon alvós [= sokat alszik]* (Móra Ferenc) [340].

Ситуація зі значенням “любити когось, уподобати” (до вподоби, подобається): *Szereti a vidám embereket. Szereti a lírai költőket. / Szeret Oly költőt, aki versben szónokol!* (Arany János, Арістотель, переклад) *Szeretem Hervadva ha vágnak, a nőket* (Ady Endre) [340].

Ситуація “любити когось з приємністю, із солодким відчуттям всередині, смакуючи, притягуючись, подобатися”: *Szereti a kutyákat, a lovakat, szeret vmilyen ételt v. italt; szereti a szépet; szereti a zenét. Nem szereti a durva tréfákat. Főképp azt szeretem benne, hogy...; Vegyetek, ki mit szeret! Nem tudni, mit szeret rajta. У приказках: Szereti, mint A kecske a kést. / [Az ősz] Tudja isten, hogy mi okból Szeretem? de szeretem* (Petőfi Sándor). *Fejét rázta Miklós, ahol nem szerette [a beszédet]* (Arany János). *Szeretem a beteg rózsákat, [...] A sugaras, a bánatos Ősz-időket* (Ady Endre). *A cselédek kérem, nem is merik szeretni azt, amit szeretnek. Hát elhitetik magukkal, hogy nem is jó az, ami jó* (Kosztolányi Dezső). Фамільярний вираз у значенні “надати мені задоволення” *Szeretem: örülök neki, hogy úgy van v. így történt, tetszik nekem; kedvemre való, helyesnek tartom.*

Ezt már szeretem!/: ez igen, ez már teszi, ennek van értelme! Szeretem, hogy elmondtad. Őszinte voltál, ezt szeretem. / Olyan férfi vagy, minővel Szerettem, hogy közöm volt valaha (Arany János, Шекспір, переклад). Őcsém te,... de szeretem, hogy látlak (Tolnai Lajos) [340].

Зі значенням “особисто комусь подобається виконувати щось із задоволенням, охоче й часто, звично”: *Nem szeret senkit se bántani. Nem szeretek vele vitatkozni. / Pfuj! Nem szeretek én körmölni (Mikszáth Kálmán). Korán szokott fölkelni, és szeret az ablakban állni, mert a reggeli levegő éltető erejű (Gárdonyi Géza). Szeretem megcsókolni azt, Aki elmegy (Ady Endre) [340].*

Простонародне зі значенням “з задоволенням залишитися, затриматися”: *Szeretsz Pesten? Nem szeretek itt. / Ott van a kis szülői házunk... Hát nem szeretsz-e ottan? (Jókai Mór) Odafenn nem szeretnél köztük (Justh Zsigmond) [340].*

Ситуація з умовним способом зі значенням “хотіти чогось, до вподоби щось: бажати щось” *Szeretne egy pontosan járó órát. Mit szeretnél születésnapodra? [340]*

Численна кількість віддієслівних/відінфінітивних іменників та прикметників, що походять від ядерного дієслова *szeret*, вказують на значення “мати свої бажання, бажання отримати щось, бажання бути в змозі зробити що-небудь”: *Az az óhajta, vágya, kívánsága, hogy csinálhasson vmit, v. történjék vele vmi. Szeretne jobb álláshoz jutni; szeretne utazgatni; szeretne világosabban látni, megérteni vmit; szeretném tudni: gyak. fenyegető számonkérésként: kíváncsi vagyok rá; (azt) szeretném én és látni; nem szeretnék a bőrében lenni. Szerette volna megcsókolni örömeiben. / Lelkem múlatni szeretne Még veletek kedves hiveim (Petőfi Sándor). Szeretném magam megmutatni, Hogy látv.a lássanak (Ady Endre). Szeretném azt látni, hogy téged valaki ne hagyjon tanulni! (Móricz Zsigmond) Szeretné: azt kívánja v. követeli. Szeretném, ha ez többé nem fordulna elő! Szeretném, ha ezt tudomásul vennétek! [340]*

Ситуація SZERETKEZIK вказує на контакт з кимось, “любитися/кохатися з кимось, мати любовний роман з кимось одруженим”: А

fiú megint csókolta leányt, és a díványra hanyatlottak... szeretkeztek... buja szemérmelenséggel (Nagy Lajos) [340].

Застаріле значення, що передається ситуатомою “проявити ласку, поцілунок, розгорнути обійми, показати свою любов”: *Magyar ember nem szeret mások előtt szeretközni, még a feleségével sem* (Jókai Mór) [340].

Ідіоми з вказівкою на місце любові в житті дітей, народу, з перенесенням на зацікавленість складають дальню периферію угорської ситуатоми SZERET: *Szeressük egymást gyerekek! (békességre, szeretetre való biztatás kifejezése: a béke, a szeretet a legfontosabb dolog a világon); szeret a mások háza előtt seperni szeret a mások dolgával, hibáival törődni, szívesen megszól másokat, noha ő sem jobb náluk; szerét ejti alkalmat, módot talál vmire (vminek)* [343].

Узагальнимо проаналізований матеріал і зробимо попередні висновки. Мотиваційною основою дієслівної семантики “любові” є змішаний тип мотивації, в якому перехрещуються модусний сенсорно-психологічний тип мотивації і гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації з домінантною сублімованої (естетичної і етичної) позитивної оцінки. Метафоричними мотиваторами з позитивним модусом оцінки є гештальти зорових, смакових і міфологічних концептосфер в обох мовах. У словотвірному плані в українській мові мотиватором також є афікс *-ся*.

4.5 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану сорому

Емоція **сорому** вивчена не так детально, як емоції гніву чи страху. До фізіологічних атрибутів сорому належить сором’язливий рум’янець, чий поріг появи змінюється з віком. Ця емоція, за твердженням К.Е. Ізарда, супроводжується неочікуваною й загостреною *самосвідомістю*, що забирає всі інтелектуальні ресурси, знижує когнітивну діяльність, заважає осмисленню ситуації, підвищує вірогідність неадекватної реакції на неї.

Якщо на нейронному рівні емоцію сорому пов'язують з частковим зниженням нейронної активності поточних емоцій інтересу або радості, то на психологічному рівні її активацію убачають в зіткненні з ситуацією, де особисте виставлене на осуд колективу [82, с. 342–368]. Припускаємо, що сором є своєрідним індикатором розмежування норм і систем культури й поведінки етносу.

Українська мова емоцію сорому передає такими асертивними ситуаціями: СОРОМИТИСЯ, НІЯКОВІТИ, СТИДАТИСЯ, ЧЕРВОНІТИ, КОНФУЗИТИСЯ, ГОРІТИ ВІД СОРОМУ, ПЕКТИ РАКІВ.

Асертивна ситуація СОРОМИТИСЯ зі значенням “відчувати сором” вказує на психічне відчуття, що переживається суб'єктом: *Карі очі в неволі гаснуть; розковать [розкувать] Козак сестру свою не хоче, Сам не соромиться конать в ярмі* (Тарас Шевченко, I, 1963, 104); *Од щирих слів любої жінки серце його впокоювалось; він тепер соромився свого давнього безпуття* (Панас Мирний, I, 1949, 363); – *Таке безстидство в очі говорить [Гервасій] і ні крапельки не соромиться.* (Михайло Стельмах, I, 1962, 518) [320, с. 465].

Ситуаціями “відчувати незручність перед ким-небудь за когось”, “почувати себе ніяково”, “виявляти сором'язливість” належать до ближньої периферії. *Щось; ніяковіти. Ви немов соромитесь трохи за сі вірші* (Леся Українка, V, 1956, 432); *Стало зрозуміло малій Катерині: Мариня соромилась за неї* (Ірина Вільде, Сестри., 1958, 507); *Настя притягла Соломію до стола. Соломія все опиалась та соромилась* (Нечуй-Левицький, VI, 1966, 340); *Тоня й Віталій сиділи в кузові нарізно,.. ніби трохи соромились одне одного* (Олесь Гончар, Тронка, 1963, 38). *Дівчина, буцім не своїми руками, зняла кофту, плахту; далі, не соромлячись, і сорочку* (Олекса Стороженко, I, 1957, 83); *Діти, яким уже було по дев'ять, десять, а то й більше років, соромилися при попові роздягатися догола* (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 392);* *Образно. Орлом налітав він [вітер] на зелену*

ліщину, обіймав її, мов козак дівчину, а ліщина, соромлячись, відхиляла від нього свої віти (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 35) [320, с. 465].

Ситуація зі значенням “не наважуватися, не насмілюватися зробити що-небудь через сором’язливість” вказує на інертність фізичного стану суб’єкта від сповненого відчуття. *Ти сама за два дні змарніла, мов од тяжкого недуга. Соромишся ти прохати панію Ганну, щоб узяла й тебе з собою, як поведе дітей одвідувати їх любого дядька* (Пантелеймон Куліш, Вибр., 1969, 283); [Таня:] *Ви знаєте – вона співає. Та ще як співає, – чудо.* [Мальванов:] *Як же це я досі не чув? Ми ж сусіди.* [Таня:] *А вона при вас соромиться* (Іван Кочерга, II, 1956, 27);* *Образно. З-за хмари місяць ще не визирає: Соромиться з’явитись рано, повний* (Пантелеймон Куліш, Вибр., 1969, 407) [320, с. 465.].

Ситуація дальньої переферії *пекти раків* зі значенням “хвилюватися, переживати, почувати себе дуже ніяково, тривожно від сорому, ганьби” передає емоцію сорому разом з архісемою ‘тривожитися’: *як (мов, наче) живцем пектисся на рожні. Еге, хай постоїть собі з краденою довбнею, – почулося звідусіль ... Кавун слухав і наче живцем пікся на рожні. Він люто зиркав спідлоба на людей і не знав, що з ним діється* (П. Козланюк) [338].

Асертивна ситуація угорської мови SZÉGYELL вказує на відчуття ганьби, сорому когось, від поведінки, ставлення, положення, статусу: *vkihez való tartozása miatt szégyent érez. Szégyelli ifjúkori botlásait, ügyetlenségét; nem szégyelli származását, apját, anyját. Józanon szégyelli, amit részegen elkövetett. / Kukorica Jancsi becsületes nevem: egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.* (Petőfi Sándor). *Szégyeneljük szolgáágunk éjét* (Petőfi Sándor). *Szégyelte, hogy olyan gyáva és ügyetlen* (Kosztolányi Dezső). *Mindegyik szégyelte a harcmezőn a férfiszemben a könnyet* (Móricz Zsigmond) [340].

Ближню периферію представляє значення “соромитися з якоїсь причини”: *Szégyelli magát baklövéssei, ügyetlensége miatt. Szégyelljék magukat a kishitűek, az ingadozók, a kételkedők. Szégyellje magát, hogy így viselkedett! Ne szégyelld magad, mondd ki bátran! Halálra szégyellném magamat, ha megtudnák.*

Én úgy szégyellem magam ennyi ember előtt. / Elpocsékolni családod utolsó ereklyéit! Nem szégyenled magadat, te ember! (Mikszáth Kálmán) Valósággal szégyellem magamat: nálam a szerelem mindig az volt, hogy nagyon lebecsültem magam (Móricz Zsigmond) [340].

Ситуація зі значенням “відчуття сорому, що призводить пригнічення, зневаги” – *Szégyell kérni. Szégyell levetkőzni az orvos előtt. Szégyellte kimondani az igent. Nem szégyellsz így hazudni? Szégyellem a nyilvános szereplést. / Odakinn lefut a nyílt utca során, Táncolni, dalolni se szégyell (Arany János) [340].*

В угорській мові дієслово *szégyenkedik* рідше *szégyenkezik* невідомого походження, ситуація якого вказує на відчуття “сорому, ганьби, що відчуває суб’єкт”, “соромно за щось перед кимось”: *Nézd, szégyenkezik! Nem kell szégyenkezniük, megálltuk helyünket az olimpiai versenyeken. / A javasasszony közömbösen csóválta a fejét. Szerelmes. Szokott az lenni, kérem. Csak ne tessék szégyenkezni (Krúdy Gyula) [340].*

Дальня периферія емоції сорому представлена ідіомою *nyugtalankodik* із значенням заспокоєння, яка у виразі закликає до совісті, відваги: *nyugodtan nézhet <vkinek> a szemébe tiszta lelkiismerettel, aggodalom, félelem nélkül állhat vki elé [339].*

Як бачимо, метафоричними мотиваторами дієслівної семантики сорому з негативним модусом сублімованої (морально-етичної) оцінки є гешталти зорової, слухової та колоронімічної концептосфер. В основі цих мотиваторів лежать мімічні й пантонімічні рухи (очей, голови) людини, а також семантика горіння, пов’язана з почервонінням. Тут також характерним є змішаний тип мотивації: модусний сенсорно-психологічний тип мотивації і гешталтний різновид асоціативно-термінальної мотивації.

4.6 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану суму, туги, смутку

Стосовно негативних базових емоцій, то їх поява залежить від біологічного й соціального факторів. Емоцію суму К.Е. Ізард фіксує в сумові,

нудьзі, самотності, ізолюваності, приписуючи їй найменший рівень напруження серед негативних базових емоцій. Цікаво, що емоція суму може зумовити “компульсивну поведінку”, “низьку толерантність до фрустрації”, “слабко виражену індивідуальність”, “неспроможність переносити біль”. К.Е. Ізард вважає, що соціалізація печалі через часткове заохочення й змішані форми соціалізації може призвести до порушень процесу формування особистості. Як і для інших базових емоцій, дослідник виокремлює для суму три способи регулювання: 1) активація іншої емоції для усунення чи зниження інтенсивності вихідної печалі, 2) переключення уваги й мислення, 3) напруження довільно керованих м’язів і фізичної активності [82, с. 210–211]. Отже, базовими емоціями можна маніпулювати, роблячи установку на успішну життєдіяльність індивіда в даному суспільстві.

Посилаючись на взаємодію суму з іншими афектами й афективно-когнітивними інтеракціями, К.Е. Ізард моделює структуру *горя*. Головною його причиною, за свідченням дослідника, є втрата дорогої людини. Втрата класифікується за кількома напрямками: а) хронологічно – тимчасова (розлучення) або постійна втрата (смерть), б) просторово – реальна або уявна втрата, в) структурно – фізіологічна або психологічна втрата.

При цьому детермінанти горя умовно поділяються на три рівні: 1) біологічні, 2) соціокультурні, 3) психологічні, які поєднуються між собою [82, с. 213]. Окрім того, К.Е. Ізард намагається через розповідь пацієнтки Шеріл чи її щоденники провести розмежування між тугою й *депресією*. Депресія інтерпретується як складний патерн, що містить емоцію суму, різні комбінації емоції гніву, емоцію відрази, емоцію презирства, емоцію страху, емоцію провини й збентеження. Причини депресії пояснюються неспроможністю людини впоратися з будь-якою втратою [82, с. 236–238].

Ситуація СУМУВАТИ “проймається почуттям суму, журби; удаватися в тугу, журитися” є асертивною в ряді подібних, що вказує на відповідну емоцію. *Так йому обридло все в господі і в полі, як приборканому степовому*

птаху. Сумує та й сумує козак (Пантелеймон Куліш, Вибр., 1969, 96); *Не сумуй, що врода Опадає з личка* (Павло Грабовський, I, 1959, 336); *Не сумуй! Ще нам сонце всміхнеться* (Володимир Сосюра, I, 1957, 248); *Образно. В гай Ставочок чистий висихає, Де ти купалася колись. І гай сумує, похилився* (Тарас Шевченко, II, 1963, 10); *Серед лісу сумує давня руїна з панських мурів* (Степан Васильченко, III, 1960, 222);* *У порівняннях. В листі сухім Вітер зітха, мов дріада сумує, Із жалем глухим* (Леся Українка, I, 1951, 28).

Позначення такого емоційного стану виникло на ст.-сл. ґрунті, пов'язане з “сумніватися”, походить від псл. значення “підозра”, “припущення” [302, с. 474].

Ситуаема СУМУВАТИ представлена численним семантико-дериваційним і морфолог-дериваційним потенціалом як ЛСВ дієслова сумувати, так і його синонімів: *засмутитися* (стати смутним, невеселим), *посмутніти*, *посмутитися*, *посмутнішати*, *посумніти*, *посумнішати*, *закритися*, *розсумуватися*, *потьмаритися*, *запечалитися* розм., *опечалитися* розм., *осмутитися* рідко, *осмутніти* рідко, *задосадувати* рідко, *помаркотніти* діал.; *присмутитися* розм., *притьмаритися* рідко, *притьмитися* діал. (трохи). – Недок.: *засмучуватися*, *смутитися*, *смутніти*, *зажурюватися*, *журитися*, *потьмарюватися*, *опечалюватися*, *осмучуватися*, *притьмарюватися*. *Зненацька Софія засмутилась і похилила голову, їй таки жаль звідси їхати* (Леся Українка); – *Ага... – засоромилася Одарка. І в наступну мить помітно посмутніла, відвернулася* (І. Ле); *Зажурився Тарас Григорович, і на сторінках його крихітної книжечки з'явилися сумні рядки про те, що не гріє сонце на чужині...* (З. Тулуб); *Запечалилася знову Горпина, запечалилася, аж зчорніла з журби на виду* (Л. Яновська); *Батько охмурнів, повісивши голову, а мати, голівоньку схиливши, осмутніла* (Марко Вовчок); – *Без людей не можна обійтися: оце сьогодні, наприклад, як задосадувала я, самотня* (Л. Яновська); *Дівчата помаркотніли і похилили головки в землю* (Марко Черемшина); *Задощило, і*

фільмування довелось припинити. Ягуар Ягуарович присмутивсь (О. Гончар) [325].

Ближню периферію складає значенням “горювати, тужити за ким-, кого-небудь”. *Мала [Ліда] для всіх любов.. За тою з моїх сестер буду я сумувати, мамо, доки мого життя...* (Ольга Кобилянська, II, 1956, 310); – *За Україною все сумуєте? – Нема коли особливо сумувати: на оборону працюємо...* (Олесь Гончар, III, 1959, 180); – *Не сумуй же тут без мене. я швидко повернуся* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 360).* *Образно. Сумують комини без диму,.. Минають місяці, – село Навік замовкло, онімло І кропивою поросло* (Тарас Шевченко, II, 1963, 171); *За вірним серцем побратима І за дівочими очима Сумує пісня на землі* (Михайло Стельмах, V, в 1963, 149) [320, с. 841].

Ближню периферію, хоч і рідше, становить також значення “нудьгувати”, тобто “відчувати гнітючий душевний стан від бездіяльності, відсутності розваг, інтересу до навколишнього”, “знемагати від бездіяльності, одноманітності кого-, чого-небудь”, “перебувати в пригніченому стані”. *Весело, розкішно жила генеральша. Не сумували й генеральські дочки* (Панас Мирний, I, 1949, 198). *Дівчата сиділи в кімнаті з відчиненим вікном і нудьгували* (Ю. Яновський); *Нудився [Антосьо], марудився, чогось хотілось – і сам не знав чого* (А. Свидницький); *В цей день [неділю] працювати – від Бога гріх, а від людей – сором. Тож і доводилось скніти в самоті з думами своїми* (І. Цюпа); *Відчувши в собі неспокій, ..Ольга сумувала, хандрила, не знаходила собі місця* (А. Ішук); *Терентій послував по подвір'ї, ..зайшов до хати, щось буркнув Дарині, яка все кисла після смерті дитини* (М. Стельмах) [320, с. 841].

Ситуація “зазнавати моральних мук, переживань” в українській мові передається дієсловом СТРАЖДАТИ, однак її первинне значення вказує на фізичний стан суб'єкта.

Ідіома *сумувати сумом* – “дуже журитися” також входить до дальньої периферії – *Мені було жалко її... було мені страшно... я сумувала сумом об її...*

от і виплакала, що одужала втіха моя! (Марко Вовчок, I, 1955, 160). [320, с. 841].

Дальню периферію утворюють різні синоніми дієслова *сумувати* (пройматися почуттям суму, журби), *журитися*, *печалитися*, *смутилася*, *тужити* підсил., *побиватися* підсил., *вбиватися* [убиватися] підсил., *смутоквати* розм. *крушитися* заст., фольк., *банувати* діал., (запозичення з угорської), *печалувати* діал., *печалуватися* діал., *нудьгувати*, *скучати* (за ким-чим, без когось і без додатка – сумувати без когось, чогось). – *Не сумуй. Чи що тебе мучить? Скажи відверто: що тобі в нас не так?* (О. Гончар); *Христя сумувала, журилася, а часом сама гірко плакала* (Панас Мирний); *Печалиться й печалиться чогось дівчина. Уже б і заміж пора йти, але не виходить, хоч і траплялися добрі люди* (М. Стельмах); *Це була їхня [старих] звичка: коли одне смутилося, друге обов'язково мусило розважати* (Ю. Яновський) [320, с. 841].

В угорській мові емоція на позначення психічного відчуття печалі представлена асертивною ситуатемою SZOMORKODIK. Значення сумного психічного стану, наповнення сумом з відповідним виразом обличчя, поведінкою, становить ближню периферію ситуатемами. *Min szomorkodol? Nagyön szomorkodik, hogy így elhagyták. / Ne szomorkodj, édes rózsám, érettem, Tiéd leszek még ebben az életben. Ne szomorkodj, pajtás! Ott szomorkodik a sarokban. / Mikor a juhász bort iszik, Sziürke számár szomorkodik* (народна). *Szép fiú volt, szomorkodott, forró teli szájjal szidta a zsarnokságot* (Ady Endre). [A toronyból] *nézegette a világot. Úgy szomorkodott itten, mint a csókák* (Krúdy Gyula) [340].

Ситуатемами ELSZOMORKODIK, BÚSLAKODIK, BÁNKODIK, ELBÚSUL (застаріле слово) також входять до ближньої периферії та позначають відчуття суму, що межує з горем. *A legény elbúsult a babája szavain. / Nagyön elbusúla Bence e beszéden* (Arany János). *Elbúsulom én magamat, Mert elhagytam galambomat* (народна). *Elbúsulta magát Lajos igen rajta* (Arany János). *Bandit rettenetesen félti, hogy el ne búsulja magát abba a*

tömlöcben (Móricz Zsigmond). *Órákig elbúsul magában. Napestig elbúsult árva sorsán* [340].

Конситуації, позначені дієсловами *bánkódik, búsul, búslakodik, lógatja az orrát, kesereg, csügged, búsong*, складають як ближню, так і дальню периферії ситуатемами SZOMORKODIK.

Ситуатема BÁNKÓDIK має значення “нудитися, відчувати печаль протягом тривалого часу”, “журитися через когось”: *bánkódik az után a leány (legény) után. Férje halálán bánkódik / Azért ne bánkódjál én jó vitéz társam, ürülj minden gondoktul* (Balassi Bálint). *Megtámasztom vándorbotom, És összetéve két kezem bánkódom és emlékezem* (Tompa Mihály) [340].

Ситуатема BÚSUL маркує такий стан, як “відчуття суму; хандри”: *Búsul gyermeke sorsa miatt.* (буквально) *Nagy a feje, búsuljon a → ló!*. Приказка-порівняння: *búsul, mint a kárvallott → cigány.* / *Magyar ember már busúlt sok századig* (Vörösmarty Mihály). *Ott fönn, ahol most vén harang dalol, / Dugonics András búsult valahol* (Juhász Gyula). *Ne búsulj v. sose búsulj miatta: ne törődjél vele, vesd el a gondját!* [340].

Ситуатема BÚSLAKODIK має значення “нудитися, перебувати в тривалому періоді суму, довго, глибоко”: *Mit búslakodol itt magadban? / Ti földi nép.ek, Oly búslakodva nézlek* (Tóth Árpád) [340].

Дальня периферія асертивної семи SZOMORKODIK *lógatja az orrát* маркує стан людини, що звішує голову, звішує свій капелюх у руці і т. д., тобто перебуває в сумному стані: *Lógatja a → fejét; (csak) a lábát lógatja:* (átvitt értelemben, також фамільярно) *lustálkodik, lopja a napot;* (фамільярно) *lógatja az orrát: búsul, el van szontyolodva. A vízbe lógatta a lábát. / Húzd rá cigány, megittad az árát, Ne lógasd a lábadat hiába* (Vörösmarty Mihály). *Kalapját a kezében lógatva, vidáman sétált mellettem* (Gárdonyi Géza). *A legnagyobb urak se szégyelték übeciherüket [= felöltőjüket] a karjukon lógatni* (Krúdy Gyula). *Matyi szomorún lógatja az orrát* (Móricz Zsigmond). Тут дієслівні позначення суму мають розмовнол-побутовий і фамільярний характер [340].

У значенні “впадати у відчай” функціонує ситуатема CSÜGGED, яка також є складником крайньої периферії: *Ne csüggedj! Amikor láttam, hogy csügged, elkezdtem vigasztalni. / Múzsám, ne csüggedj! bár vak irigyeid Kancsal szemekkel rád hunyorítanak* (Csokonai Vitéz Mihály). *Ne csüggedj a jók pályáján!* (Berzsenyi Dániel) Образно: *A lámpa csügged, az éjjél setét* (Arany János) [340].

Поетично вживана ситуатема BÚSONG зі значенням “перебувати в стані меланхолії, хандрити” також перебуває в периферійній крайній зоні: *Te nem danolsz, mit búsongsz Júlia?* (Madách Imre) *Ki tudja, hogy holnap mint lesz?* / *Tán busongva nem emlékszem* (Ady Endre). (Образно) / *Ősz húrja zsong, / jajong, busong / a tájon.* (Tóth Árpád, переклад Верлена) *csöndes, komoly hajfürtje a fején / szegényesen búsong fakulva s árván / mint holt leányé a koporsópárnán* (Kosztolányi Dezső) [340].

Дієслівні позначення емоції смутку, суму мають розгалужену словотвірну систему українських дериватів, розширену не тільки префіксами, а й іншими афіксами, що дають змогу помітити різноманітні відтінки у значеннях: *по-смут-н-і-ти, по-смут-и-ти-ся, по-смут-н-і-ш-а-ти, по-сум-н-і-ти, по-сум-н-і-ш-а-ти, за-кр-и-ти-ся, роз-сум-ува-ти-ся, по-тьм-а-р-и-ти-ся, за-печал-и-ти-ся, о-печал-и-ти-ся, о-смут-и-ти-ся, о-смут-н-і-ти, за-до-сад-ува-ти, по-мар-к-от-н-і-ти.; при-смут-и-ти-ся, при-тьма-р-и-ти-ся, притьмитися; з граматичним показником недоконаного виду: за-сму-ч-ува-ти-ся, смут-и-ти-ся, смут-н-і-ти, за-жур'-ува-ти-ся, жур-и-ти-ся, по-тьм-а-р'-ува-ти-ся, о-печал'-ув-ати-ся, о-сму-ч-ува-ти-ся, при-тьм-а-р'-ува-ти-ся.*

Дієслова на позначення психічного стану суб'єкта загалом вирізняються тим, що при творенні можуть мати основи, ускладнені основи формотворчими афіксами, які, хоч і не змінюють лексичного значення дієслова, однак вказують на інші ситуаційні різновиди. Так, перебування суб'єкта в тому чи іншому психічному/емоційному стані може бути проявлене більшою чи меншою мірою [127, с. 122–132]. Передачу таких станових різновидів мовними засобами можна простежити за варіативністю добору афіксів: *по-смут-н-і-ти, по-смут-и-ти-ся, по-смут-н-і-ш-а-ти; о-*

сму-н-і-ти, о-сму-и-ти-ся; при-тьм-и-ти-ся, при-тьма-р-и-ти-ся. І хоч формально наведені деривати є дієсловами доконаного виду, однак можна простежити різний ступінь прояву стану разом з ознакою, її поетапність, поступовість, інтенсивність, яку умовно можна поділити на три складники: злегка чи меншою мірою, повною мірою, найбільшою мірою. Також можуть вказувати на кількісний склад суб'єктів: *Раптом обличчя і в мамі, і в бабусі посмутніли* (Ів., Таємниця, 1959, 130) [326, с. 349]. / *Пізно ввечері хлопці поверталися з худобою додому. В куряві помалу їхали на конях і мовчали – посмутилися* (Головко, І, 1957, 95) (переважно про всіх чи багатьох) [326, с. 349]. / *Тітка сміялася, прикривши вуста долонею. А потім враз, наче тінь лягла на її обличчя, посумнішала* (Томч., Готель., 1960, 249) [318, с. 390].

Підсумовуючи, зазначимо, що метафоричними мотиваторами дієслівної семантики суму в обох мовах є здебільшого гештальти зорової концептосфери. В основі цих мотиваторів лежать мимічні й пантонімічні рухи (очей і голови) людини. Тут характерним є змішаний тип мотивації: модусний сенсорно-психологічний і гештальтний різновид асоціативно-термінального типу мотивації.

Широка кількісна та якісна палітра морфемно-дериваційних елементів плану вираження дієслова та різноманіття синонімічних олиць на позначення стану печалі подає картину взаємодії синтагматики та парадигматики, мови та мовлення, мовної свідомості та мислення, а відтак, – когнітивізму та функціоналізму.

4.7 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану інтересу

“Ядром” моделі емоцій К.Е. Ізарда є, передусім, емоція інтересу, яку повноцінна людина переживає найчастіше. Саме в цій емоції дослідник намагається відшукати причину її самогенерації та самогенерацію інших базових емоцій. Пояснюючи преференцію емоції інтересу, він указує, що на

нейронному рівні підвищується нейронна активність. На рівні свідомості активаторами є зміни в стимуляції й новизна стимуляції. При цьому фактор новизни К.Е. Ізард пов'язує як із зовнішньою стимуляцією, так і внутрішньою – з процесами уваги, пам'яті й мислення. У поведінці зацікавленої людини дослідник виокремлює запал, напрямок уваги, погляду й слуху, захоплення, поглинання. І, зрештою, на фізіологічному рівні емоція інтересу часто супроводжується брадикардією (зниженням частоти серцевих скорочень) [82, с. 103–122]. Ми бачимо, що інтерес з його психічними, когнітивними й соціальними характеристиками розкриває не лише структуру буття емоції, а й реальності, яка цю емоцію породжує.

Ситуація ЦІКАВИТИСЯ “виявляти інтерес, увагу до когось, чогось” включає різні ситуації (пропозиції), марковані лексичним і морфемно–дериваційним елементами плану її вираження, які в ССУМ представлені дієсловами: *зацікавлюватися, інтересуватися приглядатися, дивитися позирати* (спостерігаючи, дивлячись), *зацікавитися, поцікавитися, заінтересуватися, поінтересуватися, придивитися, приглянутися*. *В кожне чуже гніздо зозуля кладе одне яєчко і більше ним не цікавиться* (В. Гжицький); *Полковник Мартенс зацікавився розповіддю молодого лейтенанта* (В. Собко); [Острожин:] *Наша редакція дуже інтересується мати вас своїм постійним співробітником* (Леся Українка); *Уважніше почав приглядатися отець Кравець до сьогогуцула, прислухатися, що він говорить* (Г. Хоткевич); *На нього позирають й інші дівчата з Любчиної бригад* (Ю. Яновський) [325].

Етимологію значення прикметника *цікавий* пов'язують з тим, “хто має добрий нюх [303, с. 257]. Тому можна одразу припустити, що мотиваційною основою дієслів на позначення психічно-емоційного стану інтересу в українській мові є гештальтний різновид метафоричної мотивації, оскільки вона ґрунтується на використанні гештальтних позначень одоративної (нюхової) концептосфери.

Асертивна ситуатема цієї емоції – це ЦІКАВИТИСЯ “намагатися дізнатися про кого-, що-небудь; виявляти увагу, інтерес до когось, чогось”. *Старий рибалка охоче відповідав на всі запитання Сахно, що цікавилася його життям–буттям* (Смолич, I, 1958, 50); *Щодня маючи справу з школярами, вона почала по–справжньому цікавитись педагогікою* (Донч., V, 1957, 450); *Тимко не дуже цікавився, хто такий Махоткін, що він робить* (Тют., Вир, 1964, 342); – *Народ цікавиться, як воювали, як проливали кров* (Довж., I, 1958, 344); [Слідчий:] *Я цікавлюся знати – в кайданах вас тримають?* (Лев., Драма., 1967, 23). Звертатися до кого-небудь із запитанням; питати є також позначенням прояву інтерес: *А він доправди бачив, як ви–те з нами позавчора свині пасли?* – цікавилась Дарка (Л. Укр., III, 1952, 634); *Приходив сторож і, майструючи цигарку, цікавився: – Що, може, щось украдено?* (Тют., Вир, 1964, 27); – *Жінку маєш? – цікавився старий, змірявши оком Василя, ніби намагаючись сам вгадати* (Томч., Готель, 1960, 268) [322, с. 227].

Ближню периферію розкриває значення ситуатема ЦІКАВИТИСЯ “відчувати потяг, прихильність до кого-небудь”: *Богдан усе ще гарний і поважний мужчина і все ще, як мені здається, цікавиться нею* (Коб., III, 1956, 146); *Їздові довго міркували, чому іноземки так цікавляться їхнім куховаром, пронозуватим і сутулим, як сільський дячок* (Гончар, III, 1959, 2000) [322, с. 227].

У значеннях “цікавитися”, (дуже) питати й перепитувати; (чим) виявляти цікавість /інтерес/ до чого, *мати на оці* що; (у кого) питати, допитуватися, доскіпуватися поле семантики розширюється і до найбільш дальньої периферії. Сюди можна віднести фраземи, які позначають стан зацікавлення, що межує з безцеремонним втручанням у чужі справи, функціонує в мовленні з відтінком фамільярного позначення ситуації. *Встромляти (сунути) /встромити (всунути) [свого] носа ([свій] ніс:– І дихнути не годен, коли десь не так щось? І всюди встромиш свого довгого носа?* (Є. Гуцало); – *Куди жінка носа суне, та ще й не одна, то там уже не жди добра* (М. Старицький). *Втиснути свого носа: А Солов'їха й свогоноса*

туди таки втисла: без неї, бачте, ніде вода не освятиться (І. Нечуй-Левицький). Пхати носа: Намагаюсь пояснити Фатесвій Марії те, куди ліпше було б не пхати носа (Є. Гуцало). Сунути свого носа в чужі горшки (до чужого проса, в чуже просо, в чужий город: З усіх боків можна було чекати, що скажуть: у чуже просо не сунь свого носа (Г. Хоткевич) [338].

Асертивна ситуаема ÉRDEKEL – “проявляти увагу, зацікавлення, збуджуючи до когось/чогось”: *Mi érdekel? Ha érdekel a történet, elmondom. Ez a könyv engem nagyon érdekel. Nem érdekli a zene. / Engemet már mi sem érdekel* (Petőfi Sándor). *S már alig-alig érdekel Egykor imádott, furcsa sorsom* (Ady Endre). *Beszédbe eredt a romlatlan ifjúval, kit minden színház lelkesen érdekelt* (Babits Mihály); “зацікавленість у комусь: виявляти особисту прихильність, збуджувати комусь, залучити когось”: *Ez a lány nagyon érdekel. / Marjászky megérezte, hogy Erzsikét érdekli* (Mikszáth Kálmán) [340].

Ближню периферію становить ситуаема “хтось (не)цікавиться кимось, (не)цікавиться в любовному плані, симпатія”: *Nagyon érdekelte a lány. Ez nem érdekel téged; ami engem ebből érdekel, az az, hogy. З відтінком заперечення: Nem érdekel: nem törődöm vele, semmi közöm hozzá; (Згрубіло) nem érdekel: hallgass el!; most már ne is lássalak, tűnj el! (Згрубіло) ne érdekeljen!: ne szólj, ne avatkozz bele, nem tartozik rád* [340].

Ситуаема зі значенням “зацікавленість у відмовленні від когось, чогось” є складником ближньої периферії: *Ne is mondd tovább, nem érdekel! [A lemondásról] nem tudott senki meg többet, csak akik érdekelve voltak.* (Jókai Mór) [340].

Ситуаема FOGLALKOZTAT зі значенням зайнятості, зайнятості інтелектуальним розвитком, використання в чийхось інтересах, зацікавленості і т. д.: *A kis gyereket foglalkoztatni kell. A hír hónapok óta foglalkoztatja a sajtót. Az esemény az egész falut foglalkoztatta. / [Apám] szakadatlanul foglalkoztatta a világát. Hét évig egyébről se beszéltek a faluban, csak róla* (Móricz Zsigmond). *Már napok óta foglalkoztatta az Anna sorsa* (Nagy Lajos); *Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a tudósokat. A vezetőséget az a gondolat foglalkoztatja, hogy*

kibővítik a művelődési házat. / Képzeld: egy elvi kérdés foglalkoztat (Herczeg Ferenc). *Egész úton egyetlen kérdés foglalkoztatott* (Gárdonyi Géza) [340].

Отже, мотиваторами дієслів на позначення психічно-емоційного стану інтересу в українській мові є гештальти одоративної (нюхової) концептосфери. В обох мовах простежується як позитивна, так і негативна сублімована оцінка дій людини, що виявляє інтерес. В обох мовах переважає сенсорно-психологічний тип метафоричної мотивації, але в українській мові наявний ще і асоціативно-термінальний тип.

4.8 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану радості

Емоція **радості** характеризується на тлі почуттів – задоволення, впевненості у собі, любові тощо. Форми вияву емоції радості – посмішка й сміх. На психологічному рівні емоція радості підвищує толерантність індивіда до фрустрації, його почуття впевненості в собі [Изард 2008, с. 146–189].

У розумінні природи позитивних базових емоцій та їхньої сутності виявляються унікальні мотиваційні та специфічні форми переживання, які утворюють основні базові когнітивні структури. Емоційне й соціальне взаємодіють. Свої емоції людина може досягнути лише крізь призму власного буття, в історико-культурних межах.

Асертивна ситуаема РАДІТИ зі значенням “відчувати радість з приводу чого-небудь” передає стан суб’єкта, наповненого оптимістичними відчуттями. *Вставало сонце з-за могили, Раділи люде встаючи. А мати й спати не лягала* (Тарас Шевченко, I, 1951, 387); *Давно не співали в хаті Гайворонів, і Дарина Михайлівна радіє, що разом із сином завітала до хати й пісня* (Микола Зарудний, На білому світі, 1967, 3);* *Образно. Був ясний день, веселя година; Раділи і садок, і поле, і долина* (Леонід Глібов, Вибр., 1951, 146); значення “відчувати радість за кого-небудь, з приводу чиїхось успіхів,

приємних, радісних подій і т. ін.” також передає нам оптимізм, що сповнює: *Твої праці всіх зацікавили, як в Галичині, так і тут, і я дуже радію за мою кохану авторку* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 151); *Як радію за ту я людину, що загублену радість знайшла* (Володимир Сосюра, II, 1958, 106); *Ясногорську називали в розмовах не інакше, як Вірною. Вірна!.. Найбільше раділи з цього її нового імені мінометники* (Олесь Гончар, III, 1959, 197) [319, с. 436].

Ближню периферію складає ситуація зі значенням “відчувати радість з якоїсь нагоди, з певного приводу”: *До мене на святках наїхало гостей: Дядьки, брати та дехто із людей... Як милим гостям не радіти?* (Леонід Глібов, Вибр., 1957, 64); *Дітвора ... раділа весні, теплу і звільненню від хатнього ув'язнення* (Олександр Довженко, I, 1958, 173);* *Образно. Радіють молодій обнові Берези, клени, явори* (Любомир Дмитерко, В обіймах сонця, 1958, 76). Рідше функціонує ситуація “утішатися, тішитися ким-небудь”. *Весело, як є ким радіти, та й те добре, коли є об ким поплакати.* (Марко Вовчок, I, 1955, 257) [319, с. 436].

Конситуації відповідної емоції, яка вказує на психічне відчуття “радості від чогось”, – це *радуватися, утішатися [втішатися], тішитися, потішатися* (“маючи приємність, утіху від чогось”); *торжествувати* (“з приводу перемоги над кимсь, успіху в чомусь”); *тріумфувати* (“з приводу якогось успіху”), *зрадіти, зрадуватися* розм. *урадуватися [врадуватися]* діал. *утішитися [втішитися], стішитися* розм. – у повній мірі розкривають емоційну наповненість суб’єкта, що переживає такий стан: *Та й сама радувалась, дивлячись на життя їх, миле та любе* (Марко Вовчок, I, 1955, 281); *Радувався потай прикажчик, стежачи за сінокосом* (Олесь Гончар, Таврія, 1952, 218); – *Леонід тут поповиглядав тебе з Васильком... І шкодував дуже, що так вийшло, і радувався за тебе* (Олесь Гончар, II, 1959, 197); *Ми ж, радянські письменники, з гордістю кажемо, що партія найбільше піклується про нас, уболіває, виправляє недоліки і, як великий друг, радується з наших успіхів* (Андрій Малишко, Думки., 1959, 4); *Не радуйся*

чужому лихові (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 217);
Старі тішаються та радуються своєю дитиною (Марко Вовчок, I, 1955, 49)
 [319, 437]. *Вставало сонце з-за гори, Раділи люде встаючи* (Т. Шевченко);
Катруся тішилася своїм новим убранням (Н. Кобринська); *Коли та дурниця
 забавляє вас, тішить, то чом же й не потішитись нею?* (Панас Мирний);
*Віктор торжествував. Вінвідчував, що у нього наче виростають крила, –
 так радісно, сонячно було на душі* (П. Автомонов) [324].

Дальню периферію ситуативи РАДІТИ представляють фраземи, що пов'язані з душею, серцем і є провідниками до міфічного світу людини, її уявлення про світогляд: [аж] *душа (серце) радіє (радується)*: Хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось. – *Як стрінуся з просвіченим [освіченим] чоловіком, то в мене аж душа радіє* (І. Нечуй-Левицький); *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щебече веснянка, Аж серце радіє* (Л. Глібов); *Ой як вона заспіває, – село розлягає... Ой як вона засміється, душат радується* (Нар. лірика) [324].

Асертивною ситуативою емоції радості в угорській мові є ÖRÜL, що передає відчуття: *Örömet érez, öröme van. Nagyon, végtelenül örül; szívből örül; örül a szívem; szíve, lelke örül. Szóláshasonlat(ok): örül, mint akinek a → háza ég. / Látom fátyolodat, te sötét mély titku jövőd, És Borzadok, iszonyodom, s egyszersmind kedvre derülök És örülök szilajan* (Petőfi Sándor). *Örüljön ma minden bilincses többi, Van még, aki magyar földön szabad* (Ady Endre). *Ha nevetnél, én is örülnék, / vacsora után melléd ülnék* (József Attila). Відчуття радості для когось з приводу чиєїсь присутності чи наявності чогось, очікуваності. *Örül az → életnek. A nagyapa örül unokáinak. Te nem örülsz a vendégnek. Örül a látogatásnak. Nem örült a váratlan fordulatnak. Örült a szép könyveknek és az új ruhájának.* У приказках: *örül, mint (a) → majom a farkának v. a (fél) tökének; örül, mint vak Laci a fél → szemének; örül, mint a → vak a garasnak. / Örült az úr–rend a Deáki tettnek [= az 1867–es kiegyezésnek]* (Ady Endre). *Hisz oly egyetlen drága Az élet halk virága, Annak kéne örülni, Szennyektől megtörülni* (Tóth Árpád) [340].

З відтінком перебільшення, наповнення, наприклад, насолоджуватися радощами життя: *Az élet örömeit élvezi. / Élünk tehát s örülünk; Mert ah, csak egyszer élünk!* (Berzsenyi Dániel) З відтінком фамільярності: *Minek örülsz olyan nagyon?: mit nevensz?* [340].

Форма піднесеного стану, ставлення, звертання, етикету поведінки фіксується з ситуативною емоцією радості: *Örülök, hogy → látom; nagyon örültem: távozáskor, búcsúzásul; örülök, hogy megismerhettem. / Örülök az úr jelenlétén* (Csokonai Vitéz Mihály). *Melegen kezet szorít velem. Szemembe néz és ezt mondja: Igen örültem* (Kosztolányi Dezső) [340].

Конситуації емоції радості в угорській мові представлені ситуативними ÖRVEND, ÖRVENDEZIK, REPDES AZ ÖRÖMTŐL, UJJONG, MAJD KIUGRIK A BŐRÉBŐL, REPES.

Численна кількість ідіом угорської мови, що представляють емоцію радості, пов'язана у своїх перенесеннях більшою мірою з життям та іронічним чи висівковим значенням: *örül (<vminek),> mint vak a garasnak nagyon örül vmely jelentéktelen dolognak; örül (<vminek),> mint vak Laci a fél szemének nagyon örül vmely jelentéktelen dolognak; örül az életnek tele van életörömmel; Örül, hogy lyuk van a fenekén [a seggén] kevés jóval is elégedett; örül, mint akinek a háza ég (tréf).* Форми ввічливого ставлення також зафіксовані ідіомами угорської мови: *Örüljön, hogy él! (leintés kifejezése: nincs joga rá, hogy hangoskodjék, inkább húzza meg magát!). Örülök, hogy látom! (udvariassági fordulatként: örülök, hogy alkalmam van találkozni, beszélni önnel v. vele)* [340].

Ідіоми *örült kakadu furcsán, bolondosan kinéző v. viselkedő alak* мають у своїх позначеннях витівковий характер [343].

Мотиваційна основа дієслівної семантики стану радості пов'язана з гештальтами концептуальної сфери сміх, який за своєю природою є міфолого-релігійним поняттям, звідси, і зв'язок цих гештальтів з мотиваторами душа, серце, які становлять архетипний різновид асоціативно-термінальної мотивації периферійної зони ситуативом РАДІТИ і ÖRÜL.

Еволюція поняття сміх сприяла трансформації ціннісно-оцінного складника у дієслівній семантиці стану радості, полюсом якого є здебільшого сублімована позитивна оцінка цього стану, хоча гріховні витoki сміху залишили релікти в окремих позначеннях стану радості з негативним забарвленням, скажімо, радіти з приводу чужих невдач тощо.

4.9 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану гніву

Коли йдеться про емоцію **гніву**, К.Е. Ізард має на увазі не лише небажану реакцію людини, а й розмаїття патернів, у тому числі емоція гніву + емоція печалі; емоція гніву + емоція провини й емоція страху; емоція гніву + емоція огиди й емоція презирства. Останній патерн є надзвичайно важливим, бо він визначає агресивність людини, її внутрішній та зовнішній конфлікти, якість фізичного й психічного здоров'я. Також вказується на те, що агресивна поведінка зумовлена цілою низкою чинників – культурних, сімейних, індивідуальних [82, с. 240–267]. Таким чином, емоція гніву кваліфікується як “дія у відповідь” на негативні “впливи, подразнення” [там само, с. 155] та як структурний елемент емоційного патерну.

Хоч емоція гніву і представлена в українській мові доволі численною кількістю синонімів на позначення цього стану, однак саме ядерне дієслово, що позначення відповідну емоцію, а відтак і стан суб'єкта, не подає нам широкого спектру позначень ситуатем ближньої та дальньої периферії.

ССУМ фіксує емоцію гніву дієслівним рядом, що має широкий спектр функціонування в мові та мовленні: *сердитися* (виявляти почуття гніву), *гніватися*, *прогніватися*, *гнівитися* рідше, *злитися*, *озлоблюватися* підсил., *озлоблятися* підсил., *злоститися* рідше, *злостувати* рідше, *зlobувати* рідше, *гзитися* діал.; *обурюватися*, *приндитися* фам., *фиркати* розм. (“виражаючи гнів, ображаючись на кого-, що-небудь”); *дратуватися*, *дрочитися* розм., *іритуватися* заст. (“бути в стані роздратування”);

спалахувати, спахати, спахувати (“раптово впадати в гнів”); *сатаніти, пінитися* (“доходити до крайньої межі в гніві”). *Йонька бачив, що в господарстві нічого не робиться так, як він велить, гримав дверима, сердився* (Григорій Тютюнник); – *Може, це секрет? Тоді не гнівайтесь за мою цікавість* (Ю. Смолич); – *На помилках часом учимося, і нема чого тобі злитися чи занепадати духом* (О. Донченко); *Її знали за строгу жінку, що злостилась задля кожної дрібниці і голосно сварилася* (О. Кобилянська); *Відскочив засув, двері відчинились, – я чую – милая моя гнівиться* (Леся Українка); [Євгеній:] *Перепрошаю вас, дідусю, за свого негrecного гостя! Не прогнівайтесь!* (І. Франко); – *Хто нас губить, Орфею нещасний, Хто прогнівився на нас?* (М. Зеров); *Іван Орлюк так обурився, що аж стіл.. затріщав під ударом його кулака* (О. Довженко); *Уляна неприязно мовчала, приндилася* (К. Гордієнко) [325].

Діапазон вияву емоції доволі широкий: від короткочасного у своєму прояві “фиркання” до “лютування” та “осатаніння”. Так позначення “бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів” ілюструють приклади: *Як же то і лютувала та воювала Параска, що не її одділено* (Панас Мирний, IV, 1955, 94); – *Найбільше лютує на мене Підпара* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 40); *Усередині в неї все клекотіло, вона лютувала і на дівчину, і на Софію, що послала ту з дровами* (Іван Микитенко, II, 1957, 297). Дещо відмінне значення аналізованої ситуації “ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти” вказує на інтенсивність вияву зазначеного прояву емоції: [Начальник поліції:] *Як тебе звуть, питаю? (Не маючи знов відповіді, сатанів). Кажу, йолопе, а то я тобі двадцять п'ять гарячих всиплю!* (Леся Українка, IV, 1954, 237); *Олександра сатаніла. Її дратувало мовчання Настине* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 72) [320, с. 60].

Асертивна (ядерна) частина ситуації ГНІВАТИСЯ має значення “виражати гнів, роздратування; сердитися”: *Не гнівайтесь, прошу, що я так довго не писав* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 414); *Важко було*

зрозуміти, чи він гнівався, оглядаючи Поруби, чи радів (Михайло Чабанівський, *Стоїть явір..*, 1959, 199). [313, с. 94]

ЕСУМ пов'язує лексему *гніватися* з псл. *огнь “вогонь” та псл. *gneitei, гноїть “гниль, гній, отрута, отруєна кров > гнів”, бол. яд “гнів”, також *gnetiti “розпалювати” [298, с. 537].

З усього синонімічного ряду, що позначає, емоцію гніву, за частотою вживання в українській мові заслуговує на увагу лексема *сердитися*, яка відображає стан суб'єкта разом з його ментальним наповненням.

Ближню периферію становить ситуатема СЕРДИТИСЯ “бути в стані гніву, роздратування; гніватися”: *Тиха* [Одарка], *як те ягня. Ніколи не чув я од неї недоброго слова, ніколи вона навіть, не сердилась...* (Нечуй-Левицький, I, 1956, 61); *Мама дуже сердилась на такі непорядки* (Панас Мирний, IV, 1955, 336); *Я не серджусь на сестричку, Бо вона ще невеличка, Ще не зводиться на ноги, Лиш плазу в до порога* (Михайло Стельмах, *Живі огні*, 1954, 10); *Після вчорашнього вони ніби сердились одне на одного і працювали мовчка* (Олесь Гончар, *Тронка*, 1963, 50).* *Образно. Мало води в Сикавці. А що то тут бував, як ударять дощі, прибуде нараз хвиль із каламутного моря! Ото, мабуть, реве та грав, валить каміння вниз із висоти, пінячися, сердячися* (Гнат Хоткевич, II, 1966, 243) [320, с. 132].

Також конситуаціями (ближньої периферії) є суміжні ситуації стану гніву зі значенням “ставати роздратованим, злим”: *злитися, озлоблюватися., озлоблятися, злоститися, злостувати, зlobувати: Дівчина говорила, сердито, стримано. Вона і злилась на цього несподіваного гостя, і жаліла його* (Вадим Собко, *Справа..*, 1959, 191).* *Образно. Чорне море грає, Чорне море злиться* (Платон Воронько, *Коли я..*, 1962, 143). [314, с. 594]. *Озлобляючись, комонники ще дужче пристрожили огирів, ще влучніше цілились у щити* (Дмитро Міщенко, *Сіверяни*, 1961, 178); *Війт озлобився: – Мовчи, бабо, не теремкоти мені тут! Тут.. канцелярія, не корчма!* (Лесь Мартович, *Тв.*, 1954, 70). [316, с. 655].

Ситуацями дальньої периферії представлені шляхом перенесення значень за метафоричними ознаками.

САТАНИТИ, “ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти”. [Начальник поліції:] *Як тебе звуть, питаю? (Не маючи знов відповіді, сатанів). Кажу, йолопе, а то я тобі двадцять п'ять гарячих всиплю!* (Леся Українка, IV, 1954, 237); *Олександра сатаніла. Її дратувало мовчання Настине* (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 72); *В дворі між тим колобродило і сатаніло, жінки кричали всі разом і сучили на Сергія кулаками, а він спокійно собі походжав по хаті* (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 180). “Виявлятися з великою силою (про бурю, вітер і т. ін.)”: *Він навіть не чув, як буря сатаніла, ревла та свистіла, трохи не звалювала його з ніг* (Нечуй-Левицький, I, 1956, 566); *Море лютує, стогне, сатанів, зловтішно регоче* (Дмитро Ткач, Моряки, 1948, 98) [320, с. 60].

ЛЮТУВАТИ, “виявляти хижацтво, кровожерність, злість (про звіра, тварину)”: *Як скажений звір, що боїться води, труситься й лютує, забачивши її, ..так Чіпка кинувся, скочив угору...* (Панас Мирний, I, 1949, 309); *Надворі Пірат лютує на старців* (Олександр Довженко, Зачарована Десна, 1957, 479)/ “Виявляти безжальну жорстокість, нещадність (про людину)”: *Ревуть, лютують вороги; Козацтво преться без ваги – І покотились яничари* (Тарас Шевченко, I, 1963, 199); *Немало він зла накоїв людям під час війни і ниньки лютує* (Іван Цюпа, Назустріч..., 1958, 290); рідко над кимось “знущатися з кого-небудь”. – *Мундзю! – крикнув з докором Тоньо. – Що се ти робиш? Чи ж то годиться лютувати над бідним створінням* [створінням]? (Іван Франко, III, 1950, 14). “Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже сердитися”: *Як же то і лютувала та воювала Параска, що не її одділено* (Панас Мирний, IV, 1955, 94); – *Найбільше лютує на мене Підпара* (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 40); *Усередині в неї все клекотіло, вона лютувала і на дівчину, і на Софію, що послала ту з дровами* (Іван Микитенко, II, 1957, 297) [315, с. 575].

Угорська мова передає емоцію гніву дієсловом HARAGSZIK – злитися, з вказівкою на зовнішні прояви людини в стані гніву: *Nem szól, haragszik. Ne menj be hozzá, haragszik. Kutya is haragszik az orráért. Aki haragszik, annak nincs igaza. / Ali majd haragunni fog érte* [, hogy Szondit magasztaltatok]. (Arany János) *Nagyon haragszik társad, éhes ő is?* (Madách Imre) [Ábel] *arra gondolt, hogy értelmes embernek nem szabad haragudnia* (Gárdonyi Géza); з відтінком фамільярності та заборорою проявляти емоцію гніву: *Ne haragudjál (ne haragudjatok stb.): már megbocsáss, már megengedj, de; ne vedd rossz néven, de Ne haragudjál, de ezt nem hiszem. Ne haragudjatok, de ez mégse való. Ne haragudjék, hogy zavarom;* у значенні “сердитися на когось, ображатися на когось”: *Gyula különösen haragudott a grófokra, nem tudni, homályos éveinek mily tapasztalatai alapján* (Babits Mihály) [340].

Ситуація MEGHARAGSZIK позначає “часові відрізки” зазначеного процесу, прояву гніву: початок, інтенсивність, протікання та відчуття емоції, наповненість нею суб’єкта: *A végén még megharagszik. Egy rossz szóért egy életre megharagszik. Megharagudott rám. / Becsületes ember nem haragszik meg az igaz szóért* (Tolnai Lajos). *No, kis Rozál, menj ki a konyhába, és végezd a dolgodat, mert majd megharagszik az asszonyod!* (Ambrus Zoltán) [343].

Також на породження емоції гніву та відрізок часу, відведений на неї вказує ситуація HARAGÍT: *Ne haragíts folyton! Az ilyesmi rettenetesen tud haragítani;* зі значенням “гнівити (сердити) когось, викликати гнів у когось”: *Mindenkit magára haragít. Rájok haragítja a szomszédokat. / Gyulai ... egész Magyarország poétáit rám haragítja* (Arany János). Це саме значення має діалектне слово FELHARAGÍT: *Hirtelen nagy haragra lobbant, haragra gerjeszt, felingerel vkit. / Ha már fölharagítok magam ellen valakit, inkább te haragudjál rám, mint más* (Petőfi Sándor). *Ki merne idejönni, hogy ... szentségtöréssel felharagítsa a nagy szellemet maga ellen?* (Jókai Mór) [340].

Ситуація MEGHARAGÍT має значення “починати сердитися, сердитися на когось” або з відтінком “не доводити до процесу гніву”: *Meg ne haragítsátok az apátokat! Ne haragíts meg, mert kikapsz! Úgy megharagított, hogy*

... / *A néni valamiért nagyon haragszik, ... nem szól hozzám egy szót sem ...* –
Eh, bizonyosan János úr haragította meg (Krúdy Gyula) [340].

Проаналізовані дієслівні ситуа теми маркування стану гніву дають підстави говорити про те, що діапазон його дієслівного позначення є надзвичайно широким в обох мовах, мотиваційною основою якого є всі типи метафоричної мотивації: структурно-метафоричний, асоціативно-термінальний з його різновидами – гештальтним та архетипним, які супроводжуються модусним сенсорно-психологічним типом мотивації з негативним полюсом сублімованої оцінки. Змішана метафорична мотиваційна основа дієслівної семантики ґрунтується на таких ономазіологічних моделях номінації: емоція гніву + емоція печалі; емоція гніву + емоція провини й страху; емоція гніву + емоція огиди й зневаги. Для угорської мови характерними значеннями у дієслівній семантиці гніву є заборона його вияву, а також фазова характеристика в його вираженні.

4.10 Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану тривоги і страху

Щоб зрозуміти специфіку емоції **тривоги і страху**, К.Е. Ізард пропонує його робоче визначення: “страх складається із певних і цілком специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки й специфічного переживання, зумовленого очікуванням загрози чи небезпеки” [82, с. 293]. Така дефініція радше схожа на філософську, ніж на психологічну. Дослідник стверджує, що “в літературі, присвяченій емоції страху, нам не вдалося знайти надійного переліку експресивних реакцій, на основі яких можна було б відрізнити страх від фізичного страждання чи емоцій гніву й печалі”.

Асертивна ситуа тема **ТРИВОЖИТИСЯ** зі значенням “відчувати тривогу, побоювання; турбуватися, хвилюватися” є архісемою для великого діапазону позначення подібних емоцій. Етимологічно ці значення сягають д-інд. семантики “лякати”: *Щодня, щогодини розбійнича зграя в Чорному лісі*

прибільшалась, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися (Марко Вовчок, I, 1955, 361); *Стара Щербатиха, тривожачися, що довго нема дочки в річки, пішла шукати* (Гнат Хоткевич, I, 1966, 101); *Командир сходить з корабля, я лишаюсь.. Аби не тривожилась моя дружина, він провідає її* (Віталій Логвиненко, *Давні рани*, 1961, 18). “Турбуватися про кого-, що-небудь, побоюватися”: *Зроби щось, серденько, щоб тобі було легше, а я щоб не тривожився тут тобою* (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 188); – *А ти знаєш, сину, що стільки всього мого щастя, що ти і твоя доля, Я несказанно тривожусь за тебе* (Ольга Кобилянська, III, 1956, 32); *Турбуюсь я не за домівку, тривожусь я не за куток (ще буде й сонця і квіток!)* (Павло Тичина, II, 1957, 109); – *А ходу мені не дають через дружину. Та, правду кажучи, я й не тривожуся цим* (Юрій Збанацький, *Малин. дзвін*, 1958, 19) [321, с. 254].

Численна кількість конситуацій архісеми ТРИВОЖИТИСЯ вказують на суттєві відмінності та семантико-дериваційні можливості українського дієслова: *хвилюватися* (“бути занепокоєним, відчувати тривогу, неспокій”), *непокоїтися*, *турбуватися*, *бентежитися*, *баламутитися*, *нітитися*, *каламутитися* розм., *мордуватися* підсил. розм., *суятитися* діал., *юртуватися* діал., *буритися* діал.; *потрясатися* (надзвичайно сильно). Док.: *схвилюватися*, *розхвилюватися*, *стривожитися*, *розтривожитися*, *стурбуватися*, *розтурбуватися*, *збентежитися*, *рознервуватися*, *зворохобитися* діал., *потрястися*. – *Мамо! Ти тільки не хвилюйся. Гайдамаки! – Де? – обмерла мати* (А. Головка); *Радіостанція не мала повідомлень з аеростата Друзі повітроплавців непокоїлись* (М. Трублаїні); *Він усе ще тривожився, чи море підступно незатопить котлован* (А. Хижняк); [Прісцілла:] *Як забарюся, не тривожся дуже, то буде значити, що зберемось деінде* (Леся Українка); *Він турбується про долю тих планів, що їх накреслили архітектори, про генеральну відбудову села* (О. Вишня); – *Нехай там бідний рекрут не бентежитьься* (І. Франко); *Душа нітилася, а сталої думки так і не знаходив* (І. Ле); *Він уже не пам’ятав ні прикроців, ні*

сварок, якими зранку каламутилася його душа (С. Журахович); *Лежачи вночі напризьбі, вона довго не могла заснути, мордуючись усякими чудними думками* (М. Коцюбинський); *Не без того, щоб молодіці не помічали, як міниться лице Радивонові, набігають рішучі вирази, буриться душа* (К. Гордієнко) [325].

Ситуація ХВИЛЮВАТИСЯ “бути занепокоєним, відчувати тривогу, неспокій” актуалізується ще й у таких морфолого- та семантико-дериваційних різновидах, як *схвилюватися, розхвилюватися, стривожитися, трозтривожитися, стурбуватися, розтурбуватися, збентежитися, рознервуватися, зворохобитися* діал., *потрястися*, яка входить до ближньої периферії разом з ситуацією ТУРБУВАТИСЯ, яка в українській мові є часто вживаною в усіх стилях мови, у своїх семантико-синтаксичних позначеннях межує зі страхом та зацікавленістю. У значенні “бути неспокійним, хвилюватися; непокоїтися”: *Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся в нарузі!* (Марко Вовчок, I, 1955, 98); – *А я тут уже турбуюся. Обідати пора, а вас нема* (Іван Франко, VII, 1951, 63) [321, с. 254].

Мотиваційна основа дієслова *турбуватися* є складною, можливо, це запозичення з польської мови, п. – *torbowac* – турбувати, непокоїти, *turbacja* – “турбота, журба, неспокій” – походять від лат. *turbare* – “хвилювати, розладнувати, тривожити, турбувати”, пов’язане з *turba* – “сум’яття, безладдя”, *turbo* – “вир, вихор”. Отже, як бачимо, дієслово “турбувати” співвідноситься зі значеннєвим навантаженням “доставляти неспокій комусь іншому”, “порушувати спокій”, якщо брати до уваги мову-ресурс, тобто латинську, то й значення “переводити зі стану ладу в безлад, неспокій”. Це ж стосується і досліджуваної нами одиниці *турбуватися*, проте слід враховувати направленість дії не на іншу особу, а на себе. Ймовірніше за все, походить від латинського на позначення фізичного процесу, пов’язаного з хаосом, безладдям, неупорядкуванням, що призводить до психологічного процесу неурівноваження, неспокою

Етимологічний словник української мови відсилає нас до слова “турбіна”, що, як виявилось у ході дослідження, має спільне походження зі словом “турбуватися”. Ось про що нам говорить відповідна стаття у словнику: *Турбіна* – турбінник, турбо; р., болг. *турбина* – запозичення з французької мови *turbine* – від лат. *turbo* (род. в. *turbinis*) “вир, вихор, циклон, буря, оберт” і лат. *turba* “сум’яття, натовп”, “приведення чогось в дію зі стану спокою та порядку, внесення безладдя” [302, с. 679].

Ближня периферія емоції ТРИВОГИ/СТРАХУ представлена ситуативою БОЯТИСЯ “відчувати страх перед ким-, кого-небудь”: *Вовка бояться – в ліс не ходить* (Номис, 1864, № 4230); *Дарес довгенько дожидався, Мовчали всі, ніхто не йшов; З ним всякий битися боявся* (Іван Котляревський, I, 1952, 93); – *А вуйка свого я боявсь відмалу, Мов найстрашнішого з страшних звірів* (Іван Франко, IX, 1952, 26); – *Я на повнім ходу стрибав з поїзда, а деякі боялись* (Олесь Гончар, I, 1954, 32). “Побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися: *Боюся сам себе спитати, чи се коли сподіється?* (Тарас Шевченко, II, 1953, 48); *Як я тебе добре знала! Найдужче ти боявся, щоб мене не розхвилювати* (Юрій Яновський, I, 1958, 281). *Не бійся; Не бійтеся* (на початку речення) – не турбуйся, не турбуйтеся; *будь спокійний, будьте спокійні. Не бійся, твоє не втече!* (Іван Франко, IV, 1950, 9) [312, с. 225].

Боятися своєї (власної) тіні: “дуже боятися; бути занадто боязким, лякливим”. – *Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й тіні своєї боюся* (М. Коцюбинський); *Десятирічку погнали з усіма вчителями в Німеччину. Залишилось тільки три перших класи та тихий Мандрика, що боявся власної тіні* (О. Довженко); *Заради кого я мав ризикувати? Заради оцихлюдців, які власної тіні бояться, які продадуть мене, не задумуючись* (А. Дімаров) [312, с. 225].

Душа (серце) тривожиться в кого, чия (чие) – “хтось перебуває в стані неспокою, хвилювання, бентежних почуттів”: *Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожилась* (Пантелеймон Куліш,

Вибр., 1969, 185); *Землероби сиділи в бригадній хаті, курили, перемовлялися, як завтра виїхати в поле – в ці дні завжди чомусь душа тривожилася* (Костянтин Гордієнко, *Дівчина..*, 1954, 128); *Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі. А серце все до чогось прислухається, тривожиться і чекає чогось* (Михайло Стельмах, I, 1962, 400) [321, с. 254].

Фразеологізми, що позначають емоцію тривоги, складають периферію асертивної семи ‘тривожитися’. Серед них найпоширенішими є такі: *Серце терпне; На душі коти шкребуть; Уболівати серцем / душею за кого, що; Скніти душею; Червяк точить серце; Лежати на душі (на серці); До живця проймає; Ронити дух за ким; І в вус не дути; З легким серцем/душею; І за вухом не свербить; Й на подзвін не дбати; Сушити голову; Бити тривогу* [338]. Маркування таких сем пов’язане з міфологічним наповненням суб’єкта, його уявленнями про навколишній світ, більшою мірою стосується міфологічних та абстрактних субстанцій, як-то: душа, дух, серце, які можуть трепетати, відповідно тривожитися, і які відповідають за моральні норми, емоційну базу людини. У такий спосіб людина подає пояснення відчуттю/емоції тривоги. Через такі засоби передачі спостерігаємо посилення на симптоматику, певного роду прояви, побічні ефекти пережитого відчуття.

Ситуатему неспокою, а відповідно і тривоги, в угорській мові передає лексема NYUGTALANKODIK/ NYUGHATATLANKODIK, корінь слова якої вказує на “спокій”, пов’язаний значенням із мордовським “дріматі”, “розслаблюватися”, суфікс є показником антонімічної дії, вказівкою на протилежний, зворотній процес, стан, тобто “вивести зі стану спокою”.

Ситуатема зі значенням “поводитися неспокійно, соватися”, іноді з відтінком несхвальності, вказує на відповідний стан суб’єкта: *Az éjjel sokat nyugtalankodott a beteg. Ez a gyerek folyton nyugtalankodik. Vihar előtt nyugtalankodnak az állatok. Nyugtalankodik a tenger* [340].

Збуджений психічний стан, душевне занепокоєння, що відчуває суб’єкт завдяки якійсь причині, є ситуатемою ближньої периферії. *Nyugtalankodik*

gyermekének rosszulléte miatt. Sokat nyugtalankodott családja egészségéért. Ezen ne nyugtalankodj! / Druma Nyugtalankodott, hol marad oly sokáig az a Stefi, hisz csak a Fő utcára szaladt, a postára (Kosztolányi Dezső). A magam panaszát, amivel.. . egy nagy úr ellen nyughatatlankodom, magam felviszem a miniszter úrhoz (Jókai Mór) [340].

Мотиваційною основою дієслівної семантики стану тривоги і його найвищого ступеня вияву – страху є структурно-метафоричний тип мотивації, пов'язаний із метафоричним перенесенням первісних значень “вир, вихор, циклон, оберт” на стан людини шляхом асоціації зі “швидким рухом, обертами навкруги, кружлянням, хвилями”, який вона заподіює сама собі з різних причин. А в українських дієслівних ситуаціях наявний ще і архетипний різновид асоціативно-термінальної мотивації, пов'язаний із магічною семантикою кола, з міфологічними субстанціями душі і духу.

Механізм такої метафоризації опосередкований складним асоціюванням, а тому і оцінка тут є амбівалентною та варіюється від позитивної до негативної.

Висновки до розділу 4

У практичному розділі для виявлення мотиваційної основи дієслів на позначення психоемоційного стану суб'єкта була залучена класифікація емоцій К.Е. Ізарда, який у психо-емоційному стані людини виділяє 10 базових емоцій, властивих здоровій людині, і які мають свої позначення у кожній мові, зокрема і за допомогою дієслівних номінацій.

Досліджувані дієслова на позначення психоемоційного стану суб'єкта проаналізовано на основі мотиваційної ознаки (основного мотиву) в їх значенні, або загальної категоріально-лексичної семи ‘внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану’, в українській та угорській мовах.

У плані словотвірної мотивації цей реєстр дієслів характеризується тим, що у своєму морфемному складі вони мають афікси, які вказують на різні відтінки основного дієслівного позначення психічно-емоційного стану

людини. Це дало змогу виявити градацію перебування суб'єкта в тому чи іншому психічному/емоційному стані.

Як власне сам мотив 'внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану', так і його аломотиви ґрунтуються на онтології емоцій людини, які розглядаємо як психо-емоційний процес, що впливає на когнітивну сферу й поведінку людини. Емоція є природним внутрішнім явищем, яке відображає ставлення людини до реальної дійсності. І саме завдяки цьому ставленню стає можливою фіксація вияву емоції через дієслівні позначення.

Оскільки кожне дієслово розглядаємо як ситуатему, що описує від однієї до безлічі ситуацій, то виділені К.Е. Ізардом такі базові емоції, як інтерес, радість, подив, печаль, гнів, огида, знавага й страх, сором, провина у роботі поінтерпретовані з позицій їхнього опису дієслівними ситуатемами.

Застосований ситуативно-подієво-пропозиціональний метод дає підстави говорити про закономірності та відмінності в мотивації дієслівних найменувань зі значенням психічного стану суб'єкта в українській та угорській мовах: найпоширенішою є асоціативно-термінальна мотивація, що обирає мотиватори метафоричного статусу. Модусна мотивація як ціннісно-оцінний складник широко представлена дальньою та крайньою периферіями за допомогою фразеологізмів, також на стилістичному рівні, яка корелює з асоціативною.

Асертивні (ядерні) ситуатемами та ситуатемами ближньої периферії вирізняються асоціативно-термінальними мотиваційними позначеннями, зона периферії дальньої та крайньої позначена з великою перевагою модусним типом мотивації.

Ситуатемами угорського дієслова вирізняються диференціюванням на каузачію і фазовість: своїми номінаціями маркують причину чи початок процесу психічного стану, що переживає суб'єкт, його тривалість.

В обох мовах наявні ситуатемами, що концептуалізують / описують психічну емоцію, у своїх позначеннях можуть межувати з іншими емоціями. Так, на семантичному рівні в угорській мові представлено численну кількість

ситуаціями, які своїми позначеннями перебувають на крайній периферії, набуваючи вторинних ознак іншої суміжної емоції.

Аналіз базових емоцій людини за поліситуаційним методом в обох мовах проілюстрував, що всі ядерні та периферійні ситуаціями диференціюються за оцінною шкалою, яка встановлюється. Трансформація позитивної оцінки в негативну визначається за правобічними дієслівними синтаксемами. Ядерні дієслівні ситуаціями на позначення позитивних емоцій увиразнюються в зонах дальньої та крайньої периферії. Асертивні дієслівні ситуаціями, що описують негативні емоції, як правило, не розширені дальньою та крайньою периферіями в обох мовах.

Мотиваційною основою дієслів на позначення психічного стану суб'єкта в українській та угорській мовах є здебільшого змішаний тип метафоричної мотивації: модусний сенсорно-психологічний, гештальтний і архетипний різновид асоціативно-термінального типу, у яких актуалізованим є ціннісно-оцінний складник.

ВИСНОВКИ

Теоретична концепція дисертації ґрунтується на таких положеннях:

- 1) вивчення мотивації дієслівних позначень фізичного і психічного станів суб'єкта спирається на два підходи у теорії номінації: *ономасіологічний* (з його аспектами: функціонально-ономасіологічним і когнітивно-ономасіологічним) і *семасіологічний* (пов'язаний зі словотвірною деривацією і семантичною транспозицією);
- 2) номінація в роботі розуміється широко як процес творення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто функціонують для називання й вичленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них, а також вузько – як результат процесу іменування, тобто вже утворена мовна одиниця;
- 3) теорія номінації зорієнтована на розробку мовних технік номінації (або її механізмів): актив, способів і засобів;
- 4) основними *способами* номінації є *словотвір* і *семантична транспозиція* (яка не змінює зовнішню форму, а сприяє утворенню полісемії, метафоричних і метонімічних назв);
- 5) акту номінації передують *мотивація*, що характеризується складними механізмами, які на мовному рівні виявляються у структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями, а на когнітивному – є способом встановлення концептуальних зв'язків мотиватора в ментально-психонетичному комплексі пойменованого об'єкта;
- 6) засобом мотивації є *мотив найменування* (або мотиваційна ознака), що становить *основу мотивації*.

Досліджувані в дисертації дієслова на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта проаналізовано на основі мотиваційної ознаки в їх значенні, або загальної категоріально-лексичної семи 'прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані і переживати стан'. Складниками цієї мотиваційної ознаки є дві інтегральні семи: 'зовнішній прояв стану суб'єкта – перебувати в певному фізичному стані і виявляти цей стан своїм зовнішнім виглядом, поведінкою' і 'внутрішній прояв стану суб'єкта –

активне внутрішнє переживання стану суб'єктом і вияв цих переживань у його поведінці й зовнішності'.

Для розробки ефективної методики аналізу мотиваційної основи дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта залучено методологію Л. Теньєра (основоположника семантичного синтаксису), у якій наголошено на необхідності розкриття зв'язків дієслова з описуваною ситуацією, а також праці О.С. Кубрякової, яка пов'язувала дієслово з різними видами людської діяльності. Такий підхід дав змогу розробити когнітивно-ономасіологічну модель аналізу мотиваційної основи дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта, що представляє семантику дієслова як аналог певного виду діяльності – біологічного, фізіологічного, фізичного, психоемоційного з повною реконструкцією основних компонентів цієї діяльності та врахування того факту, що дієслово описує ситуацію.

Найбільш ефективною методикою аналізу семантики дієслова як одиниці, що описує ситуацію, визнано ситуативно-подієво-пропозиціональний метод, розроблений Н. Лебедевою, відповідно до якого денотативна семантика дієслова визначається як поліситуативна і поліподієва, а основним способом її аналізу є пропозиціональне структурування (або моделювання). Центральним носієм цієї структури є ситуатема – одиниця плану змісту, що включає кілька ситуацій, які співвідносяться з однією дієслівною формою.

За *tertium comparationis* обрано мотиваційну ознаку – той семантичний компонент, який став основою називання дієслова і способом вияву його значень за рахунок наявності в номінативній структурі дієслова комплексу мотиваційних ознак (мотиваційної бази).

Основне навантаження при виявленні мотиваційної основи досліджуваних дієслів виконує асертивна ситуатема, яка є ядром описуваної дієсловами ситуації.

У процесі аналізу дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта було встановлено нерівномірність заповнення ядерних та периферійних зон для

дієслів, що позначають фізично-тілесний та фізіологічно-тілесний стани суб'єкта. Акцентовано увагу на дальній та крайній периферії, які наповнені значно ширше від ближньої за рахунок численної кількості сталих виразів та фразем в українській мові, меншою мірою в угорській, та у своїх позначеннях мають здатність до переходу від фізичного до психічного станів суб'єкта.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з “відчуттєвими проявами людського організму” в українській мові є одна асертивна ситуатема СИДІТИ, яка описує цей стан за допомогою численних значень одного дієслова *sidíti*, мотивованих його правобічною валентністю, включаючи крайню периферію, представлену фразеологізмами, а в угорській мові наявні 3 ситуатемаи ÜL, ÜCSÖRÖG, TRÓNOL (що є синонімами) та ЛСВ ÜLDÖGÉL, які, у свою чергу, мають теж широкий спектр дієслівних значень.

Дієслова на позначення фізичного зовнішнього стану суб'єкта з погляду локальної характеристики мотивовані в обох мовах однією асертивною ситуатемою СТОЯТИ / ÁLL, яка в контекстному оточенні зумовлює різноманітні конситуації, де ці дієслова вжиті у переносних значеннях.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізіологічно-тілесного стану суб'єкта з відчуттєвими проявами людського організму в українській мові є асертивні ситуатемаи, які не мають конситуацій, позначених за допомогою одного й того ж дієслова з такою семантикою, а позначаються його морфолого-дериваційними різновидами. В угорській мові маємо різні асертивні ситуатемаи, що позначають цей стан окремими дієсловами.

Мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта “втрачати сили, ставати / стати фізично слабким” в обох мовах є стани ‘нездужання’, ‘страждання’, ‘тривалої хвороби’, ‘фізично-тілесного болю’ людини тощо, які описують ядерні ситуатемаи, виражені полісемічними дієсловами з їхніми морфолого-дериваційними різновидами,

та периферійні ситуатемами, виражені дієслівними синонімами. В українській мові наявні ще діалектні й розмовні форми як серед дериватів, так і серед синонімів. В угорській мові зафіксовано застарілі форми дієслів на позначення суто хворобливого стану суб'єкта.

Для виявлення мотиваційної основи дієслів на позначення психічного стану суб'єкта була залучена класифікація емоцій К.Е. Ізарда, який у психічно-емоційному стані людини виділяє 10 базових емоцій, що мають свої позначення в кожній мові, зокрема і за допомогою дієслівних номінацій.

У плані словотвірної мотивації цей реєстр дієслів характеризується тим, що у своєму морфемному складі вони мають афікси, які вказують на різні відтінки основного дієслівного позначення психічно-емоційного стану людини. Це дало змогу виявити градацію перебування суб'єкта в тому чи іншому психічному/емоційному стані.

Оскільки кожне дієслово розглядаємо як ситуатему, що описує від однієї до безлічі ситуацій, то виділені К.Е. Ізардом такі базові емоції, як інтерес, радість, подив, печаль, гнів, огида, знавага й страх, сором у роботі поінтерпретовані з позицій їхнього опису дієслівними ситуатемами.

Так, ситуація огиди, маркована дієслівними позначеннями, утвореними на основі метонімічного перенесення, яке загалом належить до модусного сенсорно-психологічного типу мотивації, засвідчила те, що в цьому разі на позначення цілого за суміжністю використовується лише його оцінно-сенсорне сприйняття, а тому в дієсловах з мотиватором “огида” механізм перенесення трансформується в когнітивно-метафоричний, адже оцінка негативного позначення відчуття огиди переноситься на знаки інших концептуальних сфер: смаку, слуху, харчових відчуттів, запаху. Це дає підставити визначити мотиваційною основою дієслівної семантики ситуації **ОГИДИ** гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації, що базується на мотиваторах – знаках інших концептів: **ГІСТЬ**, **ЇЖА**, **ЗАПАХ**, **ХАБАР** – на підставі подібності міфологічних, смакових, нюхових та соціальних гештальтів.

Мотиваційною основою дієслівних позначеннь психічно-емоційного стану “здивування / враження” в обох мовах є гештальти зорових і слухових відчуттів, а тому тут також має місце змішаний тип мотивації: сенсорно-психологічний і гештальтний різновид асоціативно-термінального типу. Мотиватори вербативів на позначення стану “здивування / враження” зумовлені ще й сублімованими оцінками: етичними й естетичними (переважно позитивними). В угорській мові зафіксовано приклади гештальтних мотиваторів негативного полюсу оцінки, до яких належать дієслова, що маркують відчуття тривоги, сорому, страху, переляку, що свідчить про амбівалентну оцінку цього відчуття угорським етносом.

Ядром асертивної ситуації ЗНЕВАЖАТИ, що в українській мові вербалізується дієсловами на позначення стану презирства, зверхності тощо, є мотиваційна ознака “ставити/не ставити на ваги”, тобто не брати до уваги, не рахуватися, яка стала основою для розвитку інших значень у цього дієслова та утворення численних синонімів. Мотиватором сублімованої негативної оцінки в дієсловах з семантикою психічно-емоційного стану зневаги в обох мовах є переважно опозиція ВЕРХ/НИЗ, яка в угорській мові закладена етимологічно в дієслові *lenéz* з переносним значенням, що походить від кореня *néz* – “дивитися” та афіксу *le* – “вниз”; буквально перекладається як “дивитися вниз”.

Мотиваційною основою дієслівної семантики стану “любові” є змішаний тип мотивації, у якому перехрещуються модусний сенсорно-психологічний тип мотивації і гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації з домінантною сублімованою (естетичною і етичною) позитивною оцінкою. Метафоричними мотиваторами з позитивним модусом оцінки є гештальти зорових, смакових і міфологічних концептосфер в обох мовах. У словотвірному плані в українській мові мотиватором також є афікс *-ся*.

Метафоричні мотиватори дієслівної семантики “сорому” відзначаються негативним модусом сублімованої (морально-етичної) оцінки, гештальтами

яких є компоненти зорової, слухової та колоронімічної концептосфер. В основі цих мотиваторів лежать мімічні й пантонімічні рухи (очей, голови) людини, а також семантика “горіння”, пов’язана з почервонінням. Тут також характерним є змішаний тип мотивації: модусний сенсорно-психологічний тип мотивації і гештальтний різновид асоціативно-термінальної мотивації.

Метафоричними мотиваторами дієслівної семантики “суму” в обох мовах є здебільшого гештальти зорової концептосфери, в основі яких лежать теж мімічні й пантонімічні рухи очей і голови людини. Для цієї групи вербативів в обох мовах характерною є широка палітра морфемно-дериваційних елементів плану вираження дієслова та різноманіття синонімічних одиниць.

Мотиваторами дієслів на позначення психічно-емоційного стану “інтересу” в українській мові є експліцитні гештальти одоративної (нюхової) концептосфери. В обох мовах простежується як позитивна, так і негативна сублімована оцінка дій людини, що виявляє інтерес. Негативний полюс оцінки актуалізований у дієслівних фраземах з надмірним виявом почуття інтересу. В обох мовах переважає сенсорно-психологічний тип метафоричної мотивації, але в українській мові наявний ще і асоціативно-термінальний тип.

Мотиваційна основа дієслівної семантики стану “радості” пов’язана з гештальтами концептуальної сфери СМІХ, який за своєю природою є міфолого-релігійним поняттям, звідси, і зв’язок цих гештальтів з мотиваторами душа, серце, які становлять архетипний різновид асоціативно-термінальної мотивації периферійної зони ситуатем РАДІТИ і ÖRÜL. Еволюція поняття сміх сприяла трансформації ціннісно-оцінного складника у дієслівній семантиці стану радості, полюсом якого є здебільшого сублімована позитивна оцінка цього стану, хоча гріховні витoki сміху залишили релікти в окремих позначеннях стану радості з негативним забарвленням.

Проаналізовані дієслівні ситуатем маркування стану “гніву” дають підстави говорити про те, що діапазон його дієслівного позначення є

надзвичайно широким в обох мовах, мотиваційною основою якого є всі типи метафоричної мотивації: структурно-метафоричний, асоціативно-термінальний з його різновидами – гештальтним та архетипним, які супроводжуються модусним сенсорно-психологічним типом мотивації з негативним полюсом сублімованої оцінки. Змішана метафорична мотиваційна основа дієслівної семантики ґрунтується на таких ономасіологічних моделях номінації: “емоція гніву + емоція печалі”; “емоція гніву + емоція провини й страху”; “емоція гніву + емоція огиди й зневаги”. Для угорської мови характерними значеннями у дієслівній семантиці гніву є заборона його вияву, а також фазова характеристика в його вираженні.

Перспективами подальших досліджень є виявлення співвідношення словотвірної мотивації і когнітивно-ономасіологічної у дієслівних ситуаціях угорської й української мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айрапетян Р. Р. Теоретические предпосылки когниолингвистического анализа глагольной семантики (на материале современного английского языка) Рузанна Рубеновна Айрапетян // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 12 (30), Ч. 1. – С. 19 – 26.
2. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В. М. Алпатов. – М. : Языки русской культуры, 2005. – 368 с.
3. Античные теории языка и стиля. – СПб. : Алетейя, 1996. – 364 с.
4. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I : Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
5. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян; АН СССР. Научный совет по комплексной проблеме “кибернетика”; [отв. ред. В. Ю. Розенцвейг]. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
6. Апресян Ю. Д. О Московской семантической школе // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2005. – № 1. – С. 3–31.
7. Апресян Ю. Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58, №4. – С. 39–53.
8. Апресян Ю. Д., Гловинская М. Я. Юбилейные заметки о неюбилейных словах : ругать и его синонимы / Ю. Д. Апресян, М. Я. Гловинская // Московский лингвистический журнал. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – Т. 2. – С. 3–11.
9. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале ФЕ семантически ориентированных на человека) / Елена Федоровна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 124 с.
10. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.

11. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с
12. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Нина Давыдовна Арутюнова [отв. ред. Г. В. Степанов]. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
13. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давыдовна Арутюнова – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
14. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск, 1989. – 184 с.
15. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли : Пер. с 3-го фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
16. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
17. Белая Е. Н. Теоретические основы исследования языковых и речевых репрезентаций базовых эмоций человека (на материале русского и французского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Николаевна Белая. – Омск, 2006. – 210 с.
18. Бенвенист Э. Общая Лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
19. В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
20. Березович Е. Л. К этнолингвистической интерпретации семантических полей / Е. Л. Березович // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2004. – № 6. – С. 3–24.

21. Блинова О. И. Внутренняя форма слова : мифы и реальность / О. И. Блинова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – Томск, 2012. – № 4 (20). – С. 5–11.
22. Блинова О. И. Лексикографическая параметризация метаязыка мотивологии // Методология современной лингвистики: Сб. статей. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 53–60.
23. Блинова О. И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии / О. И. Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Диалектная лексика / [ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сорокалетов]. – Л., 1971. – С. 98.
24. Блинова О. И. Мотивология и её аспекты / О. И. Блинова // Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : КРАСАНД, 2010. – 304 с.
25. Блинова О. И. Словарь терминов мотивологии / О. И. Блинова // Русская мотивология. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2000. – С. 13–47.
26. Блинова О. И. Сопоставительная мотивология: Итоги и перспективы / Блинова О. И. // Вестн. ТГПУ. Сер. Гуманит. науки (филология). – 2006. – Вып. 5 (56). – С. 65–68.
27. Блинова О. И. Явление мотивации слов (лексикологический аспект) / Ольга Иосифовна Блинова. – Томск : Изд-во Том. гос. ун-та, 1984. – 191 с.
28. Бодрова Т. В. Вторичные значения глаголов и эмотивная номинация / Т. В. Бодрова // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. ст.]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 10, Ч. 1. – С. 229–234.
29. Болдырев Н. Н. Категориальное значение глагола : Системный и функциональный аспекты : [моногр.]; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена / Н. Н. Болдырев. – Санкт-Петербург, 1994. – 171 с.
30. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.

31. Бондарко А. В. Об уровнях описания грамматических значений / Бондарко А. В. // Теория языка. Методы его исследования и преподавания: к 100-летию со дня рождения Л. В. Щербы. – Л., 1981. – С. 40–44.
32. Брагина Н. Г. Фрагмент лингвокультурологического лексикона (базовые понятия) / Н. Г. Брагина // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 131–138.
33. Бреслав Г. М. Психология эмоций / Гершон Моисеевич Бреслав. – М. : Смысл, 2006. – 544 с.
34. Будагов Р. А. Слово и его значение : [научно-популярный очерк] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Добросвет, 2003. – 64 с.
35. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. В. Булыгина // Семантические типы предикатов. – М., 1982. – С. 7–85.
36. Булыгина Т. В. Особенности структурной организации языка как системы и методы ее исследования / Татьяна Вячеславовна Булыгина. – М. : Наука, 1991. – 123 с.
37. Булыгина Т. В., Крылов С. А. Категории // Энциклопедический лингвистический словарь. – М.: , 1990. – С. 215–216.
38. Бюлер К. Структурная модель языка / К. Бюлер // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I и II. М., 1960. – С. 27–36.
39. Вардзелашвили Ж. А. К вопросу о толковании термина Грузии // сб. науч. ст. Тбилиси, 2000. – № 1. – С. 62–68.
40. Варина В. Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц / В. Г. Варина // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 233–244.
41. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Леонид Михайлович Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
42. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776с.

43. Вендина Т. И. Словообразование и “сокрытые смыслы” языка культуры / Т. И. Вендина // Вестник Московского гос. ун-та. – Сер. 19 “Лингвистика и межкультурная коммуникация”. – 2001. – № 2. – С. 14–32.
44. Вендина Т. И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. – 2002. – № 4. – С. 42–72.
45. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 312 с.
46. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М., 1972. – 616 с.
47. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
48. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1988. – 256 с.
49. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
50. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – М. : Издательство “Лабиринт”, 1999. – 352 с.
51. Гайсина Р. М. Ментальные структуры и их репрезентация лексическими средствами в германских и романских языках. / Рейда Миргалиевна Гайсина. – М. : Флинта. – 332 с.
52. Гак В. Г. Языковые преобразования / Валентин Григорьевич Гак. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
53. Гак В. Г. К типологии лингвистической номинации / В. Г. Гак // Языковая номинация (Общие вопросы). – М., 1977. – С. 230–293.
54. Гак В. Г. О двух типах знаков в языке / В. Г. Гак // Материалы конференции “Язык как знаковая система особого рода”. – М., 1967. – С. 86–91.

55. Гак В. Г. Транспозиция // Энциклопедический лингвистический словарь. – М.: “Советская энциклопедия”, 1990. – С. 519.
56. Галуцьких І. А. Сенсорика смаку в контексті художньої тілесності / І. А. Галуцьких // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. : “Філологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 27–36.
57. Галуцьких І. А. Тілесний код емоцій та почуттів в образному просторі художнього тексту: концептуальний аналіз (на матеріалі оповідань В. Вулф та Д. Г. Лоуренса) / Галуцьких І. А. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16. – № 1. – С. 30–40.
58. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : [монографія] / Микола Васильович Гамзюк. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
59. Гамзюк М. В. Створення емотивності засобами граматичного рівня (на матеріалі німецької мови) / М. В. Гамзюк // Наука і сучасність. – К., 2000. – Вип. 2, ч. 1. – С. 200–208.
60. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : Автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.04 / М. В. Гамзюк; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 31 с.
61. Гинатуллин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. М. Гинатуллин. – Алма-Ата, 1973. – 19 с.
62. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / Н. Д. Голев ; Алтайский государственный университет; [под ред. О. И. Блиновой]. – Томск : Изд-во Томского университета, 1989. – 253 с.
63. Голев Н. Д. Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н. Д. Голев // Вопросы ономастики. – 1974. – № 89. – С. 88–97.

64. Голев Н. Д. О принципах номинации и методе их исследования / Н. Д. Голев // Материалы науч. конф., посв. 50-летию образования СССР. – Вып. 5. Лингвистика. Теоретические вопросы русского языка и его говоров. – Томск, 1972. – С. 94–99.
65. Голев Н. Д. О природе мотивационных ассоциаций в лексике русского языка / Голев Н. Д. // Изв. Алтайского гос. ун-та. Серия “Филология и журналистика”. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та., 1996. – С. 7–11.
66. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Логос, 2004. – 284 с.
67. Гончарова Т. В. Типологія аксіологічно маркованих агентивних номінативних одиниць із формантом -er / Тетяна Володимирівна Гончарова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 165 с.
68. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт [пер. с нем. под ред. и с предисл. д.-ра филол. наук, проф. Г. В. Рамишвили] / Общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – [2-е изд.] – М. : Прогресс, 2001. – 400 с.
69. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М., 1984. – 400 с.
70. Даниленко В. П. Ономаσιологическое направление в истории грамматики // В. П. Даниленко / Вопросы языкознания. – 1988. – № 3. – С. 108–131.
71. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания, 1994. № 4. С.17–33.
72. Дурова Е. Н. Способы выражения процессуального состояния субъекта (на материале русского и испанского языков) / Е. Н. Дурова // Сопоставительные исследования. – Воронеж : Изд-во Истоки, 2011. – С. 173–176.

73. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Луи Ельмслев: Перевод с английского. Серия : “Лингвистическое наследие XX века”. – М.: КомКнига, 2006. – 248 с.
74. Загальна психологія : підруч. [для студентів вищ. навч. закладів] / [за загальн. ред. акад. С. Д. Максименка]. – К. : Форум, 2002. – 704 с.
75. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
76. Залевская А. А. Проблема “тело – разум” в трактовке А. Дамазио / А. А. Залевская // *Studia Linguistica Cognitiva*. – М. : Гнозис, 2006. – Вып. 1. Язык и познание : Методологические проблемы и перспективы. – С. 82–105.
77. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : [избранные труды] / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
78. Зализняк Анна А. Контролируемость ситуации в языке и в жизни / Анна А. Зализняк // *Логический анализ языка. Модели действия*. М.: Наука, 1992. – С. 138–145.
79. Зализняк Анна А. Феномен многозначности и способы его описания / Анна А. Зализняк // *Вопросы языкознания*. – 2004. – № 2. – С. 20–45.
80. Золотова Н. О. Ядро ментального лексикона человека как естественный метаязык: дис.... д-ра филол. наук: 10.02. 19 –теория языка / Золотова Н. О. – Тверь, 2005 – 306 с.
81. Золтан А. К вопросу о восточнославянско-венгерских лексических связях старшего периода. / Андраш Золтан. – *Studia Slavica Hung*, 1979. – 25 – С. 465–473.
82. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Эллис Изард ; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
83. Ищенко Н. Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Нина Григорьевна Ищенко. – Киев : Издательский центр КДЛУ, 2000. – 348 с.

84. Кадоло Т. А. Русские ментальные глаголы в аспекте полиситуативности : Дис. ...канд. филол. наук / Барнаулский государственный педагогический университет / Кадоло Т. А. – Барнаул, 2004. – 148 с
85. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу : автореф. дис. ... канд. філол. н. : спец. 10.02.01– українська мова / І. І. Казимир. – Харків, 2007. – 19 с.
86. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. н. спец. 10.02.01– українська мова / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
87. Камзина С. Л. Полиситуативный анализ как метод описания семантико-деривационных отношений внутри лексико-семантической группы глаголов создания художественного образа / С. Л. Камзина // Вестник КемГУ № 1 (49). – Кемерово, 2012 – С. 167–174.
88. Капанадзе Л. А. Номинация / Л. А. Капанадзе // Русская разговорная речь. – М. : Наука, 1973. – С. 403–463.
89. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / Олена Юріївна Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.
90. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / [монографія] / Владимир Ильич Карасик – Волгоград: Перемена, 2002 – 477 с.
91. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / Олена Юріївна Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 325 с.
92. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 3–12.
93. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления : Из научного наследия / С. Д. Кацнельсон. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
94. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон . – Л. : Наука, 1972. – 213 с.

95. Кибрик А. Е. Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках // Известия АН ССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1980. – Т. 39. – № 1. – С. 324–335.
96. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Тарас Романович Кияк. – Львов : Изд-во при Львовском гос. ун-те издат. объединения “Выща школа”, 1988. – 164 с.
97. Кияк Т. Р. О видах мотивированности лексических единиц / Т. Р. Кияк // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1989. – № 1. – С. 98–107.
98. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – № 38. – С. 77–80.
99. Кияк Т. Р. Семіотичні реляції між внутрішньою формою та значенням лексичних одиниць / Т. Р. Кияк // Наукові записки. Серія “Філологічні науки”. – Кіровоград, 2011. – № 95 (2). – С. 12–17.
100. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 342 с.
101. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики / А. В. Корольова // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. статей] / [відп. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 11. – С. 9–15.
102. Кодухов В. И. Натуралистическое направление / В. И. Кодухов // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 324.
103. Колшанский Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г. В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 5–81.
104. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 230 с.
105. Комлев Н. Г. Ономазиология как учение о языковом обозначении неязыковой действительности / Н. Г. Комлев // Вопросы лингвистики и

методики преподавания иностранных языков. – М. : Московский университет, 1968. – С. 80–89.

106. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений / Н. А. Кондрашов : Учеб. пособие. – 4-е изд. – М. : Книжный дом, 2009. – 224 с.

107. Копров В. Ю. Семантико-функциональный синтаксис русского языка в сопоставлении с английским и венгерским / Виктор Юрьевич Копров. – Воронеж : Издатель О.Ю. Алейников, 2010. – 328 с.

108. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. н. : : спец. 10.02.01– українська мова / Г. В. Кочерга – Одеса, 2003. – 20 с.

109. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

110. Кравченко А. В. О традициях, языкознании и когнитивном подходе / А. В. Кравченко // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 51–65.

111. Крот Л. Г. Мотивированность лексических единиц и структура лексического значения (на материале имен существительных современного английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. Г. Крот. – Минск, 2002. – 20 с.

112. Кубрякова Е. С. Актуальные проблемы современной семантики: учеб. пособие. – М.: МГПИИЯ, 1984. – 130 с.

113. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка : Модели действия. – М., 1992. – С. 85–86.

114. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : , 1986. – 157 с.

115. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Избранное 1988–1995. – Москва : Изд-во “Индрик”, 2003. – С. 439–446.
116. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
117. Кубрякова Е. С. Ономаσιология / Е. С. Кубрякова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 345–346.
118. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. – М. : Наука, 1988. – С. 141–189.
119. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 114 с.
120. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 331 с.
121. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
122. Кустова Г. И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений / Г. И. Кустова // Вопросы языкознания. – 2000. – №4. – С. 85–109.
123. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
124. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / Под ред. В. В. Петрова. Пер с англ. Пер с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143–184.
125. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51.

126. Лебедева Н. Б. Детерминологический аспект денотативной пропозициональной семантики русского глагола // Очерки по лингвистической детерминологии и дериватологии русского языка : [кол. монография] / [Под ред. Н. Д. Голева]. – Барнаул, 1998. – С. 142–164.

127. Лебедева Н. Б. Концепция полиситуативности : исследовательский потенциал (на примере анализа семантики русского глагола *навыписывать*) / Н. Б. Лебедева // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2015. – № 1 (042) – С. 122–132.

128. Лебедева Н. Б. Опыт логико-семантического анализа префиксальных глаголов (на примере глагола “подслушать”) // Фортунатовский сборник. Материалы научной конференции, посвященной 100-летию Московской лингвистической школы 1897–1997 гг. / [Под ред. Е. В. Красильниковой]. – М : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 168–174.

129. Лебедева Н. Б. Полиситуативный анализ глагольной семантики. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Н. Б. Лебедева. – М.: ЛИБРОКОМ, 2010. – 192 с.

130. Лебедева Н. Б. Полиситуативность глагольной семантики (на материале русских префиксальных глаголов). – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. – 180 с.

131. Лебедева Н. Б. Полиситуативность глагольной семантики: (на материале русских префиксальных глаголов): [монография] / Наталия Борисовна Лебедева ; Томский государственный университет ; Барнаульский государственный педагогический университет. – Томск : Изд-во Томского университета, 1999. – 261 с.

132. Лебедева Н. Б. Ситуатема и текст // Человек – коммуникация – текст. – Вып. 4 / [под ред. А. А. Чувакина]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 183–187.

133. Лебедева Н. Б. Ситуатема как динамическая, полиситуативная и полисобытийная структура глагольной семантики / Н. Б. Лебедева // Вестник Кемеровского государственного университета. Филология. – Вып. 1. – 2012. – С. 224 – 227.

134. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
135. Левшунова Е. Н. Алекситимические корреляты эмоциональных состояний личности / Е. Н. Левшунова // Мир науки, культуры, образования. – № 4 (16) 2009. – С. 150–154.
136. Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд., доп. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 404–405.
137. Леута О. І. Виділення лексико-семантичної групи стану в складі дієслівної лексики сучасної української літературної мови/ О. І. Леута // Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови. - К.: КДПІ, 1988. – С. 18–23.
138. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. н. : спец. 10.02.02 – російська мова. – Київ, 2002. – 20 с.
139. Лопатин В. В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В. В. Лопатин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Изд-во Ташкентского ун-та, 1975. – С. 53–57.
140. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления : Проблемы семантики / Н. А. Лукьянова . – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1986 . – 227 с.
141. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 547 с.
142. Любезнова Н. В. Непосредственная и опосредованная мотивация в глагольном словообразовании / Н. В. Любезнова // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.) : Труды и материалы : / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина.– Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 29–30.

143. Манакін В. М. Внутрішня форма слова як параметр міжмовного зіставлення / В. М. Манакін // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 2005. – Вип. 7. – С. 138–140.
144. Мартинюк А. П. Лингвистика эмоций в интеграционной перспективе // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16. – № 1. – С. 115–121.
145. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в русском языке // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1948. – Т. 7. – № 4. – С. 303–316.
146. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
147. Маслова В. А. Лингвокультурология / Вероника Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
148. Матвеева Т. В. Парадоксальная внутренняя форма слова (на материале диалектных глаголов) / Т. В. Матвеева // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1979. – Вып. 8. – С. 117–123.
149. Матезиус В. О системном анализе / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 226 с.
150. Матурана У. Биология познания / У. Матурана // Язык и интеллект ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс: Универ, 1996. – С. 95–142.
151. Мигирин Н. И. Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном русском языке / Нина Иосифна Мигирин. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 92 с.
152. Мізін К. І. Лінгвокультурологічна маркованість антропоцентричних усталених порівнянь у німецькій мові / К. І. Мізін // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2013. – Книга 4. – С. 130–134.
153. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. ... д-

ра філол. наук : спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

154. Наумов В. Г. Мотивологическая теория и практика: пути, направления, перспективы // Проблемы лексикографии, мотивологии, дериватологии. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1998. С. 167–173.

155. Небольсина М. С. Глаголы речевого воздействия в аспекте полиситуативности / М. С. Небольсина // Литерагура и общественное сознание: варианты интерпретации художественного текста. Материалы VII межвузовской научно-практической конференции. – Вып. 7. Часть II: Лингвистический аспект. – Бийск : НИЦ БПГУ им. В.М. Шукшина, 2002. – С. 113–117.

156. Небольсина М. С. Полиситуативный анализ семантики глаголов в контексте когнитивных исследований / М. С. Небольсина // Вестник / Барнаульский государственный педагогический университет. Серия гуманитарные науки. № 2. 2002. – С. 8–13.

157. Небольсина М. С. Ситуатемы глаголов речи как единицы полиситуативного описания языковой картины мира (на материале русского и немецкого языков) / М. С. Небольсина // Картина мира: модели, методы, концепты. Материалы Всероссийской междисциплинарной школы молодых ученых “Картина мира: язык, философия, наука” / Под ред. З. И. Резановой. – Томск: Изд-во ТГУ, 2002. – С. 71–74.

158. Небольсина М. С. Полиситуативный анализ глаголов речевого воздействия в ономаσιологическом аспекте / М. С. Небольсина // Вестник / Барнаульский государственный педагогический университет. Серия гуманитарные науки. – № 5. – 2005. – С. 120–125.

159. Небольсина М. С. Полиситуативный анализ семантики глаголов как способ изучения национальной специфики русских глаголов речевого воздействия / М. С. Небольсина // Культура и текст – 2005: сборник научных трудов международной конференции: в 3 т. Т.3., Барнаул : Изд-во БПТУ, 2005. – С. 149–153.

160. Небольсина М. С. Русские глаголы речевого воздействия в аспекте полиситуативности : Дис. ...канд. филол. наук / Барнаулский государственный педагогический университет. – Барнаул, 2006. – 221 с.
161. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
162. Никитин М. В. О соотношении знака и значения / М. В. Никитин // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 161–169.
163. Ніколаєнко Л. С. Мотиваційна основа аксіологічно маркованих композитних номінацій в англійській і українській мовах : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – К., 2009. – 209 с.
164. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – 420 с.
165. Оленич Р. М. Роль александрийской грамматической теории в развитии римской лингвистической науки / Р. М. Оленич. – К., 1975. – 61 с.
166. Ономазіологія // Українська мова. Енциклопедія / Авт.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, Н.П. Зяблюк та ін. К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 404.
167. Ономазіологія // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред.: В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 345–347.
168. Орендарчук О. Л. Валентнісні відношення дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” в контрастивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / Оксана Леонідівна Орендарчук. – К., 2010. – 18 с.
169. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 607 с.

170. Падучева Е. В. О семантической деривации : слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык сегодня (Сборник памяти Д. Н. Шмелева). – М. : Азбуковник, 2000. – С. 395–417.

171. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). – М. : Школа язики русской культуры, 1996. – 464 с.

172. Парасюк Т. В. Функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській літературній мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Тетяна Василівна Парасюк. – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 20 с.

173. Пименова М В. О методе исследования концептов внутреннего мира человека / Марина Владимировна Пименова // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования. – М.: Эйдос, 2007. – С. 237–246.

174. Плотников Б. А. Основы семасиологии / Бронислав Александрович Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1984. – 223 с.

175. Плотникова А. М. Когнитивное моделирование семантики глагола (на материале глаголов социальных действий и отношений) : автореф. дис. ...докт. филол. наук : 10.02.19 – теория языка / Анна Михайловна Плотникова // ГОУ ВПО “Уральский государственный университет им. А. М. Горького”. – Екатеринбург, 2009. – 38с.

176. Плющ М. Я. Словотвір / М. Я. Плющ // Сучасна українська літературна мова : підручник / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.

177. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский – М. : Книга по требованию, 2011. – 143 с.

178. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / [Отв. ред. А. В. Бондарко]. – СПб : Наука, 2005. – 480 с.

179. Прохоров Ю.Е. Действительность. Текст. Дискурс / Юрий Евгеньевич Прохоров. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 204 с.
180. Психология состояний. Хрестоматия / [Под ред. А. О. Прохорова]. 2004. – М.: Пер Сэ; СПб.: Речь, 2004. – 608 с.
181. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты / Екатерина Владимировна Рахилина // Семиотика и информатика – М., 1998. – Вып. 36. – С. 274–323.
182. Розина Р. И. Концептуальные структуры и правила порождения значений : глаголы движения // Язык. Культура. Гуманитарное знание : Сб. в честь Г. О. Винокура. – М., 1999. – С. 161–172.
183. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
184. Романова Н. В. Найменування базових емоції крізь призму дефініцій словників К. Дудена та Р. Варіг / Н. В. Романова // Проблеми зіставної семантики. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 11. – С. 236–243.
185. Рузин И. Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : дис. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.19 – теория языка / Рузин Игорь Геннадьевич. – М., 1995. – 199 с.
186. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
187. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.
188. Русская грамматика. Т. 1 / [Гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
189. Санжеева Н. Р. Функционирование глаголов эмоционального состояния в повествовательном тексте / Н. Р. Санжеева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 29 (320). Филология. Искусствоведение. – Вып. 83. – С. 130–132.

190. Секст Эмпирик. Сочинения В 2 т. / Пер. Н. В. Брюлловой-Шаскольской и А. Ф. Лосева. Общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева. (Серия “Философское наследие”). – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 400 с.; Т. 2. – 424 с.

191. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

192. Селиванова Е. А. Когнитивные модели синтаксических структур с образно-метафорическим компонентом / Е. А. Селиванова // Межкультурные коммуникации : пространство и время. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2004. – С. 55–59.

193. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Книга XXI, 2008. – С. 379–389.

194. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

195. Селіванова О. О. Складне слово : мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси : ЦНТІ, 1996. – 297 с.

196. Селіванова О. О. Міфологемна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2006. – № 6. – С. 41–51.

197. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підруч.] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

198. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

199. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к языкознанию / Борис Александрович Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 317 с.
200. Серебренников Б.А., Уфимцева А.А. Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – 356 с.
201. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) / Д. С. Сетаров. – Вильнюс, 1984. – с.
202. Скребцова Т. Г. Когнитивная лингвистика : Курс лекций./ Татьяна Георгиевна Скребцова. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2011. – 256 с.
203. Снітко О. С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць / О. С. Снітко // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 9–14.
204. Соссюр Ф. де Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Соссюр : [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
205. Степанов Ю. С. Язык и метод : К современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Прогресс, 1998. – 784 с.
206. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
207. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия. // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности.– М. : Наука, 1991. – С. 173–202.
208. Телия В. Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Телия [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 336–337.
209. Телия В. Н. Номинация. – В: Энциклопедический лингвистический словарь. М., 1990, – С. 336–337.
210. Телия В. Н. Типы языковых значений : связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. – М. : 1981. – 260 с.
211. Телия В. Н. Номинация // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М., 1998. – С. 336.

212. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко [відп. ред. М. П. Кочерган]. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 236 с.
213. Торопцев И. С. Предмет, задачи, материал и методы ономазиологии / И. С. Торопцев // Проблемы ономазиологии. – Орел : Изд-во Курского пед. ин-та, 1974. – Т. 21 / 114/1. – С. 3–76.
214. Торопцев И. С. Очерк русской ономазиологии (возникновение знаменательных лексических единиц) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / И. С. Торопцев. – Л., 1970. – 19 с.
215. Улуханов И. С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка / И. С. Улуханов. – М. : ООО “Издательский центр “Азбуковник”, 2005. – 314с.
216. Улуханов И. С. Мотивация и производность (о возможностях синхронно-диахронного описания языка) / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1992. – № 2. – С. 5–19.
217. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 256 с.
218. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) // Языковая номинация (Виды наименований) / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова и др. – М. : Наука, 1977. С. 5–86.
219. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – 2-е изд. М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 88 с.
220. Уфимцева А. А. Лексическое значение : принцип семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 240 с.
221. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Ч. Филлмор / Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. 12. – С. 74–122.

222. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Ч. Филлмор / Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.

223. Хмара Г. Номінація як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія становлення і сучасність / Галина Хмара // Вісник ЛНУ. – Серія: філологічні науки. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 423–427.

224. Цимбалиста О. А. Засоби відображення виразів обличчя в художній літературі: функціонально-інтерпретаційний аспект / О. А. Цимбалиста // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Т. 16. – № 1. – С. 115–121.

225. Циммерлинг А. В. Субъект состояния и субъект оценки (типы предикатов и эпистемическая шкала) // А. В. Циммерлинг / Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М., 1999.

226. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.

227. Чекулай И. В., Прохорова О. Н. Корреляция понятий “языковая картина мира” и “языковая оценка” : за и против // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Т. 16. – № 1. – С. 146–151.

228. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // А. Ченки / Фундаментальные направления современной американской лингвистики. [Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной]. – М., 1997. – С. 341–360.

229. Черепанов М. В. Очерк словообразовательной типологии русского глагола / М. В. Черепанов [монография]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. – С. 67, 231–243.

230. Черепанов М. В. Регулярная трансформация моделей в глагольном словообразовании / М. В. Черепанов // Русский язык : исторические судьбы и современность : II Междунар. конгресс исследователей русского языка. – М.,

2004. – 291 с.

231. Чугунекова А. Н. Глаголы движения в хакасском языке : учебное пособие /Алена Николаевна Чугунекова. – Абакан : Издательство Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова, 2002. – 100 с.

232. Чугунекова А. Н. Глаголы состояния как функционально-семантический класс слов хакасского языка / А. Н. Чугунекова // Мир науки, культуры, образования. – № 2 (21) – 2010. – С. 214 – 217.

233. Шарифуллина А. Г. Семантика глаголов эмоционального состояния в татарском и английском языках / А. Г. Шарифуллина // Филология и культура. – №1 (31) – 2013. – С. 124 – 127.

234. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

235. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1987. – 208 с.

236. Шелякин М. А. Язык и человек : к проблеме мотивированности языковой системы : [учеб. пособие] / Михаил Алексеевич Шелякин. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 296 с.

237. Шмелев Д. Н. Способы номинации в современном языке / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 296 с.

238. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.

239. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – М. , 2008. – 428 с.

240. Щербатых Ю. В. Общая психология. Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2010. – 272 с.

241. Щербатых Ю. В., Мосина А. Н. Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов. – Казань, 2008. – С. 526-528.

242. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 343 с.

243. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово. / [Ред Янценецкая М. Н.] / Маина Николаевна Янценецкая. – Томск, 1991. – 237 с.
244. Ягафарова Г. Н. Основные Ономаσιологические Понятия Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 13 (194). Филология. Искусствоведение. – Вып. 43. С. 172–177.
245. Языковая номинация (Виды наименований) / [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
246. Barcelona A. Metonymy in cognitive linguistics. An analysis and a few modest proposals / A. Barcelona // Motivation in language. Studies in honor of Günter Radden. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. – P. 223–255.
247. Clark A. The extended mind / A. Clark, D. Chalmers // Analysis. – 1998. – Vol. 58, № 1. – P. 7–19.
248. Dalbera J.-P. Analyse motivationnelle des noms d'animaux. De l'étymologie à la reconstruction lexicale / J.-P. Dalbera // Actes du colloque "L'animal, un modèle pour l'homme dans les cultures grecque et latine de l'Antiquité et du Moyen-Age". – Nice : APLAES, 2005. – P. 111–122.
249. Damasio A. Descartes' error : Emotion, reason, and the human brain / A. Damasio. – N.Y. : Avon Books, 1994. – 313 p.
250. Damasio A. Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain / A. Damasio. – Orlando, Austin, N.Y., etc. : Harcourt, Inc., 2003. – 368 p.
251. Damasio A. Somatic Markers and the Guidance of Behavior / Antonio R. Damasio. – N. Y. : OUP, 1991. – 299 p.
252. Damasio A. The Feeling of What Happens : Body and Emotion in the Making of Consciousness / Antonio R. Damasio. – N. Y. : Harcourt Brace & Co, 1999. – 400 p.
253. Danesi M. Analysing cultures: An introduction and handbook / M. Danesi, P. Perron. – Bloomington; Indianapolis : Indiana Un-ty Press, 1999. – 413 p.

254. Eco U. *Semiotics and the philosophy of language* / U. Eco. – Bloomington : Indiana Un-ty Press, 1984. – 242 p.
255. Evans V. *Cognitive Linguistics. An introduction* / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
256. É. Kiss K. *Az egyszerű mondat szerkezete* / Katalin É. Kiss // *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan.* – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992. – O. 79–179.
257. É. Kiss K. *A magyar nyelv típusáról* / Katalin É. Kiss // *Magyar Nyelv* 89. 163–173. – Режим доступа: <http://epa.oszk.hu/00000/00032>
258. É. Kiss K.. *Sentence Structure and Word Order.* / Katalin É. Kiss // *The Syntactic Structure of Hungarian* : [Kiefer Ferenc, É. Kiss Katalin szerk.]. – San Diego–New York, Academic Press, 1994. – O. 1–90.
259. Fauconnier G. *Mappings in thought and language*/ G. Fauconnier. – Cambridge, U.K. : CUP, 1997. – 205 p.
260. Fauconnier G., Turner M. *The Way We Think : Conceptual Blending And The Mind’s Hidden Complexities* / G. Fauconnier, M. Turner. – N.Y. : Basic Books, 2003. – 464 p.
261. Fillmore Ch. J. *Frames and the Semantics of Understanding* // *Quaderni di Semantica.* – 1985. – P. 222–254.
262. Fillmore Ch.J. *On the organization of semantic information in the lexicon* // *Papers from the parasession on the lexicon.* – Chicago : CLS, 1978. – P.148-173.
263. Gécseg Zs. *A kontrasztív topik szintaxisáról és szemantikájáról* / Zsuzsanna Gécseg // *Magyar Nyelv*, 2001. – 97. – O. 283–294. – Режим доступа: <http://epa.oszk.hu/00000/00032>
264. Gecső T. *A kvantorok és a névmások szerepe a magyar tárgyias igék ragozásában* / Tamás Gecső // *Magyar Nyelv*, 1999. 1999. – 95. – O. 289–304. – Режим доступа: <http://epa.oszk.hu/00000/00032>

265. Gecső T. Kvantorok, fókuszpozíció és kontrasztív topik a magyar nyelvben. / Tamás Gecső // Magyar Nyelv, 2000. – 96. 139–155. – Режим доступа: <http://epa.oszk.hu/00000/00032>
266. Gyuris B. Contrastive Topics and Alternatives in Event Semantics / Beáta Gyuris // [Kenesei István, Siptár Péter (szerk.)]: Approaches to Hungarian VIII. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 2002. – O. 187–216.
267. Ibarretxe-Antuñano I. Mind-as-body as a cross-linguistic perceptual metaphor / I. Ibarretxe-Antuñano // Miscelanea. A Journal of English and American Studies. – 2002. – № 25. – P. 93–119.
268. Jakab I. Személyjel alakú képzők a magyar nyelvben / István Jakab // Magyar Nyelvőr 111. – Budapest, 1987. – O. 276–278.
269. Jakab I. A jelzővé süllyedt igealak – és ami mögötte van / István Jakab // Magyar Nyelvőr 112. – Budapest, 1988. – O. 300–302.
270. Johnson M. The Body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
271. Kenesei I. On the Role of the Agreement Morpheme in Hungarian. / István Kenesei // Acta Linguistica Hungarica 36. – Budapest, 1986. – O. 109–120.
272. Kövecses Z. Emotion Concepts / Zoltán Kövecses. – N. Y. : Springer, 1990. – 203 p.
273. Kövecses Z. Metaphor : A Practical Introduction / Zoltán Kövecses. – Oxford : OUPress, 2002. – 375 p.
274. Kövecses Z. Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling / Z. Kövecses. – Cambridge : CUP, 2000. – 223 p.
275. Krzeszowski T. P. Contrasting languages : the scope of contrastive linguistics / Tomasz Pawel Krzeszowski. – Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1991. – 276 p.
276. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 602 p.

277. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
278. Laczkó K.–M. A. *A különírás és az egybeírás. Vitaanyag* / Krisztina–Mártonfi Attila Laczkó // *Magyar Nyelvőr* 128.– Budapest, 2004. – O. 141–157.
279. Laczkó T. *Néhány lexikai-funkcionális gondolat a személyragos -(T)T igenévről.* / Tibor Laczkó // [Andor József et al. (szerk.)] : *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára.* – Pécs : Lingua Franca Csoport, 2001. – O. 741–759.
280. Molnár I. *Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra* / Ilona Molnár // *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 1969. – 6. – O. 229–270.
281. Ruthrof H. *The body in language* / H. Ruthrof. – London; N.Y. : Cassell, 2000. – 193 p.
282. Pais D. *Az alanyi és tárgyias összetételek.* In: Pais Dezső és Benkő Loránd (szerk.): *Alak- és mondattani gyűjtelék* / Dezső Pais // *Nyelvtudományi Értekezések* 46. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965. – O. 63–84.
283. Papp I. *Magyar nyelvtörténet [kézirat]* / István Papp // – Debrecen, 2014. – Режим доступа: http://mnytud.arts.unideb.hu/ukh/papp_ukh.pdf
284. Rebuschi G. *Basque from typological, dialectological and diachronic point of view* / Rebuschi Georges // [Thorsten Roelcke szerk.] *Variation Typology/Variationstypologie. A Typological Handbook of European Languages in the Past and Present.* – Berlin/New York, Walter de Gruyter GMBH & Co., 2004. – P. 837–865.
285. Simonyi Z. *A szavak összetétele a magyarban V.* / Zsigmond Simonyi. – *Magyar Nyelvőr*, 1875. – 4. – O. 437–444.
286. Szarvas G. *Magyartalanságok* / Gábor Szarvas // *Magyar Nyelvőr*, 1895. – 24. – O. 501–536.
287. Tóth I. *Személytelen szerkezetek és expletív alanyok* / Ildikó Tóth // [Kenesei István szerk.] *Igei vonzatszerkezet a magyarban.* – Budapest : Osiris, 2000. – O. 127–155.

288. Turner M. The literary mind: The origin of thought and language / M. Turner. – N.Y.; Oxford : OUP, 1998. – 187 p.
289. Velcsov M. Mennyütőkő – mennyütősziget / Márton Velcsov é // Magyar Nyelv, 1981. – 77. – O. 87–90.
290. Violi P. Meaning and experience / P. Violi. – Bloomington : Indiana University Press, 2001. – 291 p.
291. Whiteman W. The Substance of Feeling / W. Whiteman // Proust was a Neuroscientist / Lehrer J. – Edinburgh : Canongate Books, 2012. – P. 1–24.
292. Zolnai G. Mondattani búvárlatok / Gyula Zolnai // Nyelvtudományi Közlemények, 1893. – 23. – O. 145–177.
293. Zolnai G. Igenév és állítmányi ige / Gyula Zolnai // Magyar Nyelv, 1944. – 40. – O. 1–9.
294. Zoltán A. Émely szavunk (szavaink) eredetéről. / András Zoltán // Magyar Nyelv, 1982. – 78. – O. 321–328.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

295. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
296. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
297. Венгерско-русский словарь: 40 000 слов / Под общей ред. Л. Гальди. – 2-е изд., стереотип. – Москва; Будапешт: “Русский язык”; Издательство Академии наук Венгрии, 1987. – 872 с.
298. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А – Г. – 632 с.
299. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці. – 571 с.
300. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3 : Кора – М. – 552 с.

301. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 4 : Н – П. – 656 с.
302. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5 : Р – Е. – 704 с.
303. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 2012. – Т. 6 : Р – Т. – 586 с.
304. Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии [Электронный ресурс] / [сост. Ж. Ж. Варбот, А. Ф. Журавлев]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/contents.nsf/etymology_terms/.
305. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985.
306. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
307. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tapemark.narod.ru/les/index.html>
308. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М. : ООО А ТЕМП , 2006. – 944 с.
309. Русский язык : энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Большая Рос. энцикл., 1997. – 721 с.
310. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
311. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
312. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1970. – Т. 1 : А – В. – 801 с.
313. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1971. – Т. 2 : Г – Ж. – 552 с.

314. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1972. – Т. 3 : З. – 744 с.
315. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1973. – Т. 4 : І – М. – 840 с.
316. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1974. – Т. 5 : Н – О. – 840 с.
317. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1975. – Т. 6 : П – Поїти. – 832 с.
318. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1976 Т. 7 : Поїхати – Приробляти. – 724с.
319. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1977. – Т. 8 : Природа – Ряхтливий. – 832 с.
320. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1978Т. 9 : С. – 920 с.
321. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1979. – Т. 10 : Т – Ф. – 657 с.
322. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1980. – Т. 11 : Х – Ь. – 832 с.
323. Словник української мови : в 11 тт. [Електронний ресурс] / [за ред. І. К. Білодіда] // АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
324. Словник української мови : у 20 томах [Електронний ресурс] / [за ред. В. М. Русанівського]. – Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>
325. “Словники України” on-line [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
326. Ставицька Л. О. Короткий словник жаргонної лексики української мови : містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Олексіївна Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
327. Словарь української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1907 – 1909. – 2971 с.

328. Шадських Ю. Г. Психологія : короткий навчальний словник : терміни і поняття / Ю. Г. Шадський, В. М. Піча. – Львів : “Магнолія 2006”, 2008. – 276 с.
329. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
330. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [укл. М. Номис]. – К. : Либідь, 2004. – 350 с.
331. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А – Д. – 573 с.
332. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2 : Е – Муж. – 671 с.
333. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 3 : Муза – Сят. – 832 с.
334. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4 : Т – Ящур. – 864 с.
335. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Е. Ф. Губский и др.]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 575 с.
336. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
337. Фразеологічний словник української мови. У 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. – Кн. 2. – С. 529–980.
338. Фразеологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html>

339. Яковлева А. М. Сучасний тлумачний словник української мови [Текст] : 55 000 слів / А. М. Яковлева, Т. М. Афонська. – Х. : ПП “Торгсінг плюс”, 2007. – 672 с.
340. A magyar nyelv értelmező szótára [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>
341. Czuczor Gergely, Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. [1862.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osnyelv.hu/czuczor/>
342. Magyar értelmeyő szótár diákoknak. Szómagyarázatok példamondatokkal. – Tinta könyvkiadó. Budapest, 2010. – 900 о.
343. Magyar szalások közmondások adatbáziso [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%B%D1%96/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%B%D1%96/Downloads/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa%20(1).pdf)
344. Magyarország online szinonimaszótará [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://szinonimaszotar.hu/>
345. Udvari István: Magyar – ukrán szótár I–II. // Иштван Удвари : Угорсько – український словник I–II. (= Glossarium Ukrainicum 8–9). Nyíregyháza : Nyíregyházi Főiskola. Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005–2006. – 915 + 716 p.
346. Zaicz Gábor. Etimologia szotar. Magyar szavak és toldalékok eredete. – Budapest : Első kiadás, 2006. – 867 о.